

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Bc. Veronika Šedivková

**Komparativní analýza rodinné politiky ve Francii
a České republice s ohledem na sociální
postavení matek samoživitelek**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 28. června 2013

Bc. Veronika Šedivková

Poděkování

Chtěla bych velice poděkovat Ing. Petru Pavlíkovi, Ph.D. za jeho cenné připomínky, ochotu a trpělivost, se kterou moji diplomovou práci vedl.

OBSAH:

ABSTRAKT	3
1 ÚVOD	4
2 TEORETICKÁ ČÁST	7
2.1 JEDNORODIČOVSKÉ RODINY	7
2.1.1 <i>Definice jednorodičovských, nikoli neúplných rodin. Problematika homogenizace</i>	8
2.2 SOCIOEKONOMICKÉ ZMĚNY 2. POLOVINY 20. STOLETÍ	12
2.3 NEROVNOST NA PRACOVNÍM TRHU	13
2.3.1 <i>Matky samoživitelky a pracovní trh</i>	17
2.4 FEMINIZACE CHUDOBY A REAKCE MATEK SAMOŽIVITELEK.....	20
2.5 SOCIÁLNÍ POLITIKA, JEJÍ DEFINICE, CÍLE A GENDEROVĚ PODMÍNĚNÝ CHARAKTER	24
2.5.1 <i>Esping-Andersenova typologie režimů sociálního státu</i>	28
2.5.2 <i>Typologie režimů sociálního státu A. S. Orloff</i>	31
2.5.3 <i>Typologie J. Lewis</i>	35
2.6 RODINNÁ POLITIKA.....	36
2.6.1 <i>Definice rodinné politiky</i>	37
2.6.2 <i>Cíle rodinné politiky vztahované na rodiny matek samoživitelek</i>	39
2.6.3 <i>Historický exkurz</i>	42
2.6.3.1 Rodinná politika ČR v druhé polovině 20. Století	42
2.6.3.1.1 Situace za socialismu	42
2.6.3.1.2 Transformace	46
2.6.3.2 Rodinná politika ve Francii v druhé polovině 20. století.....	48
3 EMPIRICKÁ ČÁST	53
3.1 METODOLOGIE.....	53
3.1.1 <i>Zvolené paradigma</i>	53
3.1.2 <i>Feministická tradice</i>	55
3.1.3 <i>Zvolená metoda výzkumu a analytický postup</i>	56
3.1.4 <i>Výběr vzorku</i>	58
3.1.5 <i>Limity výzkumu</i>	58
3.2 OPATŘENÍ (NE)NAPOMÁHAJÍCÍ K HARMONIZACI PROFESNÍCH A RODINNÝCH ROLÍ MATEK SAMOŽIVITELEK	59
3.2.1 <i>Mateřská „dovolená“ v ČR a Francii</i>	59
3.2.2 <i>Rodičovská „dovolená“ v ČR a Francii</i>	62
3.2.3 <i>Institucionální péče o předškolní děti v ČR a Francii</i>	67
3.3 OPATŘENÍ (NE)SNIŽUJÍCÍ RIZIKO CHUDOBY SKRZE KOMPENZACI NÁKLADŮ NA DÍTĚ A BYDLENÍ.....	78
4 ZÁVĚR	91
SEZNAM TABULEK	96

SEZNAM LITERATURY:	97
SEZNAM ZDROJŮ:	101

Abstrakt

Tato práce seznamuje čtenářky a čtenáře s tím, jakým způsobem instituce rodinné politiky ve Francii a České republice působí na sociální postavení rodin matek samoživitelek, resp. jaký má vliv na jejich životní šance a strategie. Pilíř studie spočívá v komparativní analýze opatření, která umožňují harmonizaci zaměstnání a rodiny, a opatření, která snižují riziko chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě a bydlení. Úprava mateřské/ rodičovské dovolené, reálná možnost využití institucionální péče o děti a praxe flexibilních úvazků představují tři faktory, jejichž (ne)kompatibilita hraje ve sladění obou sfér stěžejní roli. Charakter dostupnost finančních benefitů poté dokresluje obraz toho, na jakých genderových principech rodinná politika stojí a jaké v ní rodiny matek samoživitelek zaujímají místo.

Klíčová slova: jednorodičovská rodina, matka samoživitelka, trh práce, flexibilita, diskriminace, chudoba, sociální politika, rodinná politika, harmonizace práce a rodiny, mateřská/rodičovská dovolená, péče, gender

Abstract

This thesis discuss various steps how institution of family policy in France and the Czech Republic influences the social status of single mothers, or how it affects their standard of living an opportunities. The thesis is based on a comparative analysis of two measures. The first one concerns possibilities of work-life balance, the second one means of prevention from poverty. The key factor influencing work-life balance is the interplay between maternity/ parental leave, public childcare accesibility and flexible working time practice. The character and availability of allowances completes the picture of what the prevailing gender principles in each family policy are. Hence, it also demonstrates the situation of single mothers.

Key words: one-parent family, signle mothers, labor market, flexibility, discrimination, poverty, social policy, family policy, work-life balance, maternity/ parental leave, childcare, gender

1 Úvod

Téma, které jsem pro svoji diplomovou práci zvolila, je komparativní analýza rodinné politiky v České republice a ve Francii. Tento výběr jsem učinila z několika důvodů. Předně, otázka jednorodičovství je v dnešní době velice aktuální. Počet rodin, v nichž matky musí skloubit roli pečovatelky i živitelky a musí samy obstarat chod domácnosti, se za posledních padesát let rapidně zvýšil. Zda a za jakých podmínek mohou svoji životní situaci zvládnout, velkým dílem záleží na podobě rodinné politiky té které země. Ta skrze svá opatření utváří a reprodukuje představy o tom, jak má rodina vypadat a fungovat, jaké jsou příslušné genderové role. To má samozřejmě reálný dopad na situaci matek samoživitelek, a to nejen v otázkách jejich participace na trhu práce. Zajímalo mne tedy, zda a jak je fakt, že ne ve všech rodinách jsou přítomni oba rodiče, zohledněn v koncepci rodinných politik, resp. do jaké míry tyto politiky flexibilně reagují na aktuální potřeby jednorodičovských rodin. Konkrétně mě tedy zajímalo, jaká to jsou opatření, která jim napomáhají sladit život soukromý a veřejný, a která snižují riziko chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě a bydlení. Tyto dvě otázky, které jsou zároveň otázkami výzkumnými, tvoří pilíř mé práce.

Toto téma jsem si nicméně vybrala především proto, že se mě osobně dotýká. Od té doby, co jsem se narodila, jsem dítě samoživitelky. Svého otce jsem viděla všehovšudy dvakrát a již v dětství jsem pochopila, že se na něj jako rodina nemůžeme a ani nebude moci spolehnout. Nikdy jsem moc nepřemýšlela nad tím, jak byla moje matka schopná vychovat dvě děti beztoho, aniž by k tomu kdy potřebovala někoho dalšího, kdo by se podílel minimálně na financování domácnosti. Teprve později mi došlo, že potřebovala. Nebyl to nicméně můj otec, nýbrž moji prarodiče a v té době ještě prababička, kdo matce velkou měrou pomohl a bez koho bychom pravděpodobně nebyly mohly důstojně žít. Zde nehovořím o pomoci pouze z hlediska materiálního, ale také časového, což znamená pomoc mě a sestru hlídat, když jsme byly nemocné, nebo prostě jen proto, že každá/ý potřebuje alespoň minimální čas na sebe sama. Vzhledem k této zkušenosti jsem usoudila, že rodinná politika devadesátých let nebyla co do utváření prostředí přátelského rodinám (matek samoživitelek) příliš efektivní. Proto jsem se rozhodla zjistit, jak vypadá současná situace.

Rodinné politiky evropských zemí se zpravidla rámcově shodují. To znamená, že např. všechny poskytují možnost využít mateřskou/otcovskou, popř. rodičovskou dovolenou, všechny více či méně socializují péči o předškolní děti nebo zavádějí systémy ochrany osob a rodin před pádem do chudoby. Konkrétní podoba daných opatření se však stát od státu liší. Každá rodinná politika má tedy jiný dopad na situaci

v oblasti genderových vztahů a utváří odlišné podmínky života rodin matek samoživitelek. Z tohoto důvodu jsem chtěla zjistit, na jakých principech fungují i jiné evropské rodinné politiky. Zanalyzovat je všechny by pro mě bylo prakticky nemožné, proto jsem se rozhodla komparovat pouze dvě. Vedle České republiky jsem zvolila Francii, a to z prozaického důvodu. Je to země, ve které jsem po relativně dlouhou dobu chtěla žít. A protože i mě s největší pravděpodobností jednoho dne čeká mateřství, chtěla jsem vědět, na jaké bázi francouzská rodinná politika funguje a jaké genderové vztahy podporuje.

Co se týče struktury diplomové práce, nejprve začínám teoretickou částí, na niž navazuji částí empirickou. Teoretickou část jsem poté rozdělila do pomyslných třech celků. V prvním se zabývám jednorodičovskou rodinou jako takovou, její definicí a tím, jak jsou rodiny matek samoživitelek většinovou společností vnímány a skrze jaké normy jsou poměřovány. Dále zmiňuji socioekonomické změny druhé poloviny 20. století, které jsou spojeny s tzv. druhým demografickým režimem, jehož nedílnou součástí je zvyšující se počet rozvodů a nesezdaných soužití a tedy i zvyšující se počet dětí narozených mimo manželství. Tyto změny poté demonstřuji na příkladech České republiky a Francie. Zde čerpám především z myšlenek Dudové, Letablier, Štastné nebo Sirovátky.

V druhé části, která navazuje na zmínku ekonomických změn druhé poloviny 20. století, hovořím o postavení žen na trhu práce, k čemuž mi dopomohly práce Kimmela či Valentové. Diskutuji horizontální a vertikální segregaci, nerovné odměňování nebo důsledky dlouhodobého opuštění trhu práce z důvodu mateřství. Poté se zaměřuji na to, jaké aspekty matky samoživitelky při volbě zaměstnání nejčastěji zohledňují. V tomto kontextu pokračuji diskusí o feminizaci chudoby a případných strategiích, které matky samoživitelky využívají, aby se se špatnou ekonomickou situací vyrovnaly a předešly tak potenciální chudobě. Stavím zejména na studiích Hasmanové-Marhánkové, Pleiferové, Dudové.

Třetí blok teoretické části věnuji sociální a rodinné politice. Co se týče politiky sociální, nejprve ji definuji, diskutuji její cíle a hovořím o feministické kritice sociálního státu. Pokračuji typologizací režimů sociálního státu politik toho kterého státu, v nichž jednu z klíčových rolí hraje studie Esping-Andersena. I přes svůj inspirační potenciál se však vyznačuje genderovou slepotou, na níž upozornila řada feministických badatelek. Mezi ně patří například Orloff nebo Lewis. Orloff na výše zmíněné typologii staví a doplňuje ji o další dimenze, Lewis naopak představuje zcela novou typologii založenou na odlišných kritériích. Tyto typologie mi poté slouží jako nástroj, skrze nějž lze obecně vymezit rodinnou politiku České republiky a Francie. Následuje definice a cíle rodinné politiky. Proto, aby bylo možné pochopit stávající podobu rodinných politik, je nezbytné ohlédnout se do minulosti a ve zkratce vyložit historický vývoj. Tím uzavírám

teoretickou část.

Empirickou část otevírá metodologie. Ve zkratce shrnuji zvolené paradigma a tradici, ze které vycházím, představuji zvolenou metodu. Poté přichází na řadu samotná analýza, v níž se nejprve podrobněji zabývám opatřeními rodinné politiky, která ovlivňují participaci matek samozivitelek na trhu práce. Mezi ně patří koncepce mateřské a rodičovské dovolené, dostupnost zařízení péče o předškolní děti. Zaměřuji se na jejich dílčí charakteristiky a na to, zda jsou spolu s možností využití flexibilních úvazků ve vzájemné souhře. Pokud spolu totiž dílčí ustanovení nekorelují, jejich záměr může být sebelepší, v závěru se však míjí účinkem. V dalším bloku této části analyzuji opatření, která mají potenciál snižovat riziko pádu do chudoby. Práci uzavírám shrnutím získaných poznatků.

2 Teoretická část

Cílem práce je analýza rodinných politik a jejich působení na postavení jednorodičovských rodin, v mém případě rodin matek samoživitelek. Před analýzou samotnou je nezbytné vymezit základní pojmy a teoreticky ukotvit aspekty, které se k tématu váží. Z toho důvodu nejprve začínám diskusí o jednorodičovských rodinách, tzn. jaká je jejich definice, proč volím tento termín, ačkoli v českém kontextu je stále hojně užíván pojem *neúplná rodina*, proč je problematické uvažovat rodiny samoživitelek jako jedolitou kategorii, přestože si mohou být v řadě věcí podobné.

Dále hovořím o socioekonomických událostech druhé poloviny dvacátého století, během nichž došlo k zásadním změnám v rodinném chování. Vedle toho došlo k výraznému přílivu žen na trh práce. Právě otázka postavení žen a matek samoživitelek se sféře veřejné a s tím spojená feminizace chudoby představuje následující kapitoly.

Vzhledem k tomu, že je rodinná politika nedílnou součástí sociální politiky státu, zaměřím se nejprve na ni. Poukážu na její genderovou podmíněnost, na kterou feministická kritika upozorňuje již od 70. let 20. století. Dále se zaměřím na typologie režimů sociálního státu (a to jak mainstreamové, tak genderově sensitivní), které poskytují vodítko k tomu, jak rámcově charakterizovat rodinné politiky té které země.

Závěr teoretické části věnuji rodinné politice samotné, její definici, cílům. Pro pochopení a plynulé navázání na analytickou část ve zkratce shrnuji vývoj rodinné politiky jak v České republice, tak ve Francii.

2.1 Jednorodičovské rodiny

Součástí aktuálního trendu rodinného chování je mimo jiné i rostoucí počet rozvodů a rozchodů partnerských párů s dětmi a tedy i rostoucí počet jednorodičovských rodin. Složení domácností se tak postupně mění a jednorodičovské rodiny představují stále významnější typ rodinného uspořádání (Pleiferová, 2010, Dudová, 2009).

Tyto rodiny, v mém případě pak rodiny matek samoživitelek, představují kategorii, která není apolitická, nýbrž podléhá a je prostoupená politickými normami, morálními hodnotami obsaženými v diskurzích dané společnosti. Diskurzy propůjčují sociálním vztahům význam a apelují na nás, pokud jde o myšlení a reagování na rozličné sociální jevy. Jinak řečeno, způsoby, jakými vnímáme realitu a jak jí rozumíme, závisí na daných diskurzích a situacích, ve kterých se nacházíme.

Dominantní diskurz či soubor diskurzů, které utváří obraz jednorodičovské rodiny a matek samoživitelek, implikují, jak mají být nahlíženy a jak by s nimi mělo být nakládáno. Například politická rétorika, která vychází z představy o „přirozenosti“ rodiny, výrazně negativně ovlivňuje postavení rodin matek samoživitelek v rámci celé společnosti (Ducan, 2007).

Osamělé rodičovství proto odhaluje mnohé o tom, jaká je hegemonní konstrukce současné instituce rodičovství. Významy s ní spojené jsou utvářeny tím, jaké má daná společnost představy o manželství, nukleární rodině, instituci muže-živitele a „správných“ vztazích mezi muži a ženami, manželi a manželkami (Dudová, 2009). Osamělé mateřství svým způsobem zpochybňuje legitimitu modelu tradiční genderové dělby práce, z jehož předpokladů vychází většina sociálních institucí – pracovní trh, sociální systém, instituce péče o děti, škola (Dudová, 2009).

Na druhou stranu jsou matky samoživitelky poměřovány skrze obecně akceptované představy o nukleární rodině. V důsledku toho v mnoha zemích reprezentují kategorii žen, které spadají mimo normy toho, jak by ženy měly žít a co by měly dělat. Skrze komplex významů, charakteristik, chování a sociálních podmínek, které jsou jim připisovány, bývají pokládány za problematickou skupinu a protože stojí vně normativního modelu „úplné“ rodiny, stávají se občankami druhé kategorie (Dudová, 2009).

Podmínky rodin matek samoživitelek jsou mnohem složitější než podmínky rodin se dvěma rodiči. I přes to, že jejich životní situace (jak do pracovního, tak sociálního postavení) nejsou homogenní, lze nalézt řadu společných těžkostí, kterým musí jako skupina čelit (Letablier, 2007). Předně, finanční příjmy žen jsou zpravidla nižší než příjmy mužů. Dále, neprofitují ze společného vedení domácnosti a jejich náklady jsou tak v poměru k jejich příjmům zpravidla vyšší. Za třetí, nemají přístup k příjmu partnera a nesou samy zodpovědnost za ekonomické zajištění rodiny (Dudová, 2009). A za čtvrté, musí více než jiné rodiny řešit hlídání svých dětí a obecně otázku sladění soukromého a pracovního života (Letablier, 2007).

Přes veškerou rozmanitost uvnitř kategorie osamělých matek i přes rozdílné podmínky na pracovním trhu a rozdílné nastavení sociálních systémů evropských zemí výzkumy ukazují, že riziko chudoby je vyšší v rodinách vedených pouze matkou, než v rodinách, kde jsou přítomní rodiče oba (Dudová, 2009; Letablier, 2007).

2.1.1 Definice jednorodičovských, nikoli neúplných rodin. Problematika homogenizace.

Dnes je pojem jednorodičovská rodina širší společností chápán jako synonymum

rodiny, ve které žije osamělý rodič s dítětem. Osamělost je zde chápána tak, že neexistuje druhý legální partner rodiče. Jednorodičovská rodina je tvořena jedním z rodičů a jeho nezletilým dítětem/ dětmi (Sociodemografická analýza..., 2005). Osamělé rodičovství je nicméně fenomén, za kterým se skrývá vysoce genderovaná zkušenost (Dudová, 2009). Vzhledem k rozvodové praxi, kdy jsou nezletilé děti většinou svěřeny do péče matce, převažují v jednorodičovských rodinách matky s dětmi (Sociodemografická analýza..., 2005).

Samoživitelství nelze považovat za statický jev. Je to zkušenost, která se prolíná životním cyklem a nelze jednoduše vést dělicí čáru mezi tzv. rodinou úplnou a rodinou neúplnou (Dudová, 2009). Ačkoli není snadné určit, v jakém okamžiku samoživitelství vzniká, nabízejí se tři základní cesty, které ke statutu samoživitelky vedou (Hamsanová Marhánková, 2011):

- a. Samoživitelství jako důsledek ovdovění.
- b. Samoživitelství jako důsledek rozvodu či rozpadu partnerství.
- c. Samoživitelství jako důsledek mimomanželské plodnosti.

Přestože se tyto tři způsoby vzniku samoživitelství vedle sebe vyskytují paralelně, lze konstatovat, že většinový výskyt té které příčiny je historicky podmíněn.

Již v tradiční společnosti tvořily rodiny, kde byl přítomný pouze jeden z rodičů, významný podíl v rámci domácností: *„Vznikaly však především v důsledku vysoké intenzity úmrtnosti, která postihla jednoho z rodičů (ženy při porodu), a menší pravděpodobnosti dalších sňatků ovdovělých“* (Šťastná, 2009: 12). Výjimkou nebyly, vzhledem k nedostupnosti antikoncepce, nemanželské děti svobodných matek (Šťastná, 2009). Ovdovění jako jedna z příčin historicky dominovalo až do druhé poloviny dvacátého století. Dnes nicméně tvoří minoritní součást rodin s jedním rodičem (Hasmanová Marhánková, 2011).

Začátek 20. století je charakteristický malým zastoupením rodin s jedním rodičem a to díky stále se zvyšujícímu průměrnému věku dožití, resp. méně častějším ovdověním v době, kdy byly v rodině přítomny malé děti. K opětovnému růstu došlo v polovině 20. století. Nešlo nicméně o znovu-narůstající poměr ovdovělých domácností. V této době dochází k druhému demografickému přechodu, který je mimo jiné charakteristický stále se zvyšujícím výskytem rozvodovosti manželských párů (Šťastná, 2009). Tím se *„do vedení“* dostala příčina další, tedy samoživitelství jako důsledek rozvodu či rozpadu partnerství. Tento důvod dominoval jak v ČR, tak ve Francii do 80. let. S ohledem na vysokou rozvodovost a často automatickou praxi svěřování dětí do péče matek stále přetrvává vedle mimomanželské plodnosti jako jeden z nejvýznamnějších momentů vedoucích k samoživitelství (Hasmanová Marhánková, 2011).

Mimomanželská plodnost je dnes statisticky nejvýznamnější příčinou

samoživitelství. V tomto případě je nicméně nezbytné připomenout, že ne vždy je mimomanželská plodnost doprovázena osamělým rodičovstvím, ačkoli žena může tento status formálně získat. Odhaduje se však, že minimálně polovina dětí narozených mimo manželství se rodí ženě, která žije bez partnera (Hasmanová Marhánková, 2011).

Co se týče samotného označení rodin, v nichž je s dítětem/ dětmi pouze jeden rodič, resp. matka, lze narazit na jistá úskalí. V České republice stále běžný termín *neúplná rodina* je již v evropské literatuře i sociální politice považován za nevhodný a stigmatizující (Dudová, 2009). Pokud společnost hovoří o rodinách s jedním rodičem jako o neúplných, tedy takových, které pozbývají celistvosti, plnohodnotnosti a které vnáší do společenského řádu chaos, není divu, že jsou stále nahlíženy jako příčiny sociálních problémů a matky samoživitelky jako příživnice na sociálním státu. S touto představou se často pojí snaha omezit výdaje vůči této skupině a snaha přenést zodpovědnost ze státu na otce dětí, popř. na rodiče osamělých matek. Na tento konzervativní charakter veřejného diskurzu reagovala řada feministických prací, které zpochybňují normalitu a bezproblémovost „úplných“ rodin (Dudová, 2009). Ve francouzském prostředí to jsou především feministky Andrée Michel a Nadine Lefaucheur (Letablier, 2007), které upozornily na to, že rodiny, v nichž je hlava rodiny žena, jsou stejně legitimní jako rodiny, kde jsou přítomni oba rodiče. Jednorodičovskou rodinu vnímají jako rodinu moderní, která zavdává pochybnosti o tradičních rolích žen a mužů a dělbě práce mezi nimi. Rodina v čele s matkou samoživitelkou pro ně představuje symbol emancipace a odvahy žen, které nejsou v područí muže jakožto hlavy rodiny. Tyto feministky mimo jiné tak upozornily na nedostatečnost toho, jak je v politice rodina reprezentována. Jednorodičovskou rodinu nelze považovat za náhodný jev, souhru životních okolností, ale také jako na svobodnou volbu, alternativu rodinného života (Letablier, 2007).

Ve většině zemí se tedy od používání ekvivalentu neúplné rodiny upustilo. Např. ve francouzštině jej nahradil termín „jednorodičovská rodina“, tedy *famille monoparentale* (Dudová, 2009: 761). Kategorie *famille monoparentale* se ve Francii objevila v sedmdesátých letech jakožto předmět vědeckého a politického zájmu. Pozornost akademické obce si získala díky několika britským feministickým socioložkám, jejichž výzkum se zabýval *one parent family*. Tento výraz byl poté převzat francouzskými vědkyněmi a přeložen jako *famille monoparentale* (Letablier, 2007). Tento termín je nicméně v současnosti také vystaven kritice vzhledem k tomu, že neodráží realitu, protože jen zlomek dětí v těchto rodinách má skutečně jen jednoho rodiče (uvedeného v rodném listě), v ostatních rodinách je druhý rodič v určité míře přítomen – např. že se s dětmi po rozvodu/ rozchodu stýká a platí na ně výživné. V případě střídavé péče je toto vymezení zcela nevyhovující. Z toho vyplývá i

problematicnost nalezení českého ekvivalentu, který by neobsahoval stigmatizující „neúplnost“ těchto rodin a zároveň by odpovídal proměnlivým realitám soukromého uspořádání (Dudová, 2009:761). Stejně jako Dudová volím termín jednorodičovská rodina. Vzhledem k tomu, že se zaměřuji na ženy-matky, které žijí s dětmi, ale bez partnera, užívám také termín rodiny matek samoživitelek či osamělých matek.

Jiný problém, se kterým se matky samoživitelky setkávají, je jejich homogenizace. V době, kdy se jejich rodiny staly součástí veřejných diskusí, začal mediální, politický a stejně tak i vědecký diskurz používat samoživitelství jako homogenní kategorii, která je diferencovaná maximálně podle sociálního statutu, vzdělání, věku a důvodu jejího vzniku. Nebralo se nicméně v úvahu, že tyto ženy jsou v konkrétním sociálním kontextu, že jejich situace je výsledkem určitého procesu, který může mít individuální podoby (Dudová, 2009). Jedná se tak často o různé skupiny potýkající se s odlišnými problémy (Hasmanová Marhánková, 2011). Na jedné straně to tak může být žena, která v padesáti letech ovdoví. První a jediné dítě porodila ve třiceti pěti letech (přičemž její těhotenství bylo chtěné a velmi dlouho plánované). Do té doby pracovala na své kariéře, až získala velmi dobře placenou vedoucí pozici. Zpět do zaměstnání nastoupila po několika měsících na rodičovské dovolené, její pracovní pozice relativně krátkodobou absencí nijak neutrpěla. Díky manželově životnímu pojištění navíc získala další finanční prostředky, které využije na osobní rozvoj svého patnáctiletého, tedy již relativně samostatného syna. V nelehké životní situaci jí pomáhá rodina, na kterou se vždy může obrátit o pomoc a emocionální podporu.

Na druhé straně to ale může být nezletilá dívka bez dokončeného středoškolského vzdělání, která otěhotněla nešťastnou náhodou. Své roční dítě vychovává v garsonce, jejíž pronájem jí stojí většinu finančních příjmů. Se svým otcem, který žije na opačné straně republiky, neudrhuje styky. Nemá žádnou pracovní zkušenost (kromě večerního úklidu kanceláře přes ulici) a před týdnem dostala vyrozumění, že dítě z kapacitních důvodů nedostane místo v jeslích.

Pozornosti neunikají ani dopady osamělého rodičovství na výchovu dětí, na jejich školní prospěch, jejich podíl na delikventním chování atd. Jak Dudová nicméně upozorňuje, užívaná metodologie a výsledky v této oblasti jsou velmi sporné. Mnozí a mnohé se shodují na tom, že osamělé mateřství samo o sobě není zdrojem znevýhodnění dětí. Zdrojem znevýhodnění je ekonomická situace a chudoba v rodině (Dudová, 2009).

2.2 Socioekonomické změny 2. poloviny 20. století

Evropské země druhé poloviny 20. století byly svědkyněmi výrazných socioekonomických zlomů. Rodina stejně jako pracovní trh procházel masivními změnami. Homogenní model tradiční rodiny založený na představě muže chlebováře a ženy v domácnosti, který vládl různou měrou rodinným politikám do 70. let dvacátého století, začal ztrácet „půdu pod nohama“. Jeho zdánlivá efektivita¹ se z několika klíčových důvodů začala rozměňovat, stala se neproduktivní, neudržitelnou (Study on Poverty..., 2007).

Tradiční podoba rodiny začala být nahrazována novými vzorci rodinného chování. Vysoká sňatečnost doprovázená vysokou porodností a nízkou rozvodovostí, která byla společná téměř celé evropské populaci od druhé světové války do poloviny 60. let², začala být doplňována nesezdaným soužitím (nejprve rozvedených osob, později mladých lidí), které se postupem doby dostalo podobu dlouhodobého, mnohdy celoživotního svazku. Porodnost začala klesat, míra rozvodů stoupat. S nimi šel ruku v ruce stále se zvyšující podíl rodin samoživitelek, v nichž se matka stává jedinou živitelkou a opatrovatelkou potomků. Tyto procesy jsou souhrnně označovány jako druhý demografický přechod (Štastná, 2007).

Ve stejnou dobu, kdy se začala měnit podoba rodin a docházelo k pluralizaci jejich forem, docházelo také k výrazným ekonomickým zlomům. Stabilní, málo kvalifikovaná mužská práce byla nahrazena zaměstnáními, která byla a jsou charakteristická nejistotou, flexibilitou, rozmanitostí a potřebou kvalitních dovedností. Ženy začaly ve velké míře proudit na pracovní trh. V průběhu devadesátých let se v celé Evropě projeví silné ekonomické globalizační (a v pot-komunistických zemích i tržně transformační) tlaky, které byly mimo jiné doprovázeny omezením štědrosti a dostupnosti kompenzací ze strany sociálního státu. Došlo například k zavedení testovaných dávek, tj. dávek podmíněných příjmem nebo ekonomickým statutem. Změna pracovního trhu, jež šla ruku v ruce se stále se zvyšující nezaměstnaností, tedy výrazně přispěla k rostoucí zranitelnosti rodiny. Není třeba dodávat, že nejvíce ohrožené se staly materiálně deprivované skupiny populace, jako jsou matky

¹ O efektivitě modelu muže chlebováře jakožto zdánlivé hovořím proto, že již od svého počátku byla prospěšná pouze části populace, měla diskriminační a genderově nerovný charakter.

² Je nicméně třeba zmínit, že poválečný baby-boom trval v socialistických zemích kratší dobu a ukazatel úhrnné porodnosti se snižoval již v 50. letech. Vliv na rodinné chování mělo přijetí potratových zákonů, vysoká ekonomická aktivita žen, nedostatečná nabídka služeb péče o děti a nedostatek bytů pro mladé rodiny (Palonciová, 2004).

samoživitelky a jejich potomci³ (Sirovátka, 2006; Palonciová, 2004).

Ke zmíněným socioekonomickým změnám nedocházelo na všech místech ve stejnou dobu. Svoji roli v nich hrál specifický ráz každé evropské společnosti, její historické pozadí a politický charakter. V západních zemích docházelo k těmto změnám již od 60. let dvacátého století a: „*spolu se změnou politické, ekonomické a sociální situace po roce 1989 docházelo k obdobným změnám v rodinném chování i ve středoevropských zemích, ve kterých byla míra sňatečnosti tradičně vyšší a věk při vstupu do prvního manželství se pohyboval na nízké úrovni*“ (Šťastná, 2009:11). V celé Evropě tak postupem doby domácnosti konstituované manželským párem s dětmi, což se tradičně chápe jako rodina, začaly ubývat na váze a zastoupení. Začal růst počet a podíl párů bez dětí, počet a podíl jednočlenných domácností, stejně tak jako se stále větší počet dětí ocitá v domácnosti s jedním rodičem.

Na základě podílu dětí narozených mimo manželství lze rozlišit dvě hlavní poválečné etapy. První představuje nízký podíl, druhá historicky bezprecedentně vysoký podíl. Ve Francii skončila první etapa počátkem 70. let, v České republice až počátkem let devadesátých. V obou zemích nepřesáhl podíl živě narozených dětí od konce druhé světové války do počátku 70. let 7 % (Rychtaříková, 2013). V Československu se tato míra udržela do konce 80. let, díky čemuž patřilo k zemím s nejnižším zastoupením nemanželsky narozených dětí (Šťastná, 2009). Od té doby však podíl dětí narozených mimo manželství začal strmě stoupat. V roce 1999 představoval 20,6 % a v roce 2011 již celých 42 % (Rychtaříková, 2013).

Jak bylo zmíněno, ve Francii začal podíl mimomanželských dětí růst již v 70. letech. V roce 1982 bylo jejich procentuální zastoupení 10,2 %, v roce 1990 13,2 % a v roce 1999 16,7 %. Od té doby se jejich podíl více než zdvojnásobil, v roce 2011 představoval 56 % (Letablier, 2007). Tím se Francie dostala na přední příčky v rámci evropských zemí.

2.3 Nerovnost na pracovním trhu

V posledních padesáti letech došlo k výrazným změnám jak na poli rodinném, tak pracovním. Přesto však představy o tom, jak by tyto dvě sféry měly vypadat a jak skutečně vypadají, stojí ve vzájemném rozporu. Řada lidí stále věří v tradiční model muže živitele a ženy pečovatelky, přestože běžný život již více toto uspořádání

³ Rodina, zaměstnání a volný čas totiž v moderní společnosti představují dynamický vztahový systém. Napětí mezi sférou práce a rodinou se týká právě rozdělení času mezi obě sféry. Deficit času pro život mimo zaměstnání není charakteristický pouze pro zaměstnance/kyně na vysokých manažerských postech, ale pro ty, jež nízké příjmy vedou ke snaze je doplnit finanční prostředky vyhledáváním druhého zaměstnání. Matky samoživitelky jsou tak vystaveny stresové situaci, protože musí vyvinout mnohem větší úsilí (než rodiny s oběma rodiči), aby se časově vypořádaly se sladěním rodiny a práce (Mareš, 2006).

nereflektuje. Věrnost genderovým ideologiím, které se již více nesnoubí s každodenním životem, má mimo jiné dalekosáhlé důsledky na pracovní uplatnění žen. Jejich možnosti najít si zaměstnání jsou stále ovlivňovány a ztěžovány jejich (potenciálními) rodinnými povinnostmi (Dudová, 2007; Kimmel, 2000).

Již od počátku 19. století pracovní trh představoval „maskulinní arénu“, kde si muži v boji s ostatními muži dokazovali svoje mužství. Pracovní trh byl místem „homosociální reprodukce“, kde si muži stvrzovali svoji identitu. Pokud v tomto prostředí selhali a stali se neúspěšní, ztráceli a dodnes ve svých očích a očích ostatních ztrácejí svoji mužskost. Ženy na druhou stranu ztrácejí svoji ženskost, pokud na pracovním trhu úspěšné jsou. Být soutěživý, agresivní a ambiciózní – to jsou charakteristiky, které upevňují mužství, nicméně podvracejí ženství. V důsledku stálého přežívání genderových ideologií ženy čelí neustálé diskriminací⁴ (Kimmel, 2000). Ta se projevuje tím, že jsou daleko méně než muži povyšovány, že navzdory kvalifikovanosti a schopnostem zastávají méně prestižní posty, a to i přes to, že jsou v průměru vzdělanější než muži. Následující tabulka ukazuje počet žen na sto mužů, které ročně vystudují vysokou školu:

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Česká republika	130,0	123,1	138,2	130,0	132,1	133,0	138,5	150,6	150,9	164,6
Francie	-	130,2	-	126,9	124,6	122,6	123,3	121,5	123,6	-

Tabulka č. 1. Počet žen na sto mužů s vysokoškolským vzděláním v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013).

Ženy v České republice tedy v průměru dosahují vysokoškolského vzdělání z 58 % oproti 42 % mužů a jejich počet se rok od roku zvyšuje. Ve Francii jsou ženy vzdělanější v průměru z 56 %, přičemž jejich počet za posledních deset let nevykázal velké změny. Jedním z možných vysvětlení tohoto paradoxu je soustředění mužů a žen do odlišných studijních oborů, které v budoucnu přináší i odlišná finanční ohodnocení.

Přímou diskriminaci je velice náročné obhájit a ospravedlnit. Existují nicméně mnohem subtilnější a vše-prostupující mechanismy, které upevňují genderové nerovnosti. Jedním z těchto mechanismů je genderová segregace, která: „*odkazuje k silné nadreprezentovanosti žen a mužů v určitých zaměstnaneckých kategoriích, což vede ke vzniku relativně separovaných segmentů trhu práce – ženského a mužského*“ (Valentová, 2007: 43). Existují dva typy genderové segregace, tj. horizontální a vertikální. Horizontální segregace znamená vysokou míru zastoupení mužů či žen

⁴ K diskriminaci na pracovišti dochází tehdy, pokud s lidmi zacházíme nerovně na základě něčeho, co nesouvisí s pracovní pozicí. O diskriminaci hovoříme, pokud se stejnými lidmi zacházíme odlišně (muži/ženy), nebo pokud s lidmi, kteří se liší, zacházíme stejně (tělesně postižení-é/ tělesně nepostižení-é) (Kimmel, 2000).

v určitém sektoru práce nebo typech povolání. Valentová (2007) upozorňuje, že čím typičtěji ženské povolání ženy zastávají, tím mají v porovnání s muži nižší příjem a zároveň menší možnost kariérního růstu. Jaké mají ženy a muži procentuální zastoupení ve třech základních odvětvích (zemědělství, průmyslu a službách), ukazuje následující přehled:

	Zemědělství		Průmysl		Služby		Celkem	
	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži
Česká republika [%]	1,90	3,90	22,00	46,80	76,10	49,30	57,20	74,00
Francie [%]	1,80	3,70	8,80	28,30	89,50	68,00	59,70	68,20

Tabulka č. 2. Genderová horizontální segregace v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2012)

Vertikální segregace je charakteristická nerovným zastoupením mužů a žen na různých příčkách zaměstnanecké hierarchie, přičemž ženy se zpravidla nacházejí na nižších postech a velmi málo zastávají řídicí funkce (Valentová, 2007). V České republice je na vedoucích pozicích v průměru 28 % žen, ve Francii 38 %:

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Česká republika [%]	27,9	28,2	29,9	29,2	29,0	28,2	29,3	28,1	26,0	26,4
Francie [%]	35,3	35,8	37,5	37,8	37,7	38,4	38,2	38,7	39,7	39,7

Tabulka č. 3. Zastoupení žen v řídicích funkcích v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)

S vertikální segregací se váže tzv. skleněný strop. Pokud hovoříme o skleněném stropu, hovoříme o umělých bariérách založených na neoprávněných předsudcích, které brání kvalifikovaným lidem v kariérním postupu. Skleněný strop se vyskytuje prostřednictvím několika okolností. Vedení společnosti není nakloněno zavést taková opatření, která by podporovala a vnášela do praxe rovné příležitosti pro muže i ženy. Společnost také nemusí disponovat adekvátními kritérii, která by byla relevantní a dobře měřitelná, nebo se jednoduše při hodnocení zaměstnanců a zaměstnankyň opírá o tradiční genderové stereotypy⁵. Nejen politika nepřátelská ženám, ale také politika nepřátelská rodině omezuje kariérní růst žen. (Renzetti, 2003; Kimmel, 2000).

Vzhledem k tomu, že genderová segregace je vše-prostupující, jeví se jako přirozený řád věcí, jako důsledek ženských a mužských biologických dispozic, přirozených rozdílů mezi nimi. Zde nicméně dochází k záměně příčiny a následku. Rozdíly mezi ženami a muži, rozdíly v jejich schopnostech a motivacích, jsou důsledkem, nikoli příčinou genderové segregace. K ní dochází již od raného dětství jedince a prostupuje celý jeho život. Genderová segregace v zaměstnání velmi účinně zakrývá genderovou diskriminaci. Genderová segregace je důsledek několika faktorů –

⁵ Stereotyp je předpoklad, že pokud určití členové skupiny sdílejí stejné vlastnosti, musí je *a priori* sdílet skupina celá. Co je charakteristické pro jednoho, je charakteristické pro všechny (Kimmel, 2000).

genderové socializace, genderově podmíněného systému školství, sociální kontroly mužů a žen na trhu práce a to již ve fázi přijímání do zaměstnání (Kimmel, 2000).

Jedním z klíčových důsledků kombinace genderové segregace a přítomnosti tradičních genderových ideologií je nerovné finanční odměňování žen a mužů. Ženy vydělávají méně než muži a jejich „kostky jsou vrženy“ ještě dříve, než do zaměstnání nastoupí. Tzv. gender pay gap indikuje procentuální rozdíl výše výdělků mezi ženami a muži. V České republice ženy vydělávají o čtvrtinu méně než muži, ve Francii se hodnota pohybuje okolo 15 %:

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Česká republika [%]	23,4	23,6	26,2	25,9	21,6	21
Francie [%]	15,4	17,3	16,9	15,2	15,6	14,7

Tabulka č. 4. Rozdíl výše výdělků mezi ženami a muži v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)

Nerovnost v odměňování často zůstává díky genderové diskriminaci neviditelná. Navenek vše vypadá, že rozdílní lidé jsou odměňováni za vykonávání rozdílných zaměstnání. Ve skutečnosti to je nicméně tak, že muži a ženy jsou odměňováni odlišně, ačkoli jejich náplň práce je mnohdy téměř stejná. Kimmel (2000) upozorňuje na to, že do té doby, dokud bude toto odlišné odměňování připisováno charakteru zaměstnání spíše než genderové diskriminaci, zůstane platová nerovnost neviditelná.

Rozdílnost v odměňování se různí s úrovní vzdělání a narůstá úměrně se zvyšujícím se věkem žen. Jedním z důvodů je odlišná zkušenost žen a mužů na trhu práce. Když muži nastoupí do zaměstnání, nastoupí do něj nadobro. Ženy naopak z trhu práce dočasně odchází z důvodu mateřské a potažmo rodičovské dovolené. To má velmi neblahý účinek na jejich kariérní postup. Ženy, které ze zaměstnání kvůli péči o potomka odcházejí, mají po návratu na pracovní trh těžkosti (znovu)získat pracovní pozici, která by odpovídala jejich kvalifikaci (Dudová, 2007, Sirovátka, 2007). Nicméně i „latentní“ mateřství je zatíženo omezenou vzestupnou kariérní mobilitou spojenou se sníženou ochotou zaměstnavatelů/ek investovat do budoucích kariér zatím bezdětných žen: „Fakt, že ženy mohou mít děti, pro ně znamená zvláštní status institucionalizovaný nejenom v sociálních normách, opatřeních sociálního státu, ale i v poptávce po pracovní síle“ (Bartáková, 2006: 203). Reálné či potenciální mateřství zaměstnavatele/ky vede k předpokladu, že je žena z hlediska kontinuity pracovního nasazení rizikovější zaměstnankyní než muž, což ve svém důsledku přispívá ke znevýhodňování žen na pracovním trhu (Bartáková, 2006).

I přes výraznou a všeprostupující genderovou nerovnost ženy na trhu práce zůstávají a zůstanou. Pracují ze stejného důvodu jako muži – aby zabezpečily sebe a své rodiny, aby zažily pocit dobře dovedené práce a úspěchu ve veřejné sféře. Jak muži, tak ženy pracují, protože chtějí a/ nebo protože musí. Nutnost získat a udržet si

placené zaměstnání je vlastní především matkám samoživitelkám. Politiky k nim přátelské poté mohou přispívat k tomu, aby efektivně sladily domácí a pracovní povinnosti. Mezi prostředky, které tomu napomáhají, jsou dobré nastavení mateřské, potažmo rodičovské dovolené, flexibilní pracovní doba, dostupná instituce péče o děti.

2.3.1 Matky samoživitelky a pracovní trh

Jak již bylo řečeno, ženy samy o sobě stále patří mezi tu polovinu populace, jež je na trhu práce oproti té druhé stále znevýhodňována. Protože to jsou stále z větší části ženy, které zůstávají doma na mateřské a posléze rodičovské dovolené a zastávají většinu povinností týkajících péče o děti, stávají se pro některé pozice málo žádoucími kandidátkami, a to i když děti (ještě) nemají. Zejména přítomnost dětí v rodině funguje jako velmi znevýhodňující faktor. Odhlíží se od kompetence a potenciálu žadatelky a důraz se klade na její rodinné zázemí (Pleiferová, 2010). Jak konstatuje Dudová: *„Zaměstnavatelé/ky se totiž mnohdy v rozporu se zákoníkem práce při přijímacím rozhovoru dotazují na rodinnou situaci a dávají přednost těm, kteří/ které potenciálně nebudou mít absence z důvodu nemoci dětí“* (Dudová, 2009: 777).

U žen samoživitelek se znevýhodněná situace na pracovním trhu násobí tím, že v rodině není přítomen druhý rodič, který by se o dítě/ děti mohl eventuálně také postarat - například, když budou nemocné. Argumentem zaměstnavatele totiž často bývá, že žena je na péči sama a proto bude v práci často chybět. Matky samoživitelky tak patří mezi ty, které mají jednu z nejomezenějších voleb na trhu práce, což se samozřejmě odráží na jejich finančním ohodnocení. Ačkoli to není pouze přítomnost dětí a absence partnera, co ovlivňuje pracovní pozici matek samoživitelek, důležité je také dosažené vzdělání, rodinná situace hraje v jejich postavení na trhu práce neodmyslitelnou roli (Pfleiferová, 2010; Dudová, 2009). Velikým potíží mohou čelit, když se chtějí vrátit na pracovní trh po mateřské a rodičovské dovolené: *„Spíše než nízká kvalifikace představuje ekonomické ohrožení dlouhé přerušování pracovní aktivity po narození dítěte a přizpůsobování pracovní dráhy pečovatelským povinnostem“* (Dudová, 2009: 776).

Pohyb matek (samoživitelek) na pracovním trhu je určován dvěma druhy podmínek. Objektivní podmínky jsou podoba mateřské a rodičovské dovolené, dostupnost zařízení péče o malé děti, situace na trhu práce. Koncepce mateřské a rodičovské dovolené, především jejich délka, flexibilita a výše peněžité pomoci, mají

přímý vliv na postavení matek ve společnosti a na trhu práce⁶ (Sokačová, 2010). Přestože jejich podoba výrazně ovlivňuje postavení matek, které jsou primárně odpovědné za péči, bez existence dostupné sítě zařízení a služeb péče o děti chybí svobodná volba vztahující se k možnostem sladování rodinného a pracovního života. Dle Sokačové (2010) by zařízení a služby měly být dostupné nejen na úrovni finanční, ale i geografické, kvalitativní a kapacitní. Možnost hlídání dětí je především pro matky samoživitelky a jejich pracovní působení klíčový faktor. Pokud není nabídka schopna poptávce po volných místech dostat, jejich už tak nelehká situace se prohlubuje a jejich opětovný návrat do práce se radikálně ztěžuje. Třetí objektivní podmínku představuje situace na trhu práce, tzn. míra zaměstnanosti, míra genderových nerovností, přístup zaměstnavatelů, praxe politik přátelských rodině. Subjektivní podmínky se týkají preferencí žen, co se týče péče a práce, jejich aspirací ve sféře soukromé a veřejné (Hasmanová Marhánková, 2011).

Dle Pleiferové (2010) matky samoživitelky při výběru povolání zohledňují především tři kritéria. První z nich představuje možnost prostorové a časové kombinace péče o dítě a zaměstnání. Není třeba připomínat, že v porovnání s rodinami, kde jsou oba rodiče přítomní, mají matky samoživitelky velké těžkosti se skloubením života soukromého se životem pracovním. Výběr zaměstnání se odvíjí především od toho, zda daný post umožní sladit tyto dvě sféry. Nároky na vzdálenost zaměstnání a pracovní dobu se zpravidla odvíjí od provozní doby jeslí, školek, družin, tedy institucí, které zabezpečují péči o předškolní děti, či malé školáčky/školačky. Dosáhnout sladění práce s otevírací dobou těchto institucí lze několika způsoby. Jimi jsou volba zaměstnání v blízkosti bydliště nebo práce ve formě tzv. home-office. Dále vhodné nastavení pracovní doby, tzn. práce na pevnou pracovní dobu od časných ranních hodin nebo například možnost sdílení pracovní pozice (Pleiferová, 2010; Hasmanová Marhánková, 2011). Sokačová (2010) upozorňuje na to, že se musí jednat o tzv. pozitivní flexibilitu, kdy jde nejen o zájmy zaměstnavatele/ky, ale také pečujících rodičů, resp. matek jako zaměstnankyň. Pozitivní flexibilita neznámá být zaměstnavateli/ce kdykoli k dispozici. V této formě flexibility mají zájmy zaměstnavatele/ky a zaměstnankyň stejnou hodnotu. Aby nebyly flexibilní formy práce zneužívány, měly by být zájmy zaměstnankyň chráněny pracovními předpisy. To znamená fungující kontrolní, popř. sankční mechanismy inspektorátů

⁶ Sirovátka (2006) upozorňuje na skutečnost, že kratší či středně dlouhá rodičovská dovolená (asi do jednoho roku dítěte) posiluje vazbu žen na trh práce (ovšem za podmínky, že je placená a spojená s garancí dosavadního zaměstnání) a zvyšuje jejich zaměstnanost. Naopak snižuje nezaměstnanost, genderovou penalizaci v důsledku rodičovství a redukuje mzdovou nerovnost mezi muži a ženami, rodiči a ostatními. Naproti tomu rodičovská dovolená delšího trvání (2, 3 roky) má negativní dopady na genderovou rovnost a je jedním z faktorů způsobujících diskriminaci na trhu práce. Podobně finanční dostupnost a kvalita služeb péče o děti zvyšují zaměstnanost a snižují pravděpodobnost závislosti na sociálních dávkách. Spolu s kratší rodičovskou dovolenou (do jednoho roku) a vysokým rodičovským příspěvkem významně snižují výskyt přerušované zaměstnanosti a mzdové penalizace žen.

práce a efektivní vymahatelnost práva. Pokud některý z těchto aspektů selhává, může dojít ke zneužívání flexibilních forem práce a zhoršení podmínek takto zaměstnaných lidí. Zcela se pak ztrácí i možnosti pro sladování rodinného a pracovního života (Sokačová, 2010).

V praxi to nicméně většinou vypadá tak, že pokud matky samoživitelky získají zaměstnání, které vyhovuje požadavkům péče o děti, je tedy spíše časově a fyzicky nenáročné, jedná se zároveň o místo hůře placené a tedy nedostatečné co do úspěšného zaopatření domácnosti: „*Matky samoživitelky se tak dostávají do „bludného kruhu“ sladování obou sfér*“ (Hasmanová Marhánková, 2011: 7). Ženy často v této situaci zastávají posty, které neodpovídají jejich kvalifikaci. Dle Hasmanové Marhánkové (2011) by tedy bylo žádoucí, aby matkám samoživitelkám vycházeli vstříc nejen zaměstnavatelé/ky, nýbrž aby probíhal zájem a snaha pomoci ze strany ex-partnera a sociálního státu, jehož impakt je neopominutelný (Hasmanová Marhánková, 2011).

Druhým kritériem při výběru povolání je finanční ohodnocení. Protože příjem matky představuje pro rodinu klíčový zdroj peněz, nalezneme mezi nimi jen malý počet těch, které pracují na zkrácený úvazek nebo nepracují vůbec. Důraz, jaký kladou na finanční příjem, může souviset s tím, jak vysoké mají výživné a zda jej otec pravidelně vyplácí. Dále jakou mají výši sociálních dávek, zda mají možnost využít finanční pomoci od rodiny nebo jak finančně náročné je jejich bydlení. Právě bydlení může a také hraje důležitou roli při rozhodování o zaměstnání a představuje silný tlak pro ženy, které žijí v podnájmu (Pleiferová, 2010). Následující přehled demonstruje míru zaměstnanosti matek samoživitelek v České republice a ve Francii za posledních osm let.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Česká republika [%]	71,2	69,7	69,4	72,5	70,7	71,8	72,2	72,6
Francie [%]	71,3	68,8	71,8	72,6	68,8	70,4	70,7	69,7

Tabulka č. 5. Zaměstnanost matek samoživitelek v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)

Pro některé ženy, především ty s vyšším vzděláním, může být důležitá také seberealizace. Ta jakožto třetí kritérium zaujímá nejmenší pozici: „*Nároky spojené se samoživitelstvím vedou často k upřednostnění existenčního zabezpečení domácnosti před individuálními zájmy*“ (Hasmanová Marhánková, 2011: 7). Podstatné je také to, že práce je mnohdy pro samoživitelky klíčovým zdrojem sociálních kontaktů.

Najít však zaměstnání, které by vyhovovalo svojí pracovní dobou, místem jejího výkonu, slušnou finanční odměnou a k tomu všemu možností seberealizace, je velmi náročné. Matky samoživitelky patří na trhu práce mezi nejvíce ohrožené skupiny, u nichž se vrství řada znevýhodňujících faktorů: „*Na pracovním trhu jsou tyto ženy*

znevýhodněné zároveň jako ženy, jako matky a navíc jako osamělé matky“ (Dudová, 2009: 777). Následující tabulka představuje míru zaměstnanosti matek dětí mladších šesti let:

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Česká Republika [%]	35,7	34,7	33,8	33,8	34,2	36,3	39,6	39,6
France [%]	62,3	61,8	63,4	66,4	65,0	65,1	65,0	65,1

Tabulka č. 6. Zaměstnanost matek dětí mladších 6 let v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)

Jak je zřejmé, počet matek s dětmi předškolního věku, které pracují, se v České republice a Francii diametrálně liší. Jak uvidíme v empirické části práce, opatření francouzské rodinné politiky umožňující ženám aktivně se účastnit na trhu práce, jsou daleko efektivnější, než v České republice.

2.4 Feminizace chudoby a reakce matek samoživitelek

Poslední desetiletí jsou charakteristická stále se zvyšujícím výskytem „nových sociálních rizik“. Jimi jsou např. nebezpečí, že jedinec nezíská (kvalitně) placené zaměstnání, nebude schopen sladit svůj soukromý a pracovní život, nebezpečí, že v aktuální atmosféře o stávající zaměstnání přijde atd. Dalším rizikem, které zastřešuje rizika již zmíněná, je nebezpečí toho, že se žena stane samoživitelkou. Bude hůře shánět zaměstnání, bude velmi těžce vyjednávat své pozice v domácnosti a na trhu práce, bude mít strach, že o už tak špatně placenou práci přijde. Ať už se jedná o jakékoli sociální prostředí, rodiny matek samoživitelek jsou téměř všude jednou z nejvíce ekonomicky ohrožených společenských skupin (*Study on Poverty and Social Exclusion...*, 2007).

V tomto kontextu je nasnadě pohovořit o feminizaci chudoby, jež označuje celosvětový trend zvyšujícího se podílu žen mezi lidmi ohroženými chudobou. Jedním ze zásadních faktorů, které zvyšují pravděpodobnost chudoby žen v západních zemích, je právě samoživitelství (Hasmanová Marhánková, 2011). Výrazně zhoršená ekonomická situace je pro ženy s dětmi jedním z hlavních rizik doprovázejících rozchod či rozvod (Dudová, 2009). Míra chudoby matek samoživitelek se nicméně v jednotlivých zemích liší: *„Česká republika přitom patří mezi země s nejvyšším rozdílem mezi rizikem chudoby u rodiny se dvěma rodiči a s jedním rodičem“* (Hasmanová Marhánková, 2011: 4). Následující tabulka znázorňuje rozdíl v míře rizika chudoby, které čelí jednorodičovské rodiny s alespoň jedním dítětem a rodiny s dvěma rodiči a jedním dítětem. Výše rizika u rodin samoživitelek/ů a rozdíl mezi nimi a tzv. úplnými rodinami je alarmující, přičemž v České republice je výrazně větší, než

ve Francii:

	Jednorodičovské rodiny s alespoň jedním dítětem (%)		Rodiny s oběma rodiči a jedním dítětem (%)	
	Česká republika	Francie	Česká republika	Francie
2005	41,0	25,6	8,8	8,4
2006	40,8	28,6	7,6	10,1
2007	37,7	24,0	6,9	8,9
2008	40,0	27,9	6,4	7,1
2009	40,3	28,7	4,6	5,7
2010	37,7	34,6	7,9	6,7
2011	35,6	33,9	6,8	10,3

Tabulka č. 7. Riziko chudoby jednorodičovských s alespoň jedním dítětem a dvourodičovských rodin s jedním dítětem v ČR a Francii (zdroj: ČSÚ 2013)

Odloučení páru má neporovnatelné finanční dopady na muže a ženy. Z dlouhodobého hlediska muži z rozvodu spíše profitují. Jejich kariérní rozvoj není omezován se závazky spojenými s péčí o potomky a nedochází u nich k propadu jejich životní úrovně jako u žen (Hasmanová Marhánková, 2011). Pro ženy naopak představuje „ekonomický šok“⁷. Výrazně klesá jejich životní standard a hrozí jim sociální vyloučení⁸.

Pokud se žena stane samoživitelkou, je třeba, aby se vyrovnala s postavením živitelky rodiny, zajistila dítě/ děti ve své nepřítomnosti nebo vyřešila otázku bydlení či výživného, které by otec měl platit, což může trvat i rok. Při rozvodu/ rozchodu se plně vyjevuje cena, kterou žena platí za tradiční uspořádání genderových rolí. Pokud se před rozvodem plně spoléhala na manželovo finanční zabezpečení a vlastními příjmy nedisponovala, ocitá se při krachu manželství v krizové situaci. I v případě, že by měla vlastní příjem a vyřešené bydlení, stává se ve většině případů velmi ekonomicky zranitelná (Dudová, 2009). Jak vyplývá z kvalitativního výzkumu Dudové⁹, matky samoživitelky volí jednu či více strategií, aby zvládly svoji ekonomickou situaci. Jsou jimi návrat k rodičům, zvyšování časového rozsahu práce, sociální příjmy, zvyšování kvalifikace, vstup do nového manželského svazku.

Příjem matek samoživitelek je často velmi nízký. Přesto však pro drtivou většinu z nich představuje základní pilíř finančních prostředků, na kterých jsou existenčně závislé. Alimony, pokud je dostávají, svou výší zpravidla neodpovídají nákladům

⁷ Je samozřejmě možné, že již před rozlukou zajišťovaly většinu příjmů rodiny ženy samy a tak pro ně rozvod/ rozchod může představovat velkou ekonomickou úlevou. Navíc ani v úplné rodině nemusí rodina disponovat mužovým příjmem, případně k němu nemusí mít ostatní členové rodiny přístup či dokonce mohou aktivity muže celkově příjmy snižovat (Dudová, 2009).

⁸ Sociální vyloučení je: „proces, kdy jsou někteří jedinci zatlačeni na okraj společnosti a je jim bráněno plně se podílet na jejím životě z důvodu chudoby (jejich nebo jejich rodiny), nedostatku kompetencí a vzdělávacích příležitostí nebo jako důsledek diskriminace.“ (Kuchařová, 2006: 49).

⁹ Výzkum byl proveden v roce 2008 v SOÚ AV ČR, v.v.i., v rámci projektu „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“ (Dudová, 2009).

spojeným s výchovou dětí. Protože pro životní úroveň jednorodičovské rodiny je klíčová aktivita matky na trhu práce, nejohroženější chudobou se stávají samoživitelky s malými dětmi, které vyžadují celodenní péči a matky tak mají velmi omezenou možnost získávat finanční prostředky (Hejzlarová, 2011). V takové situaci se velmi častým řešením stává návrat k rodičům. Tím se minimalizují náklady na bydlení a navíc je přítomen někdo, kdo se může o dítě či děti v matčině nepřítomnosti postarat. Rodiče také většinou finančně pomůžou, pokud jsou jejich dcery v kritické situaci.

Obstarání péče o potomky v matčině nepřítomnosti je stěžejní především kvůli tomu, že samoživitelky musí se zvyšujícím se věkem dítěte zvyšovat i časový rozsah práce, aby byly schopny finančně pokrýt chod celé domácnosti a zajistit nezbytné potřeby své i svých dětí. Příjem z hlavní činnosti povětšinou nepokryje veškeré výdaje (alespoň zenzačátku), proto se řada samoživitelek uchyluje k vedlejším, nekvalifikovaným pracím, které lze vykonávat po večerech nebo v noci doma (úklid, prodej kosmetiky atd.).

Ekonomická krize samozřejmě zvyšuje riziko chudoby matek samoživitelek a jejich rodin. Na počátku krize zpravidla nemají žádné ekonomické rezervy. Jejich pracovní pozice bývají méně stabilní, jejich flexibilita je nižší a práce s nízkou kvalifikací jim již neumožňuje „sestoupit“ na nižší pozici. V době recese tak roste míra jejich nezaměstnanosti a navíc dochází k rozpočtovým škrtnům a rušení různých typů podpor, na kterých mohou být jejich rodiny závislé. Sociální příjmy, které představují další ze strategií obživy, tedy zpravidla hrají spíše druhořadou roli a nelze se na ně spoléhat jako na řešení ekonomické situace.

Účinnější způsob, jak předcházet potenciální chudobě, je zvyšování kvalifikace, která vede k vyšším příjmům rodiny. U kvalifikovaného zaměstnání se navíc snižuje riziko, že o něj samoživitelka při ekonomické krizi přijde. Ačkoli ženy po rozvodu často začínají s nekvalifikovanou prací, v řadě případů dochází k tomu, že si především za pomoci svých rodičů, kteří vypomáhají s péčí o vnoučata, kvalifikaci zvyšují. Vstup do nového partnerství může představovat další strategii obživy rozvedených žen a jejich potomků (Dudová, 2009).

Matky samoživitelky tedy mohou mít pět základních strategií, jak se vyrovnat se zhoršenou ekonomickou situací své rodiny po rozvodu. V prvním období musí zpravidla spoléhat na „strategie závislosti“, tzn. na podporu původní rodiny, dávky pomoci v hmotné nouzi. V pozdější fázi mohou převažovat „strategie nezávislosti: *„Nejprve rozšiřují čas, který věnují placené práci (zprvu přijímají méně kvalifikovanou práci za méně peněz), později si svoji kvalifikaci zvyšují a získávají lepší pracovní pozice“* (Dudová, 2009:774).

Nejvýznamnější roli při jejich rozhodování, bez ohledu na věk a kvalifikaci, hraje věk nejmladšího dítěte. Pokud k rozchodu dojde v době, kdy je nejmladší dítě ještě

velmi malé, jsou matky zpravidla při každodenním životě a zvládnání své ekonomické situace závislé na pomoci rodičů. Ženy, které jsou při rozchodu na mateřské či rodičovské dovolené, se nachází jednoznačně v horším postavení než ty matky, které mají při rozchodu děti odrostlejší. Tyto ženy se zpravidla snaží co nejrychleji nastoupit do zaměstnání (Dudová, 2009).

V tomto kontextu je třeba podotknout, že v evropských zemích by to měl být především sociální stát, který by ochraňoval před rizikem pádu do chudoby. Častým deficitem sociálních, resp. rodinných politik je skutečnost, že ne vždy včasně reagují na společenské změny, které je třeba brát v politické diskuzi a následných opatřeních v potaz. Tím se v sociální ochraně utváří výrazné mezery, které mají alarmující důsledky, jimiž je právě feminizace chudoby, v níž matky samoživitelky tvoří špičku ledovce. Dle Hejzlarové (2011) by pozornost měla být věnována takovým politickým krokům s ohledem na pracovní trh, které by implicitně nepředpokládaly rodinu, v níž jsou na vyjednávání pozic ve sféře soukromé a veřejné dva, nýbrž že se zvyšuje počet takových rodin, v nichž tuto úlohu musí zvládnout člověk jeden. Autorka navíc upozorňuje na to, že ženy a jejich rodiny se nutně do finanční tísně nemusí dostat až po oficiálním odloučení, a proto by se na něj případné veřejně-politické nástroje neměly vázat.

Politiky, které nevěnují pozornost: *„opatřeními týkajícími se usnadnění vstupu či návratu z rodičovské dovolené, jako jsou legální garance rovných šancí pro muže a ženy, možnost práce na částečný úvazek, dostupná formální péče o předškolní děti, vhodně nastavená mateřská a rodičovská dovolená“* (Valentová, 2006: 169), zcela pozbývají účinnosti a nevyhovují požadavkům současné doby.

2.5 Sociální politika, její definice, cíle a genderově podmíněný charakter

Sociální politika není jednoznačně definičně vymezena, není ani jednoznačně vymežitelná (Potůček, 1995; Krebs 2007). Její chápání může být velice různé. Samotné přídavné jméno „sociální“ je různě interpretováno, pracuje s ním řada odlišných oborů (ekonomie, právo, sociologie), svoji roli hraje i historická determinace sociální politiky, její souvislosti se společenským okolím, mnohost subjektů, které v ní působí, jako politika je také nutně vystavena i určitým tlakům politických sil ve společnosti atd. To vše způsobuje poměrně rozličné vnímání sociálních politik (Krebs, 2007). Sociální politiku je nutno především vnímat jako určitý systém s vnitřními vazbami i s vazbami na své společenské okolí. Je tedy vždy specifická v každé zemi a době. Přesto však o ní lze hovořit jako o politice, která: *„se primárně orientuje k*

člověku, k rozvoji a kultivaci jeho životních podmínek, *disposic, k rozvoji jeho osobnosti a kvality života*" (Krebs, 2007: 17).

Dle Krebse (2007) je cílem sociální politiky zdokonalování životních podmínek lidí a rozvoj osobnosti člověka, tzn. vytvoření důstojných podmínek života a zajištění rovných příležitostí všem. Prosazení rovných příležitostí znamená především zajištění rovného přístupu ke vzdělání a zdravotní péči, rovného přístupu k pracovním příležitostem, zajištění možností získat přiměřené bydlení a garance dostatečného minimálního příjmu odpovídajícího lidsky důstojným podmínkám.

Důležitým hlediskem nastavení cílů sociální politiky je čas. Cíle sociální politiky se týkají jak doby přítomné (např. aktuální problematika samoživitelství a s ním související možnosti sladění rodinného a pracovního života), tak doby budoucí (očekává se, že sociální politika bude v horizontu budoucích let s kategorií samoživitelství pracovat a utvářet taková opatření, která budou matkám samoživitelkám usnadňovat integraci do společnosti). Platí, že cíle musí vyváženě reagovat na aktuální potřeby a budoucí očekávání (Krebs, 2007). Situace je nicméně taková, že sociální a potažmo rodinná politika ne vždy včas reaguje na současné potřeby určitých společenských skupin, jako jsou v dnešní atmosféře právě matky samoživitelky a jejich děti. Tyto rodiny se v důsledku toho častěji dostávají na hranici chudoby.

Sociální politika není objektivní mechanismus. Svou koncentrací na člověka naopak může působit a působí na hodnotové orientace lidí, spoluutváří jejich názory, postoje, chování. (Krebs, 2007; Potůček, 1995). Skutečnost, že sociální politika není pouze soubor služeb, ale že slouží také jako zrcadlo normativních představ o společnosti, rodině, vztazích mezi ženami a muži, byla feministickou kritikou artikulována již v 70. letech 20. století¹⁰. Hlavní cíl byl poukázat na to, jakým způsobem sociální stát reguluje genderové vztahy a jak přispívá k sociální reprodukci genderových nerovností¹¹ (O'Connor, 1996).

Mainstreamové práce, které dnes diskutují činnost veřejných politik a jejich efektů na život společnosti, často chybně předpokládají, že zodpovědnost společnosti za blaho občanů a občanek přebíral se svým příchodem sociální stát. Pokud se však blíže podíváme na poválečná léta, zjistíme, že tento předpoklad byl s ohledem na *všechny* západní země mylný. Nic se nezmění, ani pokud tuto premisu vztáhneme na současnou situaci ve *většině* států. Je například pravda, že po druhé světové válce

¹⁰ Klíčovou roli v tomto období hrají Mary McInthos a Elisabeth Wilson, představitelky marxistické větve feminismu ve Velké Británii (O'Connor, 1996).

¹¹ Orloff (1996) představuje tři klíčové mechanismy reprodukce genderové hierarchie. Jsou jimi 1. genderová dělba práce, 2. systém rodinné mzdy, v němž jsou vyšší příjem mužů a daňové úlevy ospravedlňovány tím, že muži jsou odpovědní finančně zabezpečit rodinu - ženy jsou vyloučeny z trhu práce (nebo přinejmenším z privilegovaných pozic), čímž se stávají závislé na manželovi a jeho finančních prostředcích, 3. tradiční manželský svazek a koexistující dvojí morálka.

došlo k rozmachu zdravotní péče, čímž stát snížil břemeno rodiny v péči o nemocné jedince. Na druhou stranu to však stále byly (a jsou) ženy- matky, které musí zastat většinu práce spojenou s péčí a výchovou dětí.

Sociální politika byla ve většině případu založena na systému sociálního pojištění¹², který byl „šitý na míru“ muži-živiteli rodiny, který byl zaměstnán na plný úvazek a jehož sociální zabezpečení a finanční příjem měly být chráněny a garantovány státem

(Esping-Andersen, 1999). Ženy a děti požívaly sociální ochrany jako osoby závislé na manželovi/ otci. Model „muže-chlebováře“ byl založen na předpokladu, že zodpovědnost ženy je bezplatně se starat o rodinu, děti a závislé osoby, vtisknout domácnosti řád a tím poskytnout muži ty nejlepší možné podmínky pro jeho uplatnění ve sféře veřejné.

Sociální politika založená na tradičním měšťanském modelu, který striktně definoval role ženy a muže, tedy dala vzniknout dvojímu systému sociálního zabezpečení a v důsledku dvojímu typu sociálního občanství. Muži mohly požívat sociálních práv díky sociálnímu pojištění, jímž disponovali díky svému zaměstnání. Ženy, jejichž „přirozené“ pole působnosti byla domácnost, nedisponovaly rovnocennými sociálními právy jako muži a přímo od státu mohly požadovat pouze sociální dávky. Ty nicméně byly a jsou nejen nižší než sociální pojištění, ale i arbitrárnější v tom smyslu, že podléhají výkyvům státního rozpočtu, ideologickým a normativním faktorům. V důsledku je poskytování sociálních dávek založeno na kritériích, která určují, kdo si je zaslouží, a kdo nikoli. A pokud si chce někdo něco zasloužit, musí se podle toho chovat. Ženy musí vystupovat příslušným způsobem, aby byly na oplátku dávek hodny. Navíc jsou na rozdíl od mužů-zaměstnanců považovány za osoby závislé na státu, tedy za přítěž pro společnost (Morel, 2007).

Dvojitý systém sociálního zabezpečení lze chápat jako ekvivalent dvojího vnímání a hodnocení práce – té, která je placená, a té, která nikoli. V tomto kontextu vyplývá napovrch problematika (de)valorizace neplacené práce v domácnosti. Ukázalo se, že přehlížená a samozřejmá každodenní činnost žen je jedním ze základních pilířů, na němž společnost stojí, resp. že ženy jsou nejdůležitějšími a nejstálejšími „poskytovatelkami“ blahobytu (Morel, 2007). Poválečné sociální státy nicméně ženám zátěž spojenou s péčí o děti a závislé osoby neulehčovaly¹³. Náklady na ni byly kompenzovány jen částečně (příspěvky na děti byly ve všech zemích kromě pronatalistické Francie chudé) a do rodinného rozpočtu proudili opět přes muže (Esping-

¹² „Sociální pojištění finančně zabezpečuje jedince nebo jeho rodinu při výskytu životních událostí, které lze předvídat a proti kterým je pojištěn. Je založeno principu rovnoměrného sdílení možného rizika vzniku takových událostí mnoha pojištěnci“ (Potůček, 1995).

¹³ Zde opět hovořím o západoevropských zemích, nikoli o zemích, které se po válce staly součástí sovětského bloku, kde se institucionální péče o předškolní děti začala výrazně rozvíjet již v padesátých letech.

Andersen, 1999).

Přínos této feministické kritiky tkvěl především v rozpoznání toho, že sociální stát není neutrální mechanismus. Je naopak součástí širší struktury mocenských vztahů, které slouží k udržení mužské nadvlády. Sociální politika vedle své oficiální funkce slouží jako prostředek kontroly žen, což se odráží v jejich podřadném sociálním, ekonomickém, potažmo materiálním postavení (O'Connor, 1996; Morel, 2007). Na druhou stranu se ani tato feministická analýza nevyhnula negativním odezvám. Důvod byl ten, že výsledky prací zaměřených na jednu zemi byly generalizovány a prezentovány s univerzální platností. Tím zcela zanikla mezinárodní a historická odlišnost. Všechny západní země totiž nepracují na té samé bázi, každý dílčí sociální stát prosazuje a podporuje kvalitativně odlišné typy genderových vztahů (O'Connor, 1996; Orloff, 1996). Co více, sociální stát není vždy vnímán jako utlačovatelský. Skandinávské kritičky upozornily na to, že v rámci severských zemí sociální politika vykazuje výrazný emancipační potenciál, např. v podobě sítí služeb, které umožňují ženám sladit život soukromý se životem profesním. V opozici k sociálnímu státu, který utužuje podřízenost žen, hovoří o tzv. *women-friendly welfare state*, tedy státu příznivě nakloněnému ženám. Základním prvkem této analýzy je fakt, že reprodukční práce se ve Švédsku více než kde jinde stala součástí veřejné sféry. Socializace péče nejenže dovolila ženám „uniknout“ ze soukromé sféry a zužitkovat své schopnosti na trhu práce, ale také se z této činnosti stalo plnohodnotné, placené zaměstnání.

Poukázáním na to, že ne všechny státy podporují stejnou politiku a tedy že mají stejné účinky, zavdaly práce severských feministek podnět ke vzniku série komparativních studií, které již více nepracují s konceptem všeobjímajícího patriarchátu a zajímají se, jakým způsobem jsou genderové vztahy sociálně konstruovány a utužovány různými institucionálními opatřeními, které vyplývají z činnosti sociálního státu. Zajímají se také o to, jak (a zdali) sociální politiky využívají potenciálu změnit tyto vztahy směrem k větší rovnosti (Morel, 1996).

2.5.1 Esping-Andersenova typologie režimů sociálního státu

Na začátku devadesátých se pozornost ve feministické i mainstreamové literatuře přenesla na rozmanitost sociálních států a jejich komparaci. V tomto kontextu je klíčová studie *The Three Worlds of Welfare Capitalism*¹⁴, která představila ke vzniku typologizace režimů sociálního státu¹⁵. Následně se stala jak terčem kritiky feministického výzkumu, tak inspirační základnou pro rozvoj genderově senzitivních komparativních analýz (Orloff, 1993).

Esping-Andersen, autor této studie, ve své koncepci vychází z Marshallovy teorie moderního občanství¹⁶, přičemž se zaměřuje na práva sociální, která se mění v závislosti na státu, resp. typu sociálního zabezpečení. To je v některých zemích založeno na bázi sociálního pojištění¹⁷, jinde je založeno na univerzalismu¹⁸. Lze nicméně také nalézt státy, v nichž sociální práva představují: „zbytkovou kategorii, která si může nárokovat jen tolik prostoru, kolik jí ho ponechá tržní mechanismus“ (Keller, 2009: 56). Lidské potřeby jsou uspokojovány prostřednictvím trhu a rodiny. Sociální stát přichází na řadu, až když tyto základní mechanismy selhávají. Úroveň sociálních dávek je zaměřena pouze na základní existenční pokrytí potřeb, přičemž jejich poskytování je spojeno s důrazem na „odstrašující“ efekt prostřednictvím sociální stigmatizace beneficentů/tek a na testování sociální potřebnosti těchto dávek. (Večeřa, 1996: 64/ 65).

Charakter sociálních práv - jejich rozsah, dostupnost - a z toho plynoucí sociální zabezpečení determinuje stupeň ne/závislosti jedinců na trhu práce. Autor hovoří o

¹⁴ Tato práce vznikla ve Švédském institutu pro sociální výzkum pod vedením Gøsta Esping-Andersena a Waltera Korpiho. Autoři se zaměřili na 18 OECD zemí od roku 1930 do roku 1985.

¹⁵ Základem jeho typologie jsou režimy sociálního státu, nikoli sociální státy samotné nebo konkrétní sociální politiky. „Režimy“ odkazují na způsoby, skrze něž je produkce welfare rozvržena mezi stát, trh a rodinu (Esping-Andersen, 1999).

¹⁶ Moderní občanství dle Marshalla zahrnuje občanství sociální, občanské, politické a s nimi spojená práva (Esping-Andersen, 1992).

¹⁷ Což znamená, že: „hlavním nástrojem ochrany je povinné členství těch, kteří/ ré pracují, v systému sociálního pojištění, který je organizován na profesním základu. Výše sociálního zajištění a dávek závisí v tomto systému na výši placeného pojistného, takže nejsilnější zajištění je podmíněno plnohodnotnou prací a vysokými výdělky“ (Keller, 2009: 52/ 53).

¹⁸ V tom případě jsou: „všichni občané jsou zaopatřeni proti sociálním rizikům nezávisle na výdělečné činnosti“ (Keller, 2009: 55).

tzv. schopnosti dekomodifikace¹⁹. Dekomodifikace jakožto klíčový aspekt emancipačního potenciálu sociálního státu pro Esping-Andersena představuje základní proměnnou a jednu ze tří dimenzí, na základě nichž utváří svoji typologii. Autor v tomto kontextu upozorňuje, že: „*pouze potud, pokud mají sociální práva status vlastnických práv, tzn. jsou nedotknutelná, a pokud jsou udělena na bázi občanství spíše než vykonané práci, mají dekomodifikační účinek*“ (Esping-Andersen, 1990: 21). Hovoříme-li tedy o státech s dekomodifikačním potenciálem, znamená to, že jejich občané a občanky se mohou svobodně a bez potenciální ztráty zaměstnání, potažmo příjmu, rozhodnout, že nebudou pracovat, pokud to považují za nezbytné. Přitom se nicméně budou moci spoléhat např. na nemocenské pojištění, pojištění v nezaměstnanosti, placenou mateřskou a rodičovskou dovolenou či penzi zajišťující ekvivalentní finanční příjem (Esping-Andersen, 1990).

Druhá dimenze, jež je jedním ze tří klíčových kritérií definujících režimy sociálního státu, je stratifikace. Sociální politika by měla primárně sloužit k omezení sociální nerovnosti. Pravda nicméně je, že právě sociální politika je sama o sobě systém stratifikace, je to aktivní síla, která organizuje a konstituuje sociální vztahy²⁰ (Esping-Andersen, 1992; Orloff, 1993).

Různost sociálních práv a sociální stratifikace jsou spjaty s tím, jak jsou v dané společnosti uspořádány vztahy mezi státem, trhem a rodinou: „*Sociální politice nelze porozumět pouze z hlediska práv, které garantuje. Je třeba brát v potaz také to, jako jsou aktivity státu provázané s rolí trhu a rodiny co do zaopatřování sociální ochrany*“ (Esping-Andersen, 1992: 21). Tyto tři roviny poté dávají vzniknout třem režimům sociálního státu – liberálnímu, korporatisticko-konzervativnímu a sociálně

¹⁹ Pojmem dekomodifikace autor navazuje na marxistickou tradici, dle níž se vlivem kapitalismu lidské potřeby a lidská práce stávají komoditami. Lidé prodávají svoji práci, ztrácejí kontrolu nad procesem produkce a stávají se závislí. Ačkoli komodifikace posiluje kapitalistickou produkci, oslabuje postavení pracujícího člověka: „*Lidé, jakožto komodity, jsou chyceni do mocenských sítí, které jsou mimo jejich kontrolu, jsou nahraditelní a postradatelní.*“ (Esping-Andersen, 1992: 37) Koncept dekomodifikace neznámá celkové vymýcení práce jakožto komodity. Spíše odkazuje k tomu, v jaké míře mohou lidé mít určitý životní standard, samozřejmě ne příliš vysoký, čistě proto, že jsou lidé a členové nějakého společenství, aniž by museli prodávat svoji práci. Určit míru dekomodifikace napříč státy vyžaduje kritéria, na základě nichž lze efektivně dosáhnout jejich komparace. Autor navrhuje tři základní okruhy. První z nich odkazuje na přístup k sociálním dávkám, tzn. vymezení těch, kteří/ré jsou způsobilí/é a mají na dané výhody nárok. Dekomodifikace je tím vyšší, čím je tento přístup jednodušší a čím jsou práva na důstojný život garantována bez ohledu na předešlé zaměstnání, vykonanou práci atd. Pokud jsou programy omezeny dobou trvání, jejich schopnost dekomodifikace logicky klesá. Druhé kritérium je úroveň náhrady příjmů. Zda je/není pod úrovní průměrného měsíčního příjmu, jinými slovy zda umožňuje, či nikoli, adekvátní životní standard. Třetí rovinu představuje rozsah, v němž lze uplatňovat nároky na sociální zabezpečení. Autor demonstruje míru dekomodifikace na základě analýzy třech sociálních programů – penze, nemocenské dovolené, nezaměstnanosti (Esping-Andersen, 1992).

²⁰ Esping-Andersen (1992) identifikuje tři modely stratifikace, které jsou paralelní s těmi, které vyvěrají z analýzy sociálních práv, potažmo jejich dekomodifikačního potenciálu. Systém založený na sociálním pojištění posiluje rozdíly mezi společenskými vrstvami tím, že pro každou z nich stanovuje odlišné programy sociálních výhod. Tím každá sociální skupina disponuje specifickým souborem práv a privilegií, přičemž má pevně dané místo na sociálním žebříčku. Univerzalistický systém podporuje rovnoprávné postavení občanů a občerek. Všichni lidé disponují stejnými právy bez ohledu na společenské postavení či postavení na trhu. Třetí systém stratifikace je založený na pomoci testující majetkové poměry a nízké míře sociálního pojištění. V tomto případě se „*mísí relativní rovnost v bídě příjemců státní podpory s tržně diferencovaným blahobytem prosperující většiny*“ (Večeřa, 1996: 65).

demokratickému.

V liberálním režimu převažuje sociální pomoc testující majetkové poměry, malé univerzalistické přerozdělování a skromné sociální pojištění. Je zaměřen na jedince s nízkými příjmy. Kritéria určující kdo má/nemá na sociální podporu nárok, jsou doprovázená stigmatizováním žadajících osob. (Esping-Andersen, 1990). Sociální podpora zde nemá preventivní charakter, důraz je kladen na individuální odpovědnost každého za uspokojování sociálních potřeb, stát se spoléhá téměř výhradně na trh a rodinu. Sociální rizika jsou vymezena velice úzce a pomoc nastupuje až tehdy, když všechny ostatní prostředky selžou (Krebs, 2007: 52). V důsledku jsou státní zdravotní péče, nemocenské pojištění, dávky mateřské, potažmo rodičovské dovolené či rodičovské příspěvky nedostatečné. Stát na druhou stranu podporuje trh prostřednictvím subvencí sociálního pojištění v soukromém sektoru (Esping-Andersen, 1999).

Hlavním nástrojem korporatisticko-konzervativního režimu²¹ sociálního státu je povinné členství těch, kteří pracují, v systému sociálního pojištění, který je organizován na profesním základu. Přímé zásahy státu jsou až na posledním místě, když systém pojištění selže. Na klienty/ky se hledí skrze jejich pracovní a rodinný status, celý systém je orientován na muže jako hlavu rodiny, který zajišťuje ostatní členy/ky rodiny. Výše sociálního zajištění závisí na výši placeného pojistného, takže nejsilnější zajištění je podmíněno plnohodnotnou prací a vysokými výděly. Ten, kdo si zajištění nezaslouží zaměstnáním, je odkázán v první řadě na rodinné vazby podpory (Keller, 2009). Konzervativní státy jsou obvykle výrazně ovlivněny křesťanskými hodnotami, což se odráží ve snaze zachovat tradiční formu rodinného soužití. Sociální pojištění se nevztahuje na ženy v domácnosti, rodinné příspěvky podporují mateřství. Denní péče o děti a obdobná opatření jsou nedostatečně rozvinutá. Princip subsidiarity poté slouží ke zdůraznění toho, že stát bude zasahovat až tehdy, když kapacita rodiny poskytovat svým členům/kám služby, bude vyčerpána (Esping-Andersen, 1990). Francie, která spadá do této kategorie, se svým charakterem poněkud liší, neboť familismus²² jí není natolik vlastní, jako ostatním zemím, které se do tohoto modelu řadí (Esping-Andersen, 1999). V jistém smyslu jsou režimy liberální a konzervativní obdobné. Jsou reziduální co do poskytování služeb péče, každý nicméně z jiného důvodu. Liberálové považují poskytování služeb za činnost, která přirozeně náleží trhu, dle konzervativců je to především zodpovědnost rodiny (Esping-Andersen, 1999).

Sociálně-demokratický model vychází ze zásad univerzalizmu a dekomodifikace sociálních práv. Místo dualismu trhu a státu usiluje o poskytnutí rovnosti minimálních potřeb. Do jednoho systému pojištění jsou zahrnuty všechny sociální vrstvy nezávisle

²¹ Konzervativní je tento režim proto, že konzervuje statusové rozdíly mezi jednotlivými profesemi a obory činnosti, přičemž je v něm silně zastoupen vliv profesních korporací (Keller, 2009).

²² Definice familismu viz kapitola *Definice rodinné politiky*.

na výdělečné činnosti, ale dávky jsou odstupňovány podle obvyklých výdělků. Stát vytlačuje trh a vytváří univerzalistickou solidaritu ve prospěch sociálního státu. Emancipační politika se vztahuje jak na trh, tak na rodinu. Stát v tomto případě nečeká, až schopnost rodiny zaopatřovat péči selže, naopak se snaží preventivně socializovat náklady rodičovství. Principem není maximalizovat závislost na rodině, nýbrž maximalizovat osobní nezávislost jednotlivce. Poskytuje institucionální zařízení pro děti, podporuje pracovní činnost žen (Esping-Andersen 1992).

Ačkoli respektovaná, je tato typologie dnes považovaná za genderově slepou. Analýza pracuje s ekonomicky nezávislymi občany, zaměřuje se především na ty prvky sociálního zabezpečení, které jsou relevantní pro mužské pracovníky, tzn. na programy, které zajišťují kompenzaci ztrát finančního příjmu - na penzi, podporu v nezaměstnanosti, nemocenskou dovolenou. Sociální práva těch, kteří/ré jsou ekonomicky závislí/é, tedy především žen, nejsou zohledněna. Práce je definována jako placená práce. Ženská práce, tzn. práce v domácnosti a péče o děti a závislé občany/ky zůstává nepovšimnuta (Orloff, 1993; Orloff, 1996). Tím je opomíjen jeden z klíčových aspektů, které strukturují režimy sociálního státu, a to je problematika ocenění neplacené práce, kterou vykonávají především ženy. Nerovnoměrná dělba neplacené práce se odráží v dichotomii závislost- nezávislost, komodifikace-dekomodifikace. Protože se v Esping-Andersenově práci se ženy vytrácejí z analýzy, jakmile se ztratí z placené práce, zohlednění vztahu soukromý/ veřejný je zásadní pro porozumění pozice žen (Lewis, 1992).

Dle Orloff by tedy: „*Komparativní analýza sociálního zabezpečení neměla být založena na klamné představě „typických“ pracujících občanů, protože takoví občané, kteří postrádají gender, zkrátka neexistují*“ (Orloff, 1993: 308). Pokud chceme získat přesnější obraz toho, co obsahuje a jaké důsledky s sebou systém sociálního zabezpečení každého jednotlivého státu nese, je třeba oprostít se od genderově neutrálního občanství a brát v potaz genderové odlišnosti jak z hlediska práce produktivní a reprodukční, tak z hlediska přístupu k občanským a politickým právům a zaměřit se na to, jaké mají tyto odlišnosti dopady pro ženy a muže při usilování o sociální ochranu (Orloff, 1993).

2.5.2 Typologie režimů sociálního státu A. S. Orloff

Orloff (1993) staví na již vzniklé Esping-Andersenově typologii, kterou kriticky hodnotí a doplňuje ji o další dvě dimenze²³. Dle autorky pozornost není dostatečně věnována vztahu mezi státem, trhem a rodinou. Distinkce mezi veřejným a soukromým je

²³ Jimi jsou přístup do placeného zaměstnání a schopnost založit a vést samostatnou domácnost.

vnímána jako distinkce mezi státem a trhem. Poskytování péče je bráno na zřetel pouze tehdy, pokud ji poskytuje stát nebo trh, neplacená ženská práce v domácnosti je ignorována. Je pravda, že Esping-Andersen (1990) zčásti upozorňuje na vztah mezi státem a rodinou. Zaměřuje se na služby, které odpovídají na rodinné potřeby a umožňují ženám sladit placenou práci a neplacenou práci v domácnosti. Ačkoli dobře rozpoznává účinky existence veřejných služeb, které ženám dávají „svobodnou volbu“ z hlediska vstupu na trh práce, jeho klasifikační schéma nereflktuje rozdílnosti v tom, jakým překážkám musejí ženy na pracovním trhu čelit (horizontální a vertikální segregace, otázka plného a polovičního úvazku atd.). Autor navíc předpokládá, že si ženy, pokud stát poskytuje široce dostupná institucionální opatření péče o děti, mohou vybrat mezi prací ve veřejné sféře a prací ve sféře soukromé. Ženy si však nevybírají mezi prací placenou a neplacenou, vybírají si mezi tím být matkami v domácnosti nebo být matkami, které kombinují práci placenou s prací v domácnosti. Nikde v západních státech ženy-matky nemají možnost rozhodnout se tak, aby nemusely pečovat o potomky a trávit čas nad domácími pracemi. Klíčový aspekt dělby práce mezi pohlavími tak zůstává – ženám se přičítá většina domácích povinností, ať pracují, či nikoli, kdežto muži se v domácnosti angažují výrazně menší měrou (Orloff, 1993).

Porozumění genderovým vztahům, především genderové dělby práce, tedy poskytuje vodítko pro pochopení vzorců ženské participace na pracovním trhu. Mnoho žen pracuje na poloviční úvazek, protože takto nastavená pracovní doba jim umožňuje věnovat se povinnostem v domácnosti. Esping-Andersenova dimenze práce/trh jednoduše ignoruje časovou náročnost strávenou péčí a domácími pracemi, které náleží ženám. Všechny evropské sociální státy jsou však velkou měrou na těchto neplacených službách závislé. Přesto jsou stále podhodnocovány jak ve smyslu finančního odměňování, tak politického respektu.

V souhrnu řečeno, feministické kritičky upozorňují minimálně na dvě úskalí, která s sebou mainstreamová literatura v tomto kontextu přináší. Za první – při analýze vztahu mezi státem, trhem a rodinou je nezbytné zaměřit se na rodinu jako na klíčového poskytovatele blahobytu. Za druhé – mocenské vztahy v rodině a genderová dělba práce omezují, nebo naopak zlepšují schopnost ženy participovat na trhu práce a vyjednávat se státem. Selhání mainstreamových analýz diskutovat postavení žen v rámci placené a neplacené práce a jejich roli pečovatelek, je jedním z klíčových aspektů feministické kritiky (O'Connor, 1996).

Druhá dimenze nahlíží na sociální stát jako na systém společenské stratifikace. Vedle důležitého rozpoznání, že sociální stát jakožto systém stratifikace přispívá svojí politikou k sociální nerovnosti, je dle autorky třeba také si uvědomit, že společenská stratifikace je genderově podmíněná. Pouze potud, pokud budeme zkoumat stratifikaci jako genderově podmíněnou, budeme schopni/y rozpoznat způsoby, jimiž stát

upevňuje genderovou hierarchizaci ve společnosti. Dopad genderové stratifikace je v tomto kontextu patrný vzhledem k sociálním právkům. Ženy bez ohledu na režim sociálního státu představují drtivou většinu těch, kdo žádají o sociální podporu na základě rodinné nouze. Naproti tomu drtivá většina mužů disponuje sociálním pojištěním, které je spojeno s jejich postavením v placeném zaměstnání. Ačkoli počet žen v této kategorii stále stoupá, mnoho z nich se nachází na hůře placených postech, což se odráží v nižší úrovni dávek a v důsledku tedy vyšší ekonomické závislosti žen (O'Connor, 1996). Sociální stát za prvé upřednostňuje jedince, kteří pracují na plný úvazek a degraduje ty, kteří/ré vykonávají neplacenou práci v domácnosti nebo tuto neplacenou práci kombinují s prací placenou. Navíc svojí politikou (např. programem mateřské dovolené, (ne) poskytováním institucionální péče o děti) utužuje tradiční genderové role (Orloff, 1993).

Koncept dekomodifikace není pro feministické kritičky problematický sám o sobě, je to spíše genderová nerovnost z hlediska ochrany před závislostí na trhu práce a z hlediska podmínek, za nichž lze této ochrany dosáhnout. V této souvislosti jsou důležité dva momenty. Dekomodifikace je možná pouze tehdy, pokud jedinec pracuje nebo v nedávné minulosti pracoval, tzn. byl komodifikován. To se nicméně netýká všech lidí. Zcela je vyloučená ta část populace, která z určitých důvodů nikdy na trhu práce neparticipovala, což se týká především žen. Za druhé, koncept dekomodifikace nebere v potaz ani fakt, že ženy a muži nemají rovný přístup k zaměstnání, které je klíčem k osobní svobodě a přístupu k sociálnímu zabezpečení, které dekomodifikaci umožňuje. Pokud tedy vezmeme v potaz, že ženy pracují také, nelze tvrdit, že jsou stejně komodifikovány (tzn. že získávají ekvivalentně placené posty) jako muži a tedy stejně dekomodifikovány (tzn. že disponují rovnocennou sociální ochranou). Problém žen je tedy nerovný vstup na trh práce neboli komodifikace, protože právě participace na trhu práce vede k nezávislosti a mnoho sociálních práv je spojeno s touto činností. V důsledku toho jsou sociální příspěvky dekomodifikující placenou práci disproporčně distribuovány mezi muže a ženy, protože oba zastávají na pracovním trhu odlišná postavení. Vzhledem k tomu, že Esping-Andersen ignoruje fakt, že ženy a muži zastávají odlišné postavení na trhu práce se všemi důsledky z toho plynoucími, jeho koncept se stává neadekvátní (O'Connor, 1996; Hobson, 1994; Orloff, 1993).

Nelze tedy porozumět tomu, jak systém sociálního zabezpečení funguje a jaké má účinky na situaci *všech* pracujících osob, pokud jej nebudeme analyzovat z genderového hlediska. Jak již bylo zmíněno, Orloff mainstreamovou perspektivu doplňuje o dvě analytické dimenze. První z nich je přístup do placeného zaměstnání. Mnoho žen chce nebo v případě matek samoživitelek potřebuje pracovat, protože vlastní finance jsou klíčem k osobní nezávislosti. Rovnoprávnost při vstupu na trh práce a ekvivalentní finanční ohodnocení všech osob bez ohledu na jejich gender, věk,

barvu pleti či sexuální orientaci byla a stále je jedním z klíčových snah feministického myšlení. Přístup do placeného zaměstnání a služby, které jej ženám-matkám umožňují, představují dva kritické genderové momenty, které se mění napříč sociálními systémy (Orloff, 1993). Způsob, jakým stát s těmito dvěma aspekty pracuje, se odráží na míře osobní autonomie a závislosti jak v rámci rodinného kruhu, tak v rámci sféry veřejné. Placená práce je pro ženu klíčovým prostředkem posílení osobní nezávislosti, protože zvyšuje její postavení a právo rozhodovat (Orloff, 1996). Placené zaměstnání mnoha ženám umožňuje využít jejich základního občanského práva a odejít ze svazku, v němž byly utlačovány. Co více, placené zaměstnání umožňuje rozvedeným ženám nebo ženám, které se nikdy nevdaly, požívat díky svému postavení ve veřejné sféře práv a sociálních služeb, kterými by jinak disponovat nemohly, čímž se mohou zasazovat o status „nezávislé občanky“ (Hobson, 1994).

Z genderového hlediska je nicméně stejně tak důležitá další dimenze, která vyjadřuje *schopnost žen vytvořit a samostatně vést domácnost*. Díky ní lze uchopit účinky sociálního zabezpečení na genderové vztahy, resp. identifikovat, jak stát (ne)přispívá k tomu, aby matky samoživitelky mohly důstojně žít, živit a podporovat své potomky ve vývoji beztoho, aniž by se musely vdát a tím získat přístup k finančnímu příjmu muže (který, ač považován za rodinný, je mnohdy v rámci rodiny distribuován nerovnoměrně a zavdává muži možnost uplatňovat moc nad ženou) (Orloff, 1993). Režimy sociálního státu se liší tím, jak ženy tuto schopnost vést samostatně vlastní domácnost získávají. Některé podporují zaměstnanost žen skrze adekvátní nastavení mateřské, potažmo rodičovské dovolené, skrze poskytování péče o děti či mzdové dotace. Jiné režimy poskytují matkám samoživitelkám finanční kompenzaci platu, jež jim umožňuje starat se bezplatně o své/ho potomka/y. Jednoduše řečeno, důležitý aspekt sociálních výhod, které ovlivňují (ne)schopnost založit a samostatně vést domácnost, je rozsah, v němž individualizují či naopak „familizují“²⁴ recipienty/ky.

Dle autorky je tedy nezbytné zahrnout koncept dekomodifikace do širšího rámce, na základě něhož by se měřila nezávislost a autonomie jedince, jeho/její svobodné rozhodnutí nevstoupit do potenciálních vztahů utlačování a nadvlády nejen na trhu, ale také v rodině. Roli státu totiž nelze pochopit, pokud budeme ignorovat strukturu genderových vztahů a jejich charakter. Řešení, které nabízí Orloff (1993) spojuje dekomodifikaci a přístup k samostatnému příjmu (vně manželství) v jeden celistvý koncept osobní nezávislosti.

²⁴ Viz. kapitola *Definice rodinné politiky*

2.5.3 Typologie J. Lewis

Jane Lewis (1992) na rozdíl od Orloff na Esping-Andersenovu typologii nenavazuje, nýbrž předkládá alternativní typologii, která je založená na tom, jakou měrou je mechanismus sociální politiky svázán s tradičním rodinným vzorcem muže chlebováře a ženy pečovatelky. Cílem je ukázat, jakými způsoby feministická kritika na mainstreamové práce zabývající se tímto tématem reaguje a jaké možné způsoby uchopení typologie režimů sociálního státu existují.

Lewis (1992) představuje typologii, která je založena na modelu muže-chlebováře. Autorka připomíná, že ženy v minulosti získávaly nárok na sociální výhody prostřednictvím jejich „počestného“, přesto však závislého postavení v rodině. Ačkoli velkou měrou přispívaly blahu a prosperitě společnosti, sociální ochranu získávaly pouze prostřednictvím svých mužů, což bylo v souladu s předpoklady existujícího modelu muže-chlebováře. Model muže-chlebováře ve své čisté podobě předpokládá vdanou ženu, která je vyloučena z pracovního trhu, která je zcela závislá na svém muži co do nároků na sociální ochranu a která zcela přebírá zodpovědnost za péči o rodinu bez jakékoli pomoci od státu. Autorka upozorňuje na to, že žádná země nikdy nebyla obrazem této čisté formy modelu muže-chlebováře. Přesto se však všechny moderní společnosti více či méně tomuto modelu přibližují. Míra jeho zastoupení modelů slouží jako indikátor toho, jaké mají ženy místo v systému sociálního zabezpečení. Autorka poté dělí státy na tři skupiny. Ty, v nichž je tento model zastoupen nejvíce, ty, ve kterých středně a ty, v nichž nejméně.

Do první kategorie patří Velká Británie, Irsko. Tyto státy jsou charakteristické ostrou hranicí mezi soukromou a veřejnou sférou. Ženy jsou definovány především jako manželky a matky, na trhu práce jsou považovány za „zaměstnané“ druhé kategorie. Ačkoli jejich zastoupení na trhu práce je vysoké, jde především o pozice na poloviční úvazek. Tato skutečnost není důsledkem ničeho jiného než rigidně vymezené role žen a nedostatečnosti zařízení denní péče o děti. Nerovná komodifikace poté způsobuje dlouhotrvající nerovnost mezi muži a ženami v rámci sociálního zabezpečení (Lewis, 1992: 163- 164).

Druhou kategorií reprezentuje Francie. Stát je příznačný svojí pronatalistickou politikou, která je charakteristická štedrými rodinnými dávkami, vysokou finanční kompenzací platu při mateřské dovolené a podporou žen sladit život rodinný se životem profesním. Ačkoli je tedy péče primárně považována za zodpovědnost žen-matek, stát podporuje jejich pracovní nasazení prostřednictvím vyvinuté sítě zařízení denní péče o děti, která je jedna z nejlepších v Evropě. Zastoupení žen na trhu práce je vysoko jak kvantitativně, tak kvalitativně (zaujímají především pozice na plný úvazek). Z historického hlediska nacházelo mocenské postavení mužů prostor

především v rámci rodinného kruhu, nežli by bylo součástí oficiální státní politiky. Zamezit ženě pracovat, což bylo do roku 1965 svrchované právo mužů, však nebylo v zájmu samotné většiny z nich.

Do třetí skupiny poté spadá Švédsko. Sociálně-demokratická vláda v 60. a 70. letech 20. století učinila důležitý krok směrem k zaměstnanosti žen. Jejím programem bylo motivovat ženskou populaci k nástupu na pracovní trh a utvořit tak normu dvou-příjmové rodiny, v níž jsou nejen muži, ale také ženy definovány jako pracující osoby. Jako matky mají nárok na náhradu příjmu ve stejné výši jako v placeném zaměstnání. Nejdůležitější změny, které šly ruku v ruce s podporou zaměstnanosti žen, byly zavedení odděleného zdanění, posílení sítě zařízení denní péče o děti, zavedení tzv. rodičovského pojištění, díky němuž je ženám poskytována náhrada příjmu ve stejné výši jako v placeném zaměstnání (tento program stojí v opozici k paušálním sazbám mateřských/rodičovských dávek).

2.6 Rodinná politika

Rodina, jakožto nejstarší a základní společenská instituce, je ve většině států předmětem zvláštní podpory prostřednictvím opatření rodinné politiky, která je nedílnou součástí sociální politiky státu. Tato podpora se obvykle realizuje právními, ekonomickými a sociálními opatřeními. Vědomé a cílené působení veřejných institucí na právní, ekonomický a sociální stav rodin, na její členy a její prostředí tak staví rodinu pod zvláštní ochranu státu, jejíž nedílnou součástí by mělo na druhé straně být i garantování práv na svobodu a sebeurčení členů rodin, které by vylučovalo přímé zásahy státu mířící k ovlivňování rodinného chování (Krebs, 2007). Zřejmě nicméně je, rodinná politika patří mezi stěžejní činitele, kteří výrazně rodinné chování ovlivňují. Skrze právní, ekonomická a sociální opatření utužují, nebo naopak rozvolňují tradiční role mužů a žen, ovlivňují jejich vztah k péči ve sféře soukromé a určují jejich možnosti/ limity uplatnění ve sféře veřejné. Je výslednicí rodinné politiky toho kterého státu, zda má například samozivitelství co do činnosti na trhu práce „aktivační“ či „deaktivační“ účinek. To zda osamělé matky (a matky vůbec pracují), se neřídí pouze ekonomickou racionalitou rozhodnutí pro či proti práci z hlediska ekonomické výhodnosti, ale také tzv. genderovou morální racionalitou, tedy tím, jaký vztah mezi mateřstvím a placenou prací se v dané společnosti a kultuře pokládá za správný (Dudová, 2009: 759).

V posledním desetiletí 20. století se začala v rámci Evropy zvedat kritika koncepcí sociálních států, které reprodukuje genderové nerovnosti a neberou v úvahu genderovou rovnost (viz předchozí kapitola). Do zorného pole se dostala především

zaměstnanost žen a politiky zaměřené na kombinaci veřejného a soukromého života pracujících rodičů. Model rodiny založený na muži živiteli a ženě-pečovatelce se stal ryze zpátečnický, politiky, které z tohoto principu vycházejí, neudržitelné: „*Teorie sociálního státu, které jsou postavené na demokratických hodnotách, včetně genderové rovnosti v příležitostech a v zacházení, konstruuji model dospělé/ho pracující/ho či model pracujícího rodiče, který by neměl být zatížen genderovými stereotypy. Každému jedinci by měl umožnit zvolit si vlastní strategie kombinace práce a péče a nepenalizovat určitý typ volby*“ (Křížková, 2010: 23).

2.6.1 Definice rodinné politiky

Rodinná politika, stejně jako politika sociální, je pojem široký a někdy obtížně definovatelný. Na praktické úrovni se jeho užití v závislosti na zemi komplikuje právě onou nejednoznačností: „*Může se pod ním rozumět výslovně několik konkrétních opatření, či naopak může znamenat jakýsi leitmotiv obecného způsobu tvorby politik v zemi, nebo ještě nemusí v praktickém pojmosloví existovat vůbec*“ (Šlechtová, 2006: 114).

Dle Valentové (2006) lze rodinnou politiku chápat jako souhrn všech intervencí státu, které se přímo či nepřímo týkají rodinného a pracovního života jedinců a vytvářejí prostředí pro balancování těchto dvou sfér. Konkrétně sem patří peněžité dávky a služby spojené s rodičovstvím a výchovou dětí, například porodné, mateřská a rodičovská dovolená, přídavky na děti, příspěvky na školní pomůcky, daňové úlevy spojené s přítomností dětí, investice do vzdělávacího systému a zařízení formální péče o děti. Dále to jsou opatření spojená s participací rodičů na trhu práce, jako je právě nastavení mateřské a rodičovské dovolené či dostupnost zařízení typu jeslí a školek. Některá opatření jsou poskytována plošně všem občanům/kám, kteří/ré splní základní podmínky pro obdržení pomoci, jiná jsou závislá na příjmu domácnosti, a slouží tak jako nástroje redukce sociální nerovnosti a chudoby (Valentová, 2006).

Rodinná politika se v zásadě skládá ze tří složek týkajících se času, peněz a služeb. Z hlediska času jde především o nastavení ochranné doby pro péči o děti ve formě mateřské a rodičovské dovolené. Z hlediska peněz jde o sociální dávky a příspěvky plynoucí ze zdravotního a ze sociálního pojištění (porodné, peněžité pomoci v mateřství, rodičovský příspěvek, přídavky na děti a daňové slevy v souvislosti s rodinou). Z oblasti služeb jde zejména o služby péče o děti a jejich vzdělávání. Stát jakožto hlavní činitel při utváření rodinné politiky vytváří i podmínky pro opatření či služby místní samosprávy (krajů, měst, obcí), zaměstnavatelů, tržních subjektů a neziskového sektoru. Stát také vytváří obecný rámec pro podmínky využívání opatření

vytvořených všemi těmito subjekty. Na základě takto nastavených podmínek (zahrnujících nabídku, ale i omezení v oblasti času, peněz a služeb) pak samotní rodiče vytvářejí své rodinné, partnerské či individuální strategie rodičovství.

V evropských zemích lze v současné době rozlišit dva hlavní „modelové“ přístupy veřejné politiky zaměřené k rodině. Je to jednak tzv. familistická politika vycházející z konzervativního přístupu a snahy podržet či obnovit tradiční křesťanské hodnoty jako je morální závaznost a stabilita manželského svazku (Sirovátka, 2006). Její představitelé považují za samozřejmé, že domácnost nese základní zodpovědnost za blaho svých členů. Základním pilířem je tedy představa jedno-příjmové rodiny, v níž manželé zastávají tradiční genderové role. Sociální zabezpečení a programy poskytující sociální výhody (zaměstnanecké výhody, sociální pojištění) vyplývají z participace na trhu práce, což implicitně podporuje pracující muže a diskriminuje ženy, protože ty zpravidla nemají na trhu práce ekvivalentně silné postavení. Nedostatek institucionální péče o děti a její nekompatibilita s nastavením mateřské, resp. rodičovské dovolené naopak implicitně posiluje pečovatelskou roli ženy a mateřství obecně. Je pravda, že se stát nemusí explicitně angažovat v přímém zajišťování denní péče o děti, pokud poskytuje finanční podporu buď ve formě daňového zvýhodnění, přídatků na děti nebo rodičovského příspěvku. Ani tato opatření nicméně nejsou v důsledku efektivní, protože jsou zpravidla finančně nedostatečná (Esping-Andersen, 1999). V současné atmosféře, kdy se manželství stává institucí čím dál tím méně stabilní, to jsou právě ženy, které v důsledku takto nastavené politiky a bariér při vstupu do trvalého zaměstnání pozbývají sociální ochrany. Matky samoživitelky se svými dětmi se stávají reziduální skupinou, která se nesetkává s velikou podporou státu jak ve formě finančních příspěvků, tak prostřednictvím rozvoje sektoru služeb. Protože jsou jednou z nejohroženějších sociálních skupin, mohou se jednoduše octnout v „sociální propasti“²⁵ (Esping-Andersen, 1999).

Tzv. de-familizující systém je takový, jehož cílem je domácnosti ulehčit a snížit závislost jedince na rodině, resp. snížit pečovatelskou roli v rodině (Sirovátka, 2006). Je založen na principu dvoupříjmové rodiny a individualizovaném systému sociálního zabezpečení vyplývajícího z pouhého faktu občanství. Defamilizace zdánlivě přirozených povinností žen se pro ně stává klíčem k tomu získat kvalitní zaměstnání. Indikuje tedy stupeň, v němž stát ženám poskytuje možnost stát se „komodifikovatelnými“ a tedy schopnými vést vlastní domácnost. Dosažení nezávislosti je o to pravděpodobnější, pokud jsou sociální transfery spojeny s cenově dostupnou péčí o děti. Co je v tomto kontextu stěžejní, je rozsah, v němž rodinná politika zbavuje ženy břemene rodinných povinností, tedy rozsah, v němž je mateřství kompatibilní se zaměstnáním.

²⁵ Překl. „welfare gap“.

Lenteirová (*in* Sirovátka, 2006) v tomto kontextu upozorňuje, že opatření směřující k obecné podpoře rodiny a opatření směřující k podpoře dvojího příjmu se nemusí vždy vylučovat. Stejně jako režim familistický a de-familistický mají (oba) jisté potence podporovat jak genderovou rovnost, tak genderovou nerovnost.

2.6.2 Cíle rodinné politiky vztažené na rodiny matek samoživitelek

Konkrétní rodinná politika v jednotlivých státech může sledovat více cílů, které se vztahují kromě rodiny jako celku také na jednotlivé skupiny rodin, které mají určité potřeby nebo trpí výrazným zatížením, jako jsou rodiny samoživitelek (Krebs, 2007). V nejobecnější rovině mohou být cíle veřejné politiky zaměřené k rodině charakterizovány takto: genderová rovnost v domácnosti i na trhu práce, kvalita života dítěte/ dětí, rodičů (Sirovátka, 2006). Rodinná politika může hrát roli usměrňovačky sociálních procesů a může iniciovat společenské změny nebo jim naopak bránit. Dle Valentové (2006) by jednou z rolí současných sociálních států a jejich rodinných politik mělo být již zmiňované dosažení rovnováhy mezi rodinným a pracovním životem tak, aby jedna ze zmíněných domén netrpěla. K tomu může dojít například vyloučením určité části populace z trhu práce z důvodu péče o rodinu a rodičovství, sestupem rodin s dětmi pod hranici chudoby či finančním strádáním. Rodinná politika by dle autorky měla přispívat k balancování rodinného a pracovního života socializací určitých funkcí tradičně realizovaných ve sféře rodiny a usměrňováním negativních dopadů mateřství a rodičovství na zaměstnanost (Valentová, 2006). Toho lze dosáhnout čtyřmi stěžejními způsoby, jimiž jsou flexibilita, genderová rovnost, kvalita a dostupnost, provázanost (Křížková, 2010: 23, 24).

Co se týče flexibility, pro matky samoživitelky je velmi důležité mít příležitost kombinovat možnosti časové, finanční i možnosti využívání služeb dle svých individuálních potřeb. Ty se od rodiny k rodině liší, stejně jako jsou proměnlivé v čase: „Nelze je ani odhadovat ani s jistotou plánovat dlouhodobě dopředu – velmi těžko lze plánovat nemoci, úmrtí, rozvody, rozchody“ (Křížková, 2010: 24). Křížková (2010) uvádí příklad rodičovské dovolené, která by dle ní měla být nastavena jako určité časové konto na péči, ze kterého by matky samoživitelky čerpaly dle potřeby, s různou intenzitou a v různých obdobích. Stejně tak by mohly mít možnost na základě svých potřeb rozhodnout, v jakém věku jejich dítě či děti nastoupí do kolektivního zařízení péče o děti. V tomto kontextu je také důležité flexibilní nastavení vztahu jednotlivých rodinných politik a politik zaměstnanosti, které by matkám samoživitelkám umožňovaly flexibilní pracovní doby či práce z domova: „Je třeba vidět flexibilitu

komplexně jako flexibilitu práce a péče dohromady a ne odděleně flexibilitu na trhu práce a flexibilitu v rodině nebo v rodinné politice (Křížková, 2010: 24). Koncept *flexijistoty*, tzn. spojení flexibility a jistoty zaměstnání, je velmi důležitý, jelikož matky potřebují ochrannou lhůtu pro čas péče o děti. Může se nicméně stát, že se tato lhůta stane diskriminační bariérou, k čemuž dochází tehdy, pokud je příliš dlouhá a je stereotypně přisouzena pouze jednomu pohlaví (Křížková, 2010: 24).

Cíle rodinné politiky založené na genderové rovnosti nevytváří ani neposilují genderové stereotypy, a to zejména co se týče genderových rolí mužů a žen. Žádná z politik či opatření, která jsou poplatná tomuto principu, nefavorizuje určitý typ uspořádání genderových vztahů. Rodinná politika založená na genderové rovnosti podporuje muže ve větším zapojení do péče o děti. Toho je možno dosáhnout zvýšením rodičovského příspěvku či jeho navázáním na předchozí příjem, nebo zavedením určité části (kvóty), kterou si musí vybrat druhý rodič, aby o tuto část rodinného příspěvku rodina nepřišla, což je již běžně zavedená praxe např. ve Švédsku (Křížková, 2010: 24). Křížková nicméně podotýká, že tato kvóta pro druhého rodiče by musela být navržena tak, že by platila pouze pro rodiny, kde oba rodiče reálně fungují, jinak by to znevýhodňovalo rodiče samoživitele.

Rodinná politika založená na genderové rovnosti dále zabraňuje přílišnému odcizení matek od trhu práce. Je totiž prokázáno, že opouštění trhu práce na dlouhá období je v dlouhodobém měřítku pro matky ekonomická a sociální past. Samozřejmě existuje skupina žen, které mají zájem opustit na dlouhou dobu trh práce a věnovat se pouze dětem. Takovou volbu však nezle považovat za normu, jelikož dlouhodobě je jejím důsledkem chudoba žen a dětí, a to zejména žen rozvedených nebo žen bez partnera obecně. Dle Křížkové (2010) by prioritou rodinné politiky státu měla být dostupná a kvalitní zařízení péče o děti garantovaná státem. Stát by měl dávat rodičům možnost využít kvalitní instituce péče o děti, stejně tak jako je tento princip nastaven u povinné školní docházky (Křížková, 2010). Systém rodinného příspěvku odrážející předchozí příjem rodiče je v souladu s principem uznání péče a práce v domácnosti jako důležitých sociálních aktivit a v souladu s evropským cílem slušné odměny za slušnou práci. Navíc by to byla silná motivace pro otce jej využívat. Tím by došlo ke zvýšení genderové rovnosti na trhu práce, protože by se zmírnil stereotyp o ženách s malými dětmi dlouhodobě opouštějících zaměstnavatele a s tím, jak by více mužů využívalo tento příspěvek, pracující rodiče malých dětí by postupně začali být na trhu práce normou (Křížková, 2010).

Pokud hovoříme o kvalitě a dostupnosti, jde především o kvalitu a dostupnost služeb pro co nejširší vrstvy společnosti z hlediska ceny a prostorové a časové dostupnosti. Služby péče o děti, jejich cenová dostupnost, prostorová dosažitelnost, vhodné časové nastavení jsou pro matky samoživitelky stěžejní faktory. Za druhé jde

o kvalitní nastavení rodinné politiky. V prvním (úzkém) pojetí se jedná o zajištění kvalitní a kvalifikované péče o děti a vzdělávání dětí, ať již je poskytováno státem nebo dalšími subjekty. Ve druhém (širokém) pojetí je kvalita a dostupnost myšlena i jako dostupnost ve smyslu schopnosti a možnosti jednotlivá opatření využít. Složitý systém rodinné politiky totiž skrývá nebezpečí informační bariéry – někteří rodiče nebudou schopni buď jednotlivým opatřením a jejich složitým a často se měnícím podmínkám porozumět, nebo nebudou ani vědět, že mají na určitá opatření nárok. Dle Křížkové (2010) by rodinná politika měla být citlivá na různorodost sociálních situací a měla by být schopna reagovat na ohrožení sociálním vyloučením. Ohrožení chudobou a sociálním vyloučením se totiž reprodukuje z rodičů na děti, čemuž by měl systém kvalitně nastavené rodinné politiky zabránit např. zavedením povinné tříleté docházky do předškolního zařízení pro děti z rodin ohrožených chudobou a sociálním vyloučením (Křížková, 2010).

Jedním z nejdůležitějších principů pro tvorbu rodinné politiky, který se prolíná jak s požadavkem na její flexibilitu, genderovou rovnost tak i kvalitu a dostupnost, je vzájemná provázanost jednotlivých opatření, např. zavedení možnosti čerpat rodinný příspěvek v délce dva roky a jeho automatické sladění s dostupností nerodinné péče o děti alespoň od dvou let věku.

Vzhledem k historickému, ekonomickému a politickému vývoji a kulturním a národním aspektům se rodinná politika v jednotlivých státech zaobírá jednotlivými cíli s různou intenzitou a adekvátně k nim používá i různých nástrojů. I v rámci Evropské Unie je rodinná politika především v kompetenci jednotlivých států, její obsah není na nadnárodní úrovni přesně vymezen, i když je všeobecně chápána jako soubor praktických opatření, která jsou zaměřena na rodinnou jednotku, na podporu rodiny v rámci sociální politiky (Krebs, 2007).

2.6.3 Historický exkurz

2.6.3.1 Rodinná politika ČSR v druhé polovině 20. Století

2.6.3.1.1 Situace za socialismu

Období po druhé světové válce se v České republice neslo v duchu odklonu od modelu muže živitele (Dudová, 2010). Komunistický režim se po únorové revoluci přihlásil k obecnému principu rovnosti pohlaví, který deklarovala Ústava 9. Května: „*Muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům i hodnostem*“ (Havelková, 2009: 188). Obdobně poté znělo ustanovení v Ústavě z roku 1960. Tato Ústava také obsahovala specifická práva, která byla ženám slíbena v oblasti rodiny, práce i veřejné činnosti: „*Rovnoprávné uplatnění žen v rodině, v práci a ve veřejné činnosti je zajišťováno zvláštní úpravou pracovních podmínek a zvláštní zdravotní péčí při těhotenství a mateřství, dále též rozvojem zařízení a služeb umožňujících ženám využít všech schopností k účasti na životě ve společnosti.*“ (Havelková, 2009). Havelková nazývá komunistické genderové uspořádání modernizací bez osvobození: „*Na jedné straně byly ženy zbaveny svého vlastního hlasu a možnosti jednat nezávisle, na druhé státní politika zřetelně směřovala k další modernizaci veřejného statutu žen*“ (Havelková, 2003: 23).

Součástí komunistické agendy tedy byla snaha o eliminaci tradičního, patriarchálního modelu rodiny. V rámci rodinného práva bylo zrušeno postavení muže jako hlavy rodiny. Zrušeno bylo též opatření o otcovské moci. Rodičovská moc neměla náležet pouze jednomu z rodičů. Bylo odstraněno přidělení rozdílných rolí manželů a liberalizována byla možnost rozvodu manželství (Havelková: 2009). Nárůst rozvodů, který v Československé republice započal již v 50. letech 20. století, nicméně nebyl dán pouze změnou právního řádu a sociálního klimatu, nýbrž také postupným nástupem žen do placené práce. V 60. letech se poprvé objevila myšlenka, že za vysokou rozvodovostí stojí právě zaměstnanost žen. Oproti tomu nicméně vystoupil názor, že zajištěnost žen přispěla k rozvodovosti, nikoli však k rozvratu manželských svazků. Pokud je žena v domácnosti, nemůže z ekonomických důvodů k rozvodu přistoupit (Dudová, 2009).

Pokud se manželé, kteří spolu měli potomka/y, rozvedli, zákon nezajišťoval výživovací povinnost jednoho z manželů. Velký důraz byl nicméně kladen na zajištění dětí, což bylo především pro matky samoživitelky velice důležité. Existoval tzv. institut srážek ze mzdy, který byl díky tomu, že zaměstnavateli byly socialistické instituce, velmi účinný a užívaný prostředek pro vymáhání výživného. (Havelková, 2009).

Žena měla nárok na výživné pouze tehdy, pokud nebyla schopna se jiným způsobem finančně zajistit. To bylo v dané době nicméně velmi nespravedlivé

ustanovení, vezmeme-li v potaz fakt, že mnoho žen v minulosti nepracovalo a setrvalo v domácnosti, mnohdy na výslovné přání manžela. Za tímto, ve své době již kritizovaným ustanovením, stál předpoklad, že každá žena je schopna si vydělávat sama, a to i když pečuje o děti. To nicméně pro všechny ženy neplatilo, zejména v 50. letech, kdy byla nabídka institucionální péče o děti stále nepříliš nevyvinutá. Ženy se tak často vracely ke svým rodičům, kteří jim poskytovali potřebnou péči o dítě. Podobná situace přetrvávala v 60. a 70. letech. Byla to strategie, díky které se rodiny rozvedených žen vyhýbaly chudobě. Kromě povinného výživného na dítě rozvedené matky disponovaly úlevami na daních a rodinnými přídávky, které se v úplných rodinách započítávaly do příjmu manželovi.

Vzhledem k tomu, že rozvod neumožňoval výživné na nepracující manželku v takové výši, aby ji zabezpečilo, a sociální příjmy pracovní příjem nenahradily (navíc byly mnohdy vázány právě na pojištění vyplývající z pracovní činnosti), klíčový zdroj obživy pro matky samoživitelky představovala placená práce. Již v 50. letech 94 % rozvedených žen pracovalo²⁶ (Dudová, 2009).

Přestože téměř všechny ženy pracovaly, jejich možnosti v uplatnění na pracovním trhu byly výrazně ovlivněny segregací ve vzdělání a ochrannými pracovněprávními předpisy: „*Ženy nesmějí být též zaměstnány pracemi, které jsou pro ně fyzicky nepřiměřené nebo škodí jejich organismu, zejména pracemi, které ohrožují jejich mateřské poslání*“ (Havelková, 2009: 200). Tato ustanovení ženám znemožňovala pracovat v nejlépe placených pozicích, které se vyskytovaly především v těžkém průmyslu. Paradox je, že tato ustanovení vzešla v platnost v roce 1965, tedy v době, kdy začalo docházet k zlepšení pracovních podmínek díky novým technologiím. Ženy, které celý život pracovaly za velmi nevyhovujících podmínek, najednou přišly o práci (Havelková, 2009).

V důsledku tedy přijímaly nižší posty a následně nižší platy než muži. Neexistovala žádná společenská diskuse, která by upozorňovala na potřebu většího zastoupení žen na vyšších ekonomických a politických místech. Stručně řečeno, „*všechny ženy pracovaly, ale pouze muži měli kariéru*“ (Sirovátka, Saxonberg, 2007: 320).

Ačkoli rodinné právo formálně odstranilo existenci rolí mužů a žen, byly to primárně ženy, kdo byl v rámci společnosti považován za osobu zodpovědnou za péči o potomka/y. Právo výrazně podporovalo ženy jakožto matky a zcela opomnělo muže

²⁶ Centrální plánovaná ekonomika trpěla nedostatkem pracovních míst a stav poválečné ekonomiky vedly k rychlému nárůstu ženské zaměstnanosti. Již během 50. let stoupla zaměstnanost žen nad 70 % z celkového počtu žen ve věku 15-54 let (Dudová, 2010).

jakožto otce²⁷. Mateřská a další mateřská dovolená²⁸ byla určena pouze ženám, jen ženy mohly požívat dávek s nimi spojených a pouze čas strávený ženami péčí o potomky se započítával jako náhradní doba v rámci důchodového pojištění. Tato legislativa, jakožto normativní mechanismus nepůsobila pouze symbolicky, nýbrž měla hmotné dopady, tzn. znemožňovala mužům se se ženami o péči dělit (Havelková, 2009). Muž mohl pobírat mateřský příspěvek od roku 1985, ovšem pouze za předpokladu, že byl samoživitel nebo se manželka či družka o dítě nemohla z vážných důvodů starat²⁹.

Spolu s povinností všech občanů pracovat, která byla zakotvená v Ústavě z roku 1948 i 1960, vznikla situace označovaná jako „dvojitá břemeno“ žen, kdy pracovaly na plný úvazek a současně se staraly o rodinu a péči o dítě/ děti: *„V době, kdy si na počátku 60. let ženy na západě Evropy a ve Spojených státech stěžovaly na frustrace pramenící z omezených životních možností, ženy ve východní Evropě byly prostě jen absolutně přepracovány a vyčerpány“* (Havelková, 2009: 197).

Za jeden z největších výdobytků komunismu z pohledu rodičů a tím spíše samoživitelek, byl rozvoj předškolní péče o děti a snaha socializovat i jiné domácí práce. V roce 1948 vzešel v platnost zákon o jednotném školství, dle něhož mateřské školky spadaly pod správu ministerstva školství, kdežto jesle pod ministerstvo zdravotnictví. Od té doby výrazně vzrostl počet mateřských škol i jeslí. Jesle nicméně, stejně jako ve Francii, fungovaly spíše jako celodenní sociální ústavy. Na začátku 50. let je navštěvovala pouze 3 % dětí mladších tří let (Dudová, Hašková, 2010).

Se stále se zvyšujícím podílem pracujících matek a dětí v zařízeních předškolní péče, docházelo ke sváru různých diskurzů a to především s ohledem na institucionální péči o děti mladší tří let. I přes prvotní politickou podporu jeslí, dle níž jesle *„umožňují každé zaměstnané matce její zaměstnání, čili pomáhají jí udržet ekonomickou nezávislost, a není proto rozhodující, aby její ekonomický přínos společnosti byl za všech okolností větší, nežli jsou náklady na její dítě v sociálním zařízení“* (Hašková, 2007: 17), převládal mezi českou veřejností spíše odmítavý postoj. Důvodem tohoto odmítání bylo zejména časté vyřazování jeslí z provozu kvůli hromadným nákazám dětí, což prý negativně ovlivňovalo vnímání ženské pracovní síly (Hašková, 2007).

²⁷ Zákon o národním pojištění z roku 1948 garantoval ženám porodné a peněžitou podporu v mateřství poskytovanou po dobu 18 týdnů (jim dále náležela bezplatná lékařská pomoc a pomoc porodní asistentky, pojišťovna též poskytovala dětské vybavy či peněžitou náhradu za jejich koupi). Zákoník práce z roku 1965 zaručoval ženám zajištění výdělků v případě převedení těhotné ženy na jinou práci, ochranu před rozvázáním pracovního poměru, zvláštní úpravu pracovní doby. Garance pracovního místa byly doprovázeny sociálními dávkami v souvislosti s porodem a mateřstvím. Zákon z roku 1969 pak ženy finančně podporoval v případě další péče o dítě po dobu jednoho roku, od roku 1971 až do tří let. Všechna tato opatření nicméně předpokládala, že pečovatelkou bude žena (Havelková, 2009).

²⁸ Další mateřská dovolená je předchůdkyní dnešní rodičovské dovolené. Ke změně názvu došlo v roce 2001.

²⁹ „K 1.10.1990 nabyt účinnosti zákon o rodičovském příspěvku, který zavedl namísto mateřského příspěvku, příspěvek rodičovský a umožnil jej pobírat rodiči (bez ohledu na pohlaví), který celodenně osobně pečoval o dítě do tří let věku. Ke změně došlo k 1.10.1995, když bylo umožněno čerpat rodičovský příspěvek až do 4 let věku dítěte“ (Příhodová, 2006).

Přesto se v polovině 50. let po mateřské dovolené vracely na trh dvě třetiny matek.

V důsledku stále klesající porodnosti byla v roce 1962 ustanovena Státní populační komise, v rámci jejíž praxe se diskutovala otázka, jak naložit s rostoucí zaměstnaností žen, jejich zatížením a klesající porodností. Pozornost byla zaměřena právě na zvýšenou nemocnost dětí navštěvujících jesle. Tento diskurz vedl v druhé polovině 60. let k ustavení mnohých pro-populačních opatření (Dudová, Hašková, 2010). Především k prodlužování doby, kterou mohly zaměstnané matky trávit celodenní péčí o malé děti v domácnosti: *„Jako součást populačních opatření byla jednak prodloužena mateřská dovolená, jednak se zvýšila peněžitá pomoc v těhotenství a mateřství, a jednak byla zavedena tzv. další mateřská dovolená do jednoho roku dítěte, a poté, v roce 1970, prodloužena do dvou let věku dítěte“* (Hašková, 2007: 18). V 70. letech došlo také k zavedení dalších opatření, jako byly např. novomanželské půjčky, u nichž se úroky snižovaly v závislosti na počtu dětí, daňové úlevy na děti, zdarma poskytované učebnice a další potřeby pro děti školou povinné, úlevy na bydlení, dopravu atd. (Hašková, 2007: 19).

Zatímco se tedy politická rétorika 50. let nesla v duchu emancipace žen skrze jejich ekonomickou nezávislost a podporu institucionální péče o předškolní děti, populační politika 60. a 70. let se soustředila především na prodlužování délky mateřské dovolené tak, že na konci 80. let dosáhla tří let věku dítěte. Ačkoli byla celodenní institucionální péče o děti stále podporována, ustavil se v průběhu 70. a 80. let model přerušované pracovní dráhy ženy matky, prosadil se v praxi a ovlivnil i postoje české společnosti. V praxi to bylo narůstajícím počtem let, který ženy trávily s dítětem v domácnosti, z hlediska postojů počtem let, které veřejnost považovala jako adekvátní pro celodenní mateřskou péči o dítě (Hašková, 2007; Dudová, Hašková, 2010).

Jak Havelková uvádí, většina výše zmíněných opatření se zavádělo v 60. a začátkem 70. let, kdy se Československo potýkalo nejen s problémem poklesem porodnosti, ale také problémem „přezaměstnanosti“. Je tedy velmi diskutabilní předpokládat, že výše zmíněná opatření měla primárně sloužit ke zrovnoprávnění žen a mužů. Byly to vždy spíše nástroje populační politiky či politiky zaměstnanosti. *„Práva žen byla často instrumentální pro sledování jiných cílů“* (Havelková, 2009: 201).

Na jednu stranu došlo za socialismu k modernizaci postavení žen jak ve sféře veřejné, tak ve sféře soukromé. Oficiální politika byla charakteristická ideologickým obhajováním genderové rovnosti, přístupem ke všem profesím pro obě pohlaví, podporou zvýšení vzdělanosti žen, koedukací, dobře zorganizovanou infrastrukturou předškolních zařízení péče o děti – jeslí, mateřských škol, družin. To ženám umožňovalo být zároveň matkami a zároveň pracovat na plný úvazek. Pracující matky dále chránil zákon během mateřské dovolené, která se postupně prodlužovala, i

během péče o děti, když byly nemocné. Svobodné matky byly relativně dobře chráněny státními přídávky zabezpečujícími minimální životní úroveň, otce jejich dětí bylo možné k placení alimentů snadno donutit. Státní politika vůči ženám si kladla za cíl zajistit jim zaměstnání a umožnit jim sladit mateřství se zaměstnáním ve veřejné sféře. Tak vysoké procento zaměstnanosti žen bylo v západních zemích Evropy zcela výjimečné. Ženy během 50. let získaly komplex možností, který korespondoval s výčtem cílů, za něž bojovala druhá vlna feministického hnutí v západních zemích (Havelková, 2003).

Na druhou stranu však nelze přehlédnout vše-prostupující konzervativní genderové uspořádání, které se odráželo například ve všudypřítomném právním institutu „matky“ a genderově nevyvážené úpravě péče o děti. Horizontální a vertikální segregace mezi pohlavími na trhu práce se nezmenšovala, spíše naopak. Pracovní trh byl rozdělen na lépe placené mužské a hůře placené ženské sféry (Havelková, 2003). Havelková (2009) v tomto kontextu říká, že ačkoli měly socialistické státy možnost centrálně rozhodnout o spravedlivých mzdách pro ženy a muže:

(...) kalkulovaly nakonec stejně jako každý kapitalista, že ženská pracovní síla se smíří s menší odměnou a že domácí práce o děti jsou činěny z lásky a není třeba jim připisovat ekonomickou hodnotu. Práce v domácnosti pak byla prezentována jako jeden z hlavních důvodů, proč nejsou produktivnější a politicky aktivnější v pracovním prostředí. Tento začarovaný kruh je stále aktuální: ženy mají druhou směnu doma, pracovní trh je za tento fakt zpětně penalizuje, ženy tak vydělávají méně peněz mimo domov než muži a je pak jen logické, že to jsou ony, kdo budou nízké platy kompenzovat prací v domácnosti (Havelková, 2009: 202: 203).

2.6.3.1.2 Transformace

Ačkoli byla česká společnost na konci 80. let velmi vzdálena rovnému postavení mužů a žen, podíl zaměstnaných žen (matek) byl ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi vysoký. Během socioekonomické transformace 90. let³⁰ se jejich pozice začala měnit. „*Tlak rostoucí nezaměstnanosti, orientace na individualismus a genderově konzervativní postoje k péči o malé děti se v průběhu 90. let promítly do uplatnění genderově slepých politik, které přispěly k ohrožení postavení matek na trhu práce i k posunu příjmové chudoby od domácností jednotlivců k rodinám s dětmi*“ (Hašková, 2007:20).

V polovině 90. let se v důsledku restrukturalizace trhu očekával výrazný nárůst nezaměstnanosti. Vláda se snažila o zachování sociálního smíru, průchodnosti reforem

³⁰ Hlavní znaky trhu práce při přechodu z centrálně plánové ekonomiky k ekonomice tržní, byly (1) oslabování zemědělského a průmyslového sektoru ve prospěch sektoru služeb, (2) privatizace a restrukturalizace státních organizací, (3) obnovení podnikání, (4) příliv „západního“ kapitálu, (5) globalizační tlaky, které se posilovaly soutěživost, flexibilitu a maximální výkon pracovní síly, (6) mzdová diferenciacie a silnější provázání vztahu mezi výší vzdělání, profesní pozicí a příjmem, (7) růst nezaměstnanosti a to především u žen (Hašková, 2007).

a uvolňování tlaků na trhu práce skrze sociální transfery a regulace, v důsledku nichž odcházely určité společenské skupiny z trhu práce, mezi nimi matky s dětmi. V té době byl prodloužen rodičovský příspěvek pro celodenně pečujícího rodiče (z 99 % ženy) až do čtyř let věku dítěte. Ženy-matky pak byly skryty ve skupině ekonomicky neaktivních a zároveň získaly určitý příjem, tedy rodičovský příspěvek. Paradox tohoto opatření byl, že povinnost zaměstnavatele přijmout rodiče zpět do práce však prodloužena ze tří na čtyři roky nebyla. V porovnání s ostatními státy bývalého sovětského bloku tak rostla nezaměstnanost v ČR na konci 90. let relativně pomalu (Hašková, 2007).

Po celá 90. léta také docházelo k neustálému snižování počtu školek a jeslí, přičemž právě v případě jeslí byl pokles velmi dramatický. Doba po Sametové revoluci byla charakteristická tím, že všechno, co bylo spojeno s komunistickým režimem, bylo považováno za výmysl nehodný následování. A to se odrazilo především v institucionální péči o děti. Jesle přestaly být státem dotovány a jejich cena začala být pro většinu rodin příliš vysoká. Společnost byla navíc přesvědčena o tom, že pro dítě je nejlepší, pokud zůstane do tří let v individuální péči, takže zrušení dotací jeslím nevyvolalo žádný odpor (Hašková, 2007; Dudová, 2010). Není tedy divu, že co se týče dětí mladších tří let, propadla se Česká republika během několika let mezi země s nejnižším zajištěním institucionální péče o děti (Hašková, 2007).

Stejně tak se v porovnání s minulým režimem výrazně zhoršilo postavení matek samoživitelek na trhu práce. V centrálně plánované ekonomice se podniky nezaměřovaly na tvorbu zisku, neexistovala nezaměstnanost a panovala obecně nízká produktivita práce. Rodinný život pracujících osamělých matek nemusel být zaměstnavateli nutně vnímán jako ohrožující pro jejich výkonnost a pracovní nasazení. Být matkou samoživitelkou spíše v zaměstnání představovalo výhodu z hlediska vyššího platového ohodnocení a zařazení. Proměna z centrálně plánované ekonomiky na tržní přinesla snahu zaměstnavatelů maximalizovat zisk. Matky samoživitelky se tím více začaly setkávat se stereotypy, že nemohou být kvalitní zaměstnankyně, pokud mají samy na starosti péči o dítě. Zákonná ustanovení je přitom v pracovní aktivitě nezačala příliš podporovat, naopak stále více docházelo a dochází ke zhoršování podmínek pro kombinaci pracovního a soukromého života (Dudová, 2009).

Ani rodině přátelské flexibilní formy práce (např. volná pracovní doba, *home-office*, částečný úvazek), které jsou častým požadavkem matek předškolních dětí, nebyly a nejsou na českém trhu práce příliš dostupné. V mezinárodním srovnání se ČR stala součástí těch států, v nichž jsou ženy zaměstnávány po návratu z rodičovské dovolené na částečný úvazek nejméně často. Většina matek má zaměstnavatelem pevně stanovený začátek i konec pracovní doby. V praxi tedy mají české matky na výběr buď zůstat po určitou dobu v domácnosti a pečovat o děti, nebo se vrátit do

práce na plný úvazek s tím, že to bude zaměstnavatel, který bude plně rozhodovat o rozložení pracovní doby i místa výkonu jejich práce (Hašková, 2007).

Opatření 90. let tak evidentně zcela pozbývala efektivní politiky zaměstnanosti co do integrace žen-matek do pracovního trhu. Česká republika se tak v důsledku toho stala jednou ze zemí, v níž má mateřství nejsilnější negativní vliv na zaměstnanost žen matek a nejsilnější vliv jejich odchod z pracovního trhu. Také výzkum podniků v evropských zemích ukázal, že nejvíce v ČR zaměstnavatelé se svými zaměstnankyněmi po ukončení rodičovské dovolené rozvazují pracovní vztah (Hašková, 2007).

Saxonmebrg a Sirovátka (2007) ve své eseji *Refamilisation of the Czech Family Policy and its Causes* pojednávají o tom, jak se od pádu komunismu změnily strategie sladování práce a rodiny. Sociální, resp. rodinná politika minulého režimu byla odrazem de-familizačního modelu. Současná situace je zcela odlišná. Autoři hovoří o přechodu k politice re-familizace, který je charakteristický utužováním tradičních rolí mužů a žen. Protože za socialismu doslova všechny ženy pracovaly a protože existovala rozvinutá síť zařízení denní péče o děti, nebylo dle něj zcela zcestné předpokládat, že se česká společnost po revoluci vydá ve šlépějích švédského modelu, jehož politika je charakteristická podporou dvouprůmové rodiny, tedy podporou ženské zaměstnanosti, snahou rozrušit tradiční genderové role a poskytováním podmínek pro zdárné sladění rodinného a profesního života. Avšak namísto směrem k politice de-familizace, která podporuje genderovou rovnost v soukromé i veřejné sféře, se česká společnost vydala opačnou cestou. Zcela zpátečnický zde od revoluce dochází k re-familizaci prostřednictvím uplatňování principů konzervativní rodinné politiky, v níž je preferován „*patriarchální model nukleární rodiny s tradiční dělbou práce a mocí mezi mužem a ženou - muž jako živitel, žena jako pečovatelka*“ (Potůček, 1995: 101) a v níž je tedy žena „tlačena“ k tomu, aby opustila placené zaměstnání a věnovala se výchově dětí (Saxonberg, Sirovátka, 2007).

2.6.3.2 Rodinná politika ve Francii v druhé polovině 20. století.

Rodinná politika ve Francii je obecně vnímána jako jedna z nejstarších, nejexplicitnějších a nejrozsáhlejších v Evropě. Byla institucionalizovaná jako mechanismus veřejné intervence státu těsně před a po druhé světové válce. Nízká porodnost během 19. století a populační propad v důsledku první světové války vysvětlují silně zakořeněný pronatalitní charakter (Martin, 2010).

Martin (2010) stanovuje čtyři období vývoje rodinné politiky. První období mezi léty 1945 a 1965 bylo „zlatým věkem“ francouzské rodinné politiky, která tradičně

zaujímal dominantní místo v systému sociálního zabezpečení země³¹. Tato doba byla charakteristická silným familialismem podporujícím model muže-živitele a universalismem, který představoval kompenzaci nákladů na dítě/ děti skrze univerzální a rozsáhlé rodinné dávky. Kompenzace nákladů spojených výchovou a zaopatřováním dětí byl již od začátku primární cíl francouzské rodinné politiky³². Distribuce dávek však nebyla nikterak genderově neutrální. Lewis (1992) upozorňuje, že rodinné benefity byly vždy z větší části financovány zaměstnavateli, čímž tvořily část mzdového systému. Většina přídavků byla spojena s finančním ohodnocením, resp. s těmi členy rodiny, kteří docházeli do zaměstnání. Předpokládalo se, že zájmy manželů jsou stejné a tedy že oba budou společných prostředků ekvivalentně využívat. Výzkumy, které se zaměřují na toto téma, nicméně odhalily existenci značné nerovnosti v distribuci zdrojů v rámci rodin.

Od druhé poloviny 60. let začala být francouzská rodinná politika charakteristická snahou o rozpoznání individuálních ženských práv. V roce 1972 byly představeny *frais de garde* (přídavky na dítě), které měly sloužit především jako příspěvky pro pracující matky. Francouzský model se tím snažil reflektovat požadavky žen jakožto matek i pracujících osob. Přestože francouzské vlády explicitně deklarovaly závazek politické neutrality co do pracovních a domácích rolí žen, pro ženy samotné byly výsledky těchto opatření z přelomu 60. let dvojaké. *Frais de garde* byly v roce 1977 spojeny s dávkou zvanou *mére au foyer*³³ (příspěvek pro matky v domácnosti), čímž vznikl *complément familial* (rodičovský příspěvek). *Le complément familial* měl sloužit stejně tak dobře ženám v domácnosti, jako ženám vykonávajícím pracovní činnost ve sféře veřejné. Přes všechnu snahu dostat závazku neutrality měly z tohoto opatření větší prospěch rodiny jednopříjmové než rodiny dvoupříjmové. To bylo způsobeno částečně tím, že výše tohoto příspěvku závisela na rodinných příjmech. Výzkumy, které proběhly v 80. letech, navíc ukázaly, že pracující ženy platily nepřiměřené částky na financování rodinných dávek. Systém společného zdanění manželů navíc penalizoval práci pracujících žen a způsoboval větší výskyt polovičních úvazků u žen s vyšším platovým ohodnocením. Toto spojení daňového systému se systémem benefitů, který byl podstatně štedřejší k početnějším rodinám³⁴, implicitně podporoval ženy-matky s nižšími výděly k tomu, aby zůstaly v domácnosti (Lewis, 1992).

³¹ V roce 1945 proudilo do rodinné politiky dvakrát více prostředků než do sociálního zabezpečení (Lewis, 1992).

³² V polovině padesátých tyto dávky představovaly 50 % všech nákladů plynoucích ze sociálního zabezpečení (Martin, 2010).

³³ Ve třicátých letech 20. století pronatalistický charakter francouzské politiky zavedl vznik příspěvku pro *la mère au foyer* (matky v domácnosti). Tento příspěvek byl nicméně od roku 1939 placen pouze ženám-matkám, které žily ve městech. Argument pro to byl ten, že ženy-matky žijící na venkově mohly lépe sladit práci v hospodářství a domácnosti. V roce 1968 pracovalo 20 % Francouzek na venkově.

³⁴ Pokud rodina měla třetí dítě, těšila se vyšší finanční podpoře skrze *l'allocation au jeune enfant* a větším daňovým úlevám.

Od sedmdesátých let se do zorného pole rodinné politiky dostávají znevýhodněné rodiny, především matky samoživitelky, a jejich podpora skrze sociální dávky. Ačkoli se definice rodiny a její chápání v rámci společnosti stalo pluralističtější, rodinná politika zůstala zaměřena spíše na rodinu tradiční (Martin, 2010).

V této době vznikly dvě klíčové sociální dávky, které byly určeny na podporu samoživitelek. První z nich byla vytvořena v roce 1970 a nesla název *l'allocation d'orphelin* (sirotčí důchod). Cílem této podpory bylo poskytnout především matkám-vdovám permanentní příjem kompenzující nepřítomnost druhého z rodičů. Na základě reformy z roku 1972, 1973 byla *l'allocation d'orphelin* přejmenována na *l'allocation de soutien familial* (ASF neboli příspěvek na podporu rodiny) a stala dostupná všem samoživitelkám bez ohledu na vlastní příjem, které nebyly nijak finančně podporovány druhým rodičem dítěte. Tato dávka tvořila cca. 10 % minimální mzdy (Ducan, 1990). V roce 1974 vznikl příspěvek na školní pomůcky subvencující náklady vzniklé s novým školním rokem.

Druhý benefit, *l'allocation de parent isolé* (API neboli příspěvek pro osamělé rodiče), vznikl v roce 1976 a dorovnával příjem matek samoživitelek či těhotných žen do určitého životního minima (tvořil 53 % minimální mzdy matky/ těhotné ženy a 18 % minimální mzdy za každé závislé dítě) po dobu od jednoho do tří a půl let v závislosti na věku dítěte. Byl dostupný během těhotenství, v prvním roce po odluce partnerů a/nebo do třech let věku dítěte. API byl původně koncipován tak, aby umožnil 35 000 vdov či opuštěných matek stát se co nejrychleji (maximálně do jednoho roku) nezávislé. Z důvodů vysokého růstu jak nezaměstnanosti, tak neúplných rodin se toto opatření nesetkalo s prvotními očekáváními. API bylo dostupné také pro muže-samoživitele, avšak sloužilo především svobodným/rozvedeným těhotným ženám a matkám (Ducan, 1990).

Tato opatření reflektovala pronatalitní charakter rodinné politiky, která se snažila předcházet jak snížení porodnosti a růstu potratů, tak zajistit matkám samoživitelkám možnost zůstat doma se svými potomky, dokud nezačnou docházet do školky. Poslední zmíněný důvod byl spojen především se snahou vyvarovat se tomu, co odborníci nazývali „emocionální deficit“ způsobující delikvenci a další problémy hojně připisované výchově dětí v jedorodičovských rodinách.

Spolu se stále se zvyšujícím počtem žen pobírajících tuto dávku se ve společnosti začal rozšiřovat názor o zvráceném účinku API. Prý brání tomu, aby se ženy staly činné na pracovním trhu a (znovu)vstoupili do manželství. Tato kritika nebyla zaměřena proti ženám s dětmi staršími tři roky, které se ocitly samy v důsledku rozvodu, odloučení či ovdovění. V tomto případě byla pomoc (ačkoli max. po dobu jednoho roku) chápána jako legitimní. Svobodné matky (bez ohledu na to, zda dříve žily se svým ex-partnerem, pokud nějakého měly) byly nicméně obviňovány z toho, že

tři roky parazitují na sociálním státu, ačkoli by se svojí snahou mohly stát výdělečně činné a tedy finančně nezávislé. Výzkumy prováděné v osmdesátých letech toto podezřívání zmírnily tím, že negativní důsledky API označily za těžko prokazatelné a paušalizující.

V roce 1988 bylo ustanoveno *le revenu minimum d'insertion* (RMI neboli životní minimum) zaručující sociální integraci. Bylo zřejmé, že časově omezené API nestačilo samoživitelkám k tomu, aby se v tak krátké době staly samostatnými. Ačkoli mnozí je stále obviňovali z „příživnictví“, byly to především genderové nerovnosti, genderová diskriminace na trhu práce a existence „dvojího“ systému sociálního zabezpečení, jež negativně ovlivňovaly- a stále ovlivňují- postavení jednorodičovských rodin v rámci společnosti (Ducan, 1990).

V osmdesátých letech se rodinná politika stala implicitní součástí politiky zaměstnanosti, svými opatřeními začala výrazně regulovat a ovlivňovat participaci žen na trhu práce. Klíčovou se stala problematika sladění rodinného a pracovního života. Zde je třeba říci, že francouzská vláda začala v této době čelit řadě výzev: masové nezaměstnanosti, deficitu v systému sociálního zabezpečení a společenské transformaci rodinných forem. Rodiny se diverzifikovaly, klesla porodnost, rozvodovost se stala běžným fenoménem, výrazně se zvýšil počet jednorodičovských rodin stejně jako množství žen vstupujících na trh práce³⁵. Tyto změny vedly k řadě reforem, zejména v roce 1985, které se odklonily od univerzálního modelu veřejných opatření péče o děti ke službám „ušitým na míru“, které byly založeny na rétorice individuální volby.

Instituce veřejné péče o děti mají ve Francii dlouholetou tradici³⁶. Počet dětí navštěvujících mateřskou školu se ve Francii zvyšoval již od 50. let 20. století. Prostřednictvím mateřských škol stát poskytoval bezplatné vzdělání a péči dětem od tří let. Instituce, která byla určena pro děti mladší tří let, byly a jsou jesle. Ty se však v druhé polovině století netěšily dobré pověsti. V poválečných letech byl počet míst v jeslích zanedbatelný. 60. léta a s nimi spojený vzestup levicových a feministických hnutí s sebou přinesl kritiku pronatalistické a konzervativně orientované rodinné politiky a státní podpora jeslí se zvýšila. V osmdesátých letech, kdy vládla Mitteranova levicová vláda, byly jesle prohlášeny za prioritu financování *La Caisse d'allocation familiale* (CAF neboli fond rodinných přídatků). Měnová krize na začátku osmdesátých let nicméně zastavila reformy u jejich počátku.

V druhé polovině 80. let, kdy se do čela dostala konzervativní a familisticky laděná vláda J. Chiraca, došlo omezení podpory jeslí. „*Cílem politiky péče o děti*

³⁵ V důsledku ekonomické stagnace a vysoké nezaměstnanosti však výrazně vzrostl počet žen zaměstnaných na půl úvazku. Mezi léty 1982 a 1986 13,000 žen ztratilo práci na plný úvazek a bylo vytvořeno 450,000 pozic na úvazek zkrácený (Lewis, 1992).

³⁶ Zatímco v letech 1945-1946 činil podíl dvouletých až pětiletých dětí navštěvujících mateřskou školkou 27 %, koncem tisíciletí dosahoval jejich podíl 85 %. (Dudová, 2010).

přestalo být primárně dosažení rovnosti mužů a žen, nýbrž „svoboda volby“ rodičů při výběru způsobu, jak bude pečováno o jejich děti. Důraz byl položen na flexibilitu a diverzifikaci nabídky způsobů péče o děti“ (Dudová, 2010: 38). Kritici však za touto strategií viděli spíše snahu o redukci nezaměstnanosti spíše než snahu o možnost výběru z více alternativ.

Ve zmiňovaném roce 1985, kdy vláda ustoupila od svého slibu rozšířit veřejné služby péče o děti, došlo k reformě zvané „*Plan Dufoix*“, na základě níž se zavedla první placená rodičovská dovolená *l'location parentale d'éducation* (APE)(Martin, 2010). Tato dávka byla vyplácena paušálně a byla určena rodinám s nejméně třemi dětmi (nejmladšímu muselo být méně než tři roky) bez ohledu na výši příjmu. Snahou bylo pomoci rodinám sladit pracovní život s péčí o malé děti. Matky byly z 95 % příjemkyněmi této dávky. V roce 1994 byla rozšířena pro rodiny s dvěma dětmi. Tento příspěvek, stejně jako API, vedl k demotivaci žen s nízkou kvalifikací uplatnit se na pracovním trhu, čímž upevnil tradiční genderové role v rodinách s nižšími příjmy a vedl k re-familizaci v rámci dělby práce mezi ženami a muži (Martin, 2010; Dudková, 2010).

V roce 1986 byl uveden příspěvek *l'location de garde d'enfant a domicile* (AEGD neboli příspěvek na domácí péči o dítě), který byl určený na „*náhradu nákladů spojených se zaměstnáním chůvy v domácnosti rodičů s dětmi.*“ (Dudková, 2010: 38). V roce 1991 byla vytvořena dávka *l'aide pour l'emploi d'une assistante maternelle agréée* (AFEAMA neboli příspěvek na zaměstnávání kvalifikované mateřské asistentky), která: „*umožnila nejen kompenzovat náklady na povinné odvody asistentky a část její mzdy, ale i uplatnit daňové úlevy. Vzhledem k nižším cenám mateřských asistentek (oproti chůvám) začala být tato dávka hojně využívána*“ (Dudková, 2010: 39)

Politika *cash for childcare* (finanční kompenzace péče o dítě) se stala důležitým nástrojem regulace ženské zaměstnanosti. Řada matek opustila trh práce, aby sama pečovala o své děti, nebo je svěřila chůvě, či mateřské asistentce. Tím na jednu stranu vznikla řada pracovních míst a postavení domácích pečovatelek se zlepšilo, na stranu druhou se tak posílil tradiční ideál ženy-matky-pečovatelky. Takto nastavený systém navíc začal podporovat především movitější rodiny, zatímco matky s nízkými příjmy, jako jsou právě matky samoživitelky, které nezískaly místo v jeslích, byly odkázány pouze na rodičovskou dovolenou a APE, což výrazně komplikovalo jejich postavení na pracovním trhu. V roce 2004 byla AFEAMA společně s AGED a APE spojena a vznikla tzv. *La prestation d'accueil de jeune enfant* (PAJE neboli příspěvek na výchovu dítěte). Jak vypadá aktuální situace týkající se opatření rodinné politiky a jaký mají tato opatření impakt na každodenní život žen-matek-samoživitelek, bude diskutováno v empirické části práce.

3 Empirická část

V empirické části nejdříve ve stručnosti shrnu svá metodologická východiska. Nejprve představím zvolené paradigma, poté feministickou tradici výzkumu, ze které vycházím. Pohovořím o charakteristikách komparativní analýzy a načrtnu, jak jsem postupovala já. Dále čtenáře/ku seznámím s technikou sběru dat. V neposlední řadě ve zkratce shrnu limity výzkumu.

Po metodologii následuje vlastní analýza, v níž se zaměřím na specifika zkoumaných opatření. Začnu úpravou mateřské a rodičovské dovolené a institucionální péče o předškolní děti. Následně zhodnotím, zda a jak přispívají, nebo naopak brání sladění zaměstnání a domácích povinností. Posléze se budu věnovat nástrojům prevence pádu do chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě a bydlení.

3.1 Metodologie

Před tím, než pojednám o tom, jaká jsou má metodologická východiska, chtěla bych připomenout výzkumné otázky, na nichž má diplomová práce stojí. Jsou jimi:

- a. Jaká to jsou opatření, která ženám napomáhají sladit život soukromý a veřejný?
- b. Jaká to jsou opatření, která snižují riziko chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě a bydlení?

3.1.1 Zvolené paradigma

Ve své práci vycházím z konstruktivistického paradigmatu. Dalo by se říci, že paradigma je jistý světonázor, určitá tradice pohledu na svět, přičemž pravdivost jednoho či druhého nelze s jistotou potvrdit, či vyvrátit. Různá paradigmatu se navzájem liší především v otázkách ontologie, epistemologie, metodologie. Ontologické hledisko odkazuje k tomu, jaká je povaha reality, zda například existuje nezávisle na nás, nebo zda je vnímání toho, co považujeme za realitu sociálně a historicky podmíněné. Epistemologie se zabývá lidským poznáním, jeho vznikem, procesem poznávání, vztahem mezi *subjektem* a *objektem* zkoumání. Metodologie poté stanovuje, jakým způsobem lze poznávat, jaké to jsou nástroje a opatření, která nám k samotnému poznání pomáhají (Guba, Lincoln, 1994).

Konstruktivismus vychází z předpokladu, že objektivní realita na nás nezávislá je nepoznatelná. Realitu vždy poznáváme v rámci nějaké kultury. Naše vnímání a poznávání světa je tedy kulturně podmíněno a mění se v závislosti na čase a prostoru. Svět vždy poznáváme v rámci jazyka, který je vždy hodnotově zatížený (Guba, Lincoln, 1994). Dobrý příklad může být označení *neúplná a úplná rodina*. Tzv. úplná rodina je chápána jako norma, neúplná rodina jako něco, co se od normy odlišuje, je tedy méněcennější a neplnohodnotné.

Cílem konstruktivismu je porozumět, jak je realita konstruovaná, pochopit komplexní svět žité zkušenosti z pohledu těch, kteří/é ji prožívají. Důraz je kladen na tzv. kvalitativní metody zkoumání, jako je etnografie, rozhovor atd. Bylo by však mylné předpokládat, že uplatnění nemají i tzv. kvantitativní metody, jako je například statistické šetření³⁷. Vztah mezi poznávaným a poznávajícím není objektivní, dochází k ovlivnění z obou stran. Feministický výzkum klade důraz na mocenské hledisko tohoto vztahu.

Rodinné politiky evropských států skrze svá institucionální opatření konstruují a reprodukují normativní názory na role ženy a muže jak ve sféře veřejné i soukromé, utvářejí podobu hegemonní konstrukce současné instituce rodičovství a ovlivňují nynější participaci žen-matek na pracovním trhu. V tomto smyslu je lze chápat jakožto sociální síly, které utvářejí pole možných jednání v rámci dané společnosti. Instituce rodinné politiky nicméně neovlivňují pouze strategické a racionální uvažování osob, ale také jejich priority a přesvědčení.

To, co je považováno za „racionální jednání“, je tedy vždy sociálně konstruované. Společenské instituce formují lidskou identitu, představu sebe sama a chápání světa. Instituce rodinné politiky lze tedy chápat jako normativní řád, který ovlivňuje a strukturuje názory ohledně toho, co je patřičná role ženy-matky a do jaké míry je snaha dosáhnouti rovných příležitostí ve sféře veřejné žádoucí (Sjoberg, 2004): *„Působení veřejné politiky spoluutváří reálné podmínky života rodin a rámec jejich rozhodování. Jednak napomáhá, nebo naopak blokuje realizaci individuálních záměrů členů rodin. Její opatření proto působí na pracovní chování, rodinné chování, na rodinné vztahy, na dělbu práce v domácnosti, na výchovu dětí atd. (Sirovátka, 2006: 89).*

Rodinná politika má tedy výrazný vliv na utváření životních šancí a životních strategií rodin matek samoživitelek. Cílem mé práce je právě prozkoumání toho, jaké šance a možnosti francouzská a česká rodinná politika poskytuje matkám samoživitelkám co do sladění jejich pracovních a pečovatelských povinností a jaké představuje nástroje pro to, aby se tyto rodiny vyhnuly materiálnímu strádání.

³⁷ Tato binární opozice mezi kvantitativními a kvalitativními metodami je navíc sama o sobě vystavena kritice. Morrow (1994) upozorňuje, že je velmi zavádějící mezi nimi utvářet rozdíl v tom smyslu, že prvky jedné jsou absencí druhé (kvantitativní jako pozitivní, kvalitativní jako negativní).

3.1.2 Feministická tradice

Ve své práci vycházím z feministické tradice, která je charakteristická několika klíčovými rysy. V první řadě je třeba upozornit na to, že neexistuje manuál, který by vysvětloval, jak dělat feministický výzkum. Tento pojem je sám o sobě tak široký, že není žádoucí a z principu věci ani možné, stanovit jeden jediný způsob, jak jej pojmout. Feministický výzkum je naopak charakteristický svojí rozmanitostí. Zasahuje do všech disciplín, čerpá z řady myšlenkových proudů, užívá pestrou škálu metod. Ty lze buď zcela přejmout³⁸, nebo je modifikovat v závislosti na potřebách výzkumu. Jejich rozmanitost poté slouží jako prostředek k uchopení různých skutečností, od konkrétních zkušeností žen po mezinárodní srovnání. Výjimkou není ani užívání více metod v rámci jednoho projektu. Takto získaná data poté slouží jako nástroje pro širší pochopení sociálních jevů, příčin a důsledků genderových nerovností (Ramazonoglu, 2004, Reinharz, 1992).

Feministická tradice kritizuje zdánlivou objektivitu mainstreamových vědeckých prací a upozorňuje na to, že tato takzvaná neutralita pouze odráží androcentrismus a mocenský rozměr vědeckého bádání (Letherby, 2003). Ženská zkušenost, která byla po staletí vědeckou obcí umlčována, a mužská nadvláda a genderové nerovnosti, které věda po staletí reprodukovala (a stále reprodukuje), jsou jedny z klíčových věcí, na něž se feministický výzkum zaměřuje. Badatelky, které vychází především z feministických teorií, přicházejí s novými genderově sensitivními tématy, upozorňují na nové problémy s nimi spojené, nabízejí možnosti jejich nápravy. Právě možnost nápravy, resp. snaha o společenskou změnu směrem k větší rovnosti (a to nejen genderové) představuje další aspekt charakteristický pro feministický výzkum. Cílem feministických prací není jen analýza daného fenoménu a tvorba teorií, ale také upozornění na to, že něco není v pořádku a nacházení možností, jak situaci řešit (Reinharz, 1992).

Co dělá feministický výzkum feministickým výzkumem je také to, že osobní zkušenosti badatelky/e s daným tématem se nepovažují za škodlivé, nýbrž žádoucí. To, že osoba nejprve začne danou problematiku nahlížet skrze vlastní zkušenost, jí umožní jednodušeji definovat otázky a cíle výzkumu, pokud pracuje s lidmi³⁹, lépe si získá jejich důvěru a otevřenost. Důležité samozřejmě je neustále reflektovat svoji pozici a uvědomovat si, že daná zkušenost nemusí korelovat se s prožitky ostatních. Zahrnutí vlastní zkušenosti do výzkumu vzniklo jako reakce na konvenční představu

³⁸ Např. statistické šetření je účinný nástroj, jak poukázat na nerovnosti ve společnosti. Protože jde o kvantitativní metodu sběru dat, její výsledky jsou většinou společností považovány za objektivní a tedy důvěryhodné.

³⁹ Pokud výzkum vyžaduje spolupráci s lidmi, je třeba reflektovat mocenský rozměr vztahu badatel/ka - informátor/ka.

nezávislého vědce, který světu zprostředkovává objektivní pravdu (Letherby, 2003, Reinhraz, 1992).

3.1.3 Zvolená metoda výzkumu a analytický postup

Komparace je považovaná za základ vědeckého poznání obecně: „*Myšlení bez srovnávání je nemyslitelné. A stejně tak v nepřítomnosti srovnávání je nemyslitelné veškeré vědecké myšlení a vědecký výzkum*“ (Ragin, 1987 in Kouba, 2011: 398).

Komparativní analýza je metoda, která vychází z rozdílů, podobností a vzájemných závislostí mezi určitými jevy, případy, politickými institucemi, systémy apod. Snaží se explicitně, soustavně a metodicky srovnávat, popisovat, klasifikovat, vysvětlovat nebo interpretovat jejich fungování, jejich změny, dysfunkce, odhalovat příčiny nebo funkcionální závislosti a na základě toho dospívat k teoretickým zobecněním.

Implicitním předpokladem smysluplnosti komparativní analýzy je, že entity, které srovnáváme, se v něčem podobají a v něčem liší. Nemá smysl srovnávat nesrovnatelné: „*Budeme tedy srovnávat jevy, které nejsou nutně totožné, ale které v systému, jehož prvek tvoří, mají stejný nebo podobný význam*“ (Novák, 2011: 309).

Srovnání různých jevů nám umožní lépe pochopit fungování každého jednotlivého jevu. Nelze totiž dobře pochopit ten či onen jev, pokud žádný jiný neznáme: „*Nemůže být dobrým znalcem České republiky ten, kdo zná jen Českou republiku*“ (Novák, 2011: 301). Orloff (1996) hovoří ve stejném duchu ve své studii *Gender in The Welfare State*, když podotýká, že výzkumy by měly být zasazeny do mezinárodního kontextu, aby bylo možné lépe uchopit účinky vzájemného působení sociálních států a genderových vztahů.

Moje diplomová práce je založena na srovnání systému rodinné politiky v České republice a ve Francii se zřetelem na sociální postavení rodin samoživitelek obecně, tzn. bez ohledu na původ jejich vzniku. Analýza navíc abstrahuje od rodin, v nichž je např. matka nebo dítě dlouhodobě nemocné a/nebo když je dítě adoptované. Ačkoli se v některých situacích o těchto případech zmiňuji, hrají v mé práci druhořadou, ne-li žádnou roli. Přestože se to může zdát svým způsobem schematizující, ve své práci předpokládám rodinu, v níž ani matka, ani děti nemají žádné problémy se zdravím, děti mohou navštěvovat klasické jesle nebo školku, matky mohou docházet do zaměstnání. Dále vycházím z předpokladu, že děti se s otcem, pokud je živ a znám, nestýkají, přičemž neberu v potaz otázku výživného, zda jej otec platí, či nikoli. Mnohdy se totiž stává, že i když ho platí, je to takových časových intervalech, že se na ně rodina nemůže spolehnout.

Zaměřuji se na ta opatření rodinné politiky, která ovlivňují aktivní účast matek samoživitelek na trhu práce, a opatření, která snižují riziko pádu do chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě a bydlení. Co se týče prvně zmíněného, zaměřuji se na mateřskou a rodičovskou dovolenou a institucionální zabezpečení péče o předškolní děti. Mateřskou a rodičovskou dovolenou obou zemí srovnávám na základě pěti kritérií, jimiž jsou:

- a. podmínky nároku,
- b. finanční kompenzace,
- c. délka trvání,
- d. pracovně-právní ochrana,
- e. možnosti kombinace s případným zaměstnáním.

Ve stejném duchu pokračuji u institucionální péče o předškolní děti. Tu srovnávám na základě následujících rysů:

- a. dostupné typy péče,
- b. způsoby jejich financování,
- c. finanční dostupnost,
- d. místní dostupnost,
- e. kapacitní dostupnost.

Poté, co výše zmíněné body objasním, zamyslím se nad tím, zda spolu nastavení mateřské a rodičovské dovolené a možnosti využití jeslí, mateřských škol atd. koreluje. To znamená, že z legislativního hlediska např. není zakázáno být na rodičovské dovolené a zároveň být aktivní na pracovním trhu, v praxi je to ovšem nemožné, protože neexistují možnosti, kam dítě „odložit“ a tím získat čas na zaměstnání. Spolu s tím zohledňuji další faktor, a to je (ne)možnost využití flexibilních úvazků, kterou demonstruji skrze statistické údaje

Co se týče druhého okruhu, tedy opatření, která mohou limitovat pád do chudoby, zaměřuji se na všechny možné benefity, o které mohou matky samoživitelky zažádat⁴⁰ narozením dítěte počínaje. Toto rozhodnutí jsem učinila z prostého důvodu. Kdybych se totiž zaměřila pouze na dávky navrhované pro matky samoživitelky/ děti bez otce, v České republice bych začala a skončila u vdovského a sirotčího důchodu, popř. přídatku na děti. U diskutovaných dávek zohledňuji:

- a. charakter benefitů (k čemu slouží),
- b. podmínky nároku
- c. výše finančního příspěvku,
- d. délka trvání

⁴⁰ Jak nicméně uvidíme, ne všechny rodiny mají na určité benefity nárok. Mnoho z nich je podmíněno vyšší příjmů.

Podoba analyzovaných benefitů poté vypovídá mnohé o tom, zda a do jaké míry je samoživitelství v rámci rodinných politik tematizováno, resp. zda rodinné politiky daných států berou na zřetel znevýhodněnou pozici matek samoživitelek a adekvátně na to reagují.

3.1.4 Výběr vzorku

Jako prostředek pro získání informací nezbytných pro komparaci samotnou, jsem zvolila studium dokumentů, a to jak zákonných opatření samotných, tak sekundárních pramenů, které jsou dostupné na portálech příslušných ministerstev analyzovaných zemí. Při jejich výběru jsem se zaměřila především na to, zda jsou pro můj výzkum relevantní a mohou tedy přispět ke zodpovězení výzkumných otázek. Pro ověření pravdivosti, a to především v rámci Francie⁴¹, jsem se snažila čerpat z více zdrojů a tím přezkoumat, zda se předkládané informace shodují.

Práce s kulturními artefakty, jimiž psané texty jednoznačně jsou, se vyznačuje několika stěžejními rysy. V první řadě je neinteraktivní, objekt výzkumu je pasivní, není ovlivněn tím, že jej studujeme. Tím se studium dokumentů výrazně liší od jiných technik sběru dat, jako jsou rozhovory apod., při nichž dochází k interakci mezi badatelkou/em a osobou, jež je zkoumána (Reinharz, 1992). V takovém případě je třeba neustále vyjednávat mocenskou pozici mezi badatelkou/em a participantkou/em. Z toho důvodu pro mne etické hledisko výzkumu není tolik naléhavé, protože nepracuji s lidmi a protože používám veřejně dostupné zdroje. Nemusím tedy ani respektovat ničí anonymitu nebo zajišťovat, aby získaná data nebyla zneužita.

Další specifikum studia dokumentů je, že můžeme „zabrousit“ dále do minulosti a zachytit tak historickou změnu. Snadněji lze také výzkum replikovat, než když stojí na rozhovorech, pozorování apod. Práce s dokumenty je poté velmi vhodná pro analýzu sociálních struktur a/nebo mezinárodní komparativní analýzy (Reinharz, 1992), což je právě můj případ.

3.1.5 Limity výzkumu

Vzhledem k tomu, že jsem porovnávala rodinné politiky a jejich účinky na sociální postavení matek samoživitelek pouze ve dvou zemích, nelze mé výsledky generalizovat na rodinné politiky obecně. Nelze ani říci, že analyzovaná opatření mají na všechny rodiny matek samoživitelek stejný dopad. Jak jsem zmínila již v úvodu

⁴¹ V českém prostředí jsem si pro lepší orientaci a lepší jazykovou dostupnost informace více ověřovala v příslušných zákonech.

práce, tyto rodiny představují vnitřně heterogenní kategorii, ačkoli si mohou být v mnohém podobné. To znamená, že co platí pro jednu rodinu, nemusí nutně platit pro druhou. Z analýzy jsem navíc vyloučila opatření, která se váží k péči o seniory/ky nebo handicapované členy/ky rodiny. Stejně tak jsem nediskutovala otázku pěstounské péče. V analýze tedy pracuji s kategorií zdravých matek, které pečují pouze o své zdravé potomky, což je samo o sobě velmi limitující. Stejně tak jsem si vědoma, že výběr kritérií, která jsem pro komparaci zvolila, není vyčerpávající, je tedy pravděpodobné, že jsem neobsáhla všechny činitele, které mají na postavení rodin matek samoživitelek vliv.

Co se týče práce s dokumenty samotnými, vždy je nezbytné položit si otázku, zda jsou dostatečně důvěryhodné a reprezentativní. Další problém spojený s výzkumem obecně, je interpretace daných informací. Ačkoli nemusím zohledňovat reaktivitu ze strany zkoumaného, musím o to víc reflektovat svoji vlastní pozici. Každá badatelka či badatel totiž do analýzy a výkladu údajů vnáší své zkušenosti, svou předpojatost a vzorce myšlení, které si přináší ze svého sociálního prostředí. Eliminovat takové myšlení nelze na sto procent, je nicméně nezbytné být si takového limitu vědom/a po celou dobu výzkumu.

3.2 Opatření (ne)napomáhající k harmonizaci profesních a rodinných rolí matek samoživitelek

3.2.1 Mateřská „dovolená“ v ČR a Francii

V České republice plyne nárok na mateřskou dovolenou a s ní spojenou peněžitou pomoc v mateřství z účasti na nemocenském pojištění. Nemocenské pojištění je upraveno zákonem č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Tato finanční pomoc je tedy nárokovatelná pouze tehdy, pokud žena byla před porodem zaměstnaná, a to nejméně 270 dní v uplynulých dvou letech. Pro osoby samostatně výdělečně činné není účast na nemocenském pojištění povinná. I pro ně nicméně platí povinnost si jej platit zmíněných 270 dní a zároveň nejméně 180 dní v roce stávajícím. V případě, že žena ztratila práci během těhotenství, existuje tzv. ochranná lhůta, která trvá tak dlouho, jak dlouho žena setrvala ve svém předešlém zaměstnání, maximálně však 180 dní. Pokud žena v této ochranné lhůtě je, tzn. neztratila/ neopustila zaměstnání dříve než půl roku před porodem, na peněžitou pomoc v mateřství nárok má. Co se týče studentek střední, vyšší odborné nebo vysoké školy, do účasti na nemocenském pojištění ve výši 270 dní v uplynulých dvou letech se počítá i doba jejich studia.

Podmínka v tomto případě je, že studium muselo být úspěšně ukončeno. To znamená, že dívka, která stále studuje nebo ve studiu úspěšná nebyla, nárok na peněžitou pomoc v mateřství automaticky ztrácí.

Ve Francii jsou kritéria, která stanovují, kdo má a kdo nemá na mateřskou dovolenou a finanční kompenzaci péče o dítě právo, shrnuta v zákoníku sociálního zabezpečení. Matka⁴² má nárok na dávky v mateřství (*les indemnités journalières*) tehdy, pokud splní tři základní podmínky. První z nich je, že si musí platit sociální pojištění nejméně deset měsíců před porodem. Dále musí přerušit pracovní aktivitu na nejméně osm týdnů. V neposlední řadě je od ní vyžadováno vykázat pracovní činnost minimálně 200 hodin v období tří měsíců před otěhotněním nebo nástupem na mateřskou dovolenou, nebo mít příjem přinejmenším rovný 1 015 násobku minimální hodinové mzdy⁴³ v období šesti měsíců předcházejících její otěhotnění nebo odchod na mateřskou dovolenou.

Co se týče peněžité pomoci v mateřství, v České republice se vypočítává z průměrné mzdy a to zpravidla z období jednoho roku před porodem. Její výše pak činí 70 % denního vyměřovacího základu. Dle zákona je možné, aby se matka a otec dítěte v pobírání dávky střídali (to má samozřejmě smysl pouze tehdy, pokud má partner vyšší příjmy než žena). Toho lze docílit na základě písemné dohody o převzetí péče o dítě. Střídání v péči se umožňuje po uplynutí šestinedělí, tedy od 7. týdne od porodu, přičemž četnost střídání omezena není. Tím se zastaví výplata peněžité pomoci v mateřství matce a začne se vyplácet otci z jeho nemocenského pojištění. Podmínkou této dohody však je, že musí být uzavřena minimálně na týden. Zpětné převzetí dítěte do péče matky neznamena, že se peněžité pomoci v mateřství znovu odvozuje od jejího příjmu, protože dávka se již znovu nepřečítává. To v důsledku znamená vyšší peněžitou pomoc při zachování příjmu otce.

Ve Francii *les indemnités journalières* korespondují s výší průměrné mzdy za poslední tři měsíce. Jejich nejnižší denní sazba je ustanovena na 9,20 eur, nejvyšší činí 81,49 eur, a to po odečtení daně a příspěvků na sociální pojištění. Na základě kolektivních smluv může zaměstnavatel/ka ženě dorovnat denní příjem na mateřské dovolené do výše její obvyklé čisté mzdy. *Les indemnités journalières* nelze kombinovat s dávkami podpory v nezaměstnanosti, s dávkami nemocenské nebo s *le*

⁴² Slovo *matka*, nikoli rodič, zde používám záměrně. Mateřská a otcovská dovolená se ve Francii co do charakteru liší. Otcovská dovolená byla ve Francii zavedena v roce 2002 a je zakotvena v zákoníku práce (článek L.1225-3). Kromě tří denní dovolené, kterou si mohou vybrat okolo narození dítěte a kterou hradí zaměstnavatel, mohou muži dále čerpat 11 dní otcovské dovolené, pokud matka porodila jedno dítě, 18 dní v případě, že se narodilo dětí více. Na otcovskou dovolenou musí nastoupit v prvních čtyřech měsících věku dítěte. Denní vyplácená částka se vypočítává stejně jako v případě mateřské dovolené, tzn. rovná se průměrnému dennímu platu z uplynulých třech měsíců. Minimální denní výše finanční podpory činí 9,20 eur, její maximální výše se rovná 81,49 eur. Na základě kolektivních smluv může zaměstnavatel muži dorovnat denní příjem na otcovské dovolené do výše jeho obvyklé čisté mzdy.

⁴³ Minimální hodinová mzda (SMIC neboli *le salaire minimum interprofessionnel de croissance*) je v současnosti 9,43 eur.

complément du libre choix d'activité (CLCA, což je obdoba rodičovského příspěvku v ČR).

Délka mateřské dovolené je v České republice 28 týdnů, v případě, že žena porodila dvě a více dětí, je to týdnů 37. Na mateřskou dovolenou nastupuje zpravidla šest týdnů (nejdříve však osm týdnů) před porodem. Mateřská dovolená poté nesmí být kratší než 14 týdnů, přičemž nesmí skončit před uplynutím šestinedělí.

Ve Francii délka mateřské dovolené⁴⁴ závisí na dvou proměnných, tj. počtu dětí, které již žena má a počtu dětí, které čeká. Její rozsah je zpravidla následující:

Počet ještě nenarozených dětí	Počet již narozených dětí	Délka mateřské před porodem	Délka mateřské po porodu
1	0 nebo 1	6 týdnů	10 týdnů
1	2 a více	8 týdnů	18 týdnů
2		12 týdnů	22 týdnů
3 a více		24 týdnů	22 týdnů

Tabulka č. 8. Délka mateřské dovolené ve Francii (Zdroj: portál *Service-Public.fr- Le site officiel de l'administration française*)

Délku mateřské dovolené lze snížit, existuje však určitý limit. Do zaměstnání nesmí nejméně osm týdnů, z toho dva před porodem a šest po porodu. Časový rozsah mateřské dovolené lze také prodloužit, a to tehdy, když se matka nachází v neblahém zdravotním stavu. V tom případě ji může čerpat o dva týdny déle před porodem (v nichž pobírá dávky finanční pomoci v mateřství) a čtyři týdny po porodu (kdy je jí vyplácena nemocenská). Pokud je nezbytné, aby narozené dítě zůstalo hospitalizováno déle než šest týdnů po svém narození, matka se může vrátit do zaměstnání a zbytek rodičovské dovolené vyčerpat, až když je dítě z nemocnice propuštěno.

Jak v České republice, tak ve Francii existují zákonná ustanovení, která rodiči po skončení mateřské dovolené garantují opětovné nastoupení do zaměstnání. V České republice to je zákon 262/2006, zákoníku práce, který zaměstnavateli ukládá povinnost zařadit matku/otce na její/jeho původní pozici a pracoviště dle pracovní smlouvy (pokud nevypršela v průběhu trvání mateřské dovolené). Ve Francii je ženě garantován stejný plat, jaký měla před odchodem. Pokud došlo během její absence ke zvýšení finančního ohodnocení spojeného s danou pozicí, musí jí být plat ekvivalentně zvýšen. V případě, že během její nepřítomnosti došlo k zavedení nových metod či technik spojených s výkonem práce, má právo na školení, díky kterému získá potřebné znalosti. Zaměstnavatel/ka ženě dále nesmí odebrat/ snížit zaměstnanecké výhody, které měla před odchodem na mateřskou dovolenou.

Mateřská dovolená a finanční pomoc v mateřství je jak ve Francii, tak České republice podmíněna účastí na pracovním trhu a pravidelným placením nemocenského

⁴⁴ Uzákoněná délka mateřské dovolené je obsažena v zákoníku práce (článku L.1225-17).

nebo sociálního pojištění. V obou případech se výše finanční pomoci v mateřství vypočítává z průměrného platu ženy. V tomto ohledu má mateřská dovolená a její nastavení pro ženy co do pracovní aktivity motivační charakter, protože čím vyšší mají před nástupem na ni příjem, tím vyšší mají poté finanční pomoc v mateřství.

Na druhou stranu právě proto, že mateřská dovolená a s ní spojená finanční pomoc vyplývá z aktivity na trhu práce a nikoli z pouhého faktu občanství, resp. mateřství, mnohé ženy na ni nemají nárok. V tomto smyslu je takové nastavení diskriminační. Pokud by např. došlo k odluce páru v době, kdy žena byla těhotná a před tím byla v domácnosti, finanční pomoc v mateřství nedostane.

V České republice i ve Francii jsou znevýhodněny také studentky. Pokud otěhotní ještě před úspěšným dokončením studia, na pomoc v mateřství nárok nemají. Ten získají pouze tehdy, pokud po úspěšném ukončení studia nastoupí na pracovní trh a splní obecné podmínky pro nárok na mateřskou dovolenou. Problematické tedy stále zůstává zaopatření matek, které byly před porodem nezaměstnané.

Obě úpravy navíc nemotivují muže participovat. V České republice je to dáno nedostatečnou finanční kompenzací. Její výše je 70 % průměrné měsíční mzdy. Vzhledem k tomu, že muži zpravidla vydělávají více peněz, jejich odchod na otcovskou dovolenou by logicky nebyl pro rodinu výhodný. Ve Francii je příspěvek 100 % průměrného platu, legislativní úprava však mužům umožňuje pouze 11 dní otcovské dovolené. Obě země tedy implicitně posilují pečovatelskou roli ženy, což má negativní dopad na profesionální možnosti žen obecně a tím spíš matek samoživitelek.

3.2.2 Rodičovská „dovolená“ v ČR a Francii

V České republice je nárok na rodičovskou dovolenou podmíněn celodenní péčí o potomka/y. Rodič na ni má právo bez ohledu na předešlou pracovní aktivitu nebo výši příjmů⁴⁵. Ve Francii je tento nárok podmíněn pracovní aktivitou, rodič musí doložit, že byl minimálně rok před narozením dítěte zaměstnán.

V České republice existuje jedna podoba rodičovské dovolené, při níž matka (otec) celodenně pečuje o potomka/y a do zaměstnání nedochází. Ve Francii existují dva typy rodičovské dovolené – na „plný úvazek“ a na „částečný úvazek“. U první varianty je matka (otec) s dítětem v domácnosti, do zaměstnání nedochází. Jediné zaměstnání, které může v průběhu tohoto typu rodičovské dovolené vykonávat, je činnost chůvy. V druhém případě může kombinovat rodičovskou dovolenou s prací na částečný úvazek.

⁴⁵ Rodičovská dovolená a s ní spojená finanční pomoc ze strany státu je součástí státní sociální podpory. Systém státní sociální podpory je upraven zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, a označuje dávky, jimiž se stát podílí na krytí nákladů na výživu a ostatní základní osobní potřeby dětí a rodin.

Co se týče délky dovolené, v České republice lze za určitých podmínek zvolit dva, tři nebo čtyři roky. Vybrat si jednu ze všech tří variant mohou ti/ty, kdo měli/y nárok na mateřskou dovolenou a měli určitou výši platu, resp. finanční pomoci v mateřství⁴⁶. Rodiče, kteří z důvodu neplacení nemocenského pojištění nárok na mateřskou dovolenou neměli, ztrácí možnost volby a je jim automaticky přidělena délka čtyř let.

Ve Francii je základní délka rodičovské dovolené jeden rok, přičemž může být dvakrát prodloužena. Nikdy však nesmí překročit tři roky. Každá z těchto tří period může být jinak dlouhá, lze si v první vlně vybrat např. 9 měsíců, ve druhé 15 měsíců a v poslední 6 měsíců. Pokud dítě vážně onemocní, je postižené nebo mělo nehodu, je možné rodičovskou dovolenou o rok prodloužit.

I ve výši rodičovského příspěvku lze nalézt výrazné rozdíly mezi oběma zeměmi. V České republice je tento příspěvek paušální, je poskytován ve výši 220 000 Kč všem rodinám bez rozdílu. Měsíčně vyplácená částka se mění v závislosti na délce rodičovské dovolené. Jak jsem již výše předeslala, ne každý si může délku dovolené a tedy i výši příspěvku volit. Matka, která pobírala peněžitou pomoc v mateřství, si může výši rodičovského příspěvku měnit a to vždy jednou za tři měsíce. Maximální výše rodičovského příspěvku poté činí 11 500 měsíčně (tu lze zvolit pouze tehdy, pokud denní částka finanční pomoci v mateřství byla minimálně 386 Kč).

Rodič, který na peněžitou pomoc v mateřství nárok neměl, začne okamžitě po narození dítěte čerpat dávku rodičovské dovolené. Výši rodičovského příspěvku nicméně nemůže v závislosti na vlastním uvážení modifikovat. Do devátého měsíce věku dítěte pobírá 7 600 Kč měsíčně a 3 600 Kč od měsíce desátého až po 4 roky dítěte. Pokud se v rodině narodí další dítě, nárok na rodičovský příspěvek na starší dítě zaniká.

Rodič možnost pobírat rodičovský příspěvek ztrácí i tehdy, pokud dítě mladší dvou let navštěvuje jesle nebo jiné obdobné zařízení v rozsahu převyšujícím 46 hodin měsíčně⁴⁷. Děti starší dvou let mohou do předškolních zařízení docházet neomezeně.

Ve Francii rodičovská dovolená není automaticky spojena s rodičovským příspěvkem. Matka si nicméně o jistý druh rodičovského příspěvku zvaného *le complément du libre choix d'activité*⁴⁸ (CLCA) zažádat může. Cílem CLCA je umožnit rodiči zcela nebo částečně přerušit zaměstnání za účelem péče o dítě. Přesto jsou rodičovská dovolená a CLCA na sobě nezávislé. To znamená, že rodič může být na

⁴⁶ Denní výše finanční pomoci v mateřství nesmí klesnout pod 386 Kč.

⁴⁷ Pokud jde o léčebně rehabilitační zařízení, hranice jsou 4 hodiny denně. Čtyři hodiny denně jsou to i tehdy, pokud jsou oba rodiče nebo osamělý rodič osobami závislými na pomoci jiné osoby (pokud jsou v těžkém zdravotním stavu). V případě, že je dítě postižené, může předškolní zařízení navštěvovat maximálně 6 hodin denně.

⁴⁸ CLCA je jednou ze součástí PAJE (*la prestation d'accueil du jeune enfant*, tj. příspěvku na výchovu dítěte). Další příspěvky, které pod PAJE spadají, jsou *la prime à la naissance ou à l'adoption* (porodné), *l'allocation de base* (základní příspěvek na dítě), *le complément de libre choix du mode de garde* (příspěvek na péči o dítě).

rodičovské dovolené bez pobírání CLCA, stejně jako jej může pobírat rodič, který na rodičovské dovolené není⁴⁹.

Existuje řada podmínek, které je třeba splnit, aby matka/otec mohl/a CLCA pobírat. V první řadě musí mít vlastní dítě mladší tří let (nebo musí adoptovat dítě mladší 20 let). Dále musí předložit potvrzení o řádném placení důchodového pojištění, a to nejméně osm trimestrů v uplynulých dvou letech, pokud má dítě jedno, v uplynulých čtyřech letech, pokud má děti dvě, a v uplynulých pěti, pokud má tři a více dětí. V neposlední řadě musí částečně či úplně přerušit svoji kariérní dráhu.

Měsíční výše přídatku se odvíjí od toho, zda a v jaké míře rodič na rodičovské dovolené dochází do svého zaměstnání:

Pracovní aktivita rodiče	Měsíčně vyplácená částka (bez pobírání <i>l'allocation de base</i> , tj. základního příspěvku na dítě)	Měsíčně vyplácená částka (při pobírání <i>l'allocation de base</i> , tj. základního příspěvku na dítě)
Pracovní aktivita zcela přerušena	572,81 eur	388,19eur
Částeční úvazek (max. 50 %)	435,57 eur	250,95 eur
Částečný úvazek (mezi 50 % a 80 %)	329,38 eur	144,77 eur

Tabulka č. 9. Měsíční výše rodičovského přídatku ve Francii (zdroj: protál Caf.fr)

Prvorodiče je příslušná částka vyplácena maximálně šest měsíců, a to od data narození dítěte, nebo po skončení mateřské dovolené. Pokud je v domácnosti dětí více, je CLCA vypláceno do třetích narozenin nejmladšího dítěte/děti, pokud jde o dvojčata, trojčata atd. CLCA není kompatibilní s placenou dovolenou, mateřskou/ otcovskou dovolenou, pracovní neschopností. Pokud matka pobírá podporu v nezaměstnanosti, nárok na nejvyšší částku nemá. Jeden z příspěvků spojených s částečným úvazkem může být vyplácen společně s podporou v nezaměstnanosti, matka jej však musí začít pobírat před ztrátou zaměstnání.

Vedle CLCA existuje další typ finanční podpory v mateřství, který nese název *le complément optionnel de libre choix d'activité* (COLCA). Ten je určen pouze rodinám, v nichž jsou tři a více dětí. Rodič může tento příspěvek pobírat tehdy, pokud předloží potvrzení o náležitém placení důchodového pojištění nejméně osm trimestrů v uplynulých pěti letech. Měsíční částka činí 819,14 eur (634,53 eur, pokud rodič pobírá *l'allocation de base*, tj. základní příspěvek na dítě). Příspěvek je vyplácen maximálně 12 měsíců (do prvních narozenin dítěte), na řadu zpravidla přichází po skončení mateřské dovolené. Nelze jej kombinovat s pracovní aktivitou ve sféře veřejné, nastoupí-li rodič do zaměstnání dříve, nárok na příspěvek ztrácí. COLCA dále nelze kombinovat s CLCA, je třeba si mezi těmito dvěma benefity vybrat, daná volba

⁴⁹ Na CLCA má např. nárok rodič, který si adoptuje dítě mladší 20 let. Na rodičovské dovolené vzhledem k věku dítěte být nemusí, na tento příspěvek nicméně nárok má.

je definitivní a nelze ji zpětně měnit.

Pokud dojde v domácnosti k výraznému snížení finančních prostředků (např. v důsledku rozvodu), je možné rodičovskou dovolenou přerušit a nastoupit do zaměstnání na plný úvazek. Stejně tak lze změnit typ rodičovské dovolené, nastoupit na poloviční úvazek a spolu se zaměstnavatelem/kou upravit pracovní hodiny tak, aby bylo možné harmonizovat zaměstnání s péčí o dítě.

Co se týče pracovní-právní ochrany žen-matek (mužů-otců), v obou zemích je zaměstnavatel povinen souhlasit s žádostí o rodičovskou dovolenou. Rodičovská dovolená jim náleží v rozsahu, o jaký žádají, ne však déle než do doby, kdy dítě dosáhne tří let. Pokud budou celodenně pečovat o dítě starší tří let, ztrácí garanci na opětovné nastoupení do svého zaměstnání. Po návratu do zaměstnání musí být opět zařazeny/i podle smlouvy, ve francouzském prostředí je akcentováno zachování stejného platu, popř. jeho zvýšení. Matka (otec) má navíc právo na školení relevantní pro její (jeho) náplň práce, což jí (mu) i v průběhu rodičovské dovolené umožňuje „být v obraze“.

Odejít na rodičovskou dovolenou je v České republice právo všech rodičů bez rozdílu, mají na ni nárok z pouhého faktu celodenní péče o potomka. Příspěvek je paušální, pro všechny stejně vysoký, a to bez ohledu na předešlou pracovní aktivitu, příjmy nebo platbu toho či onoho pojištění. Dalo by se tedy říci, že si český stát mateřství, resp. rodičovství jako hodnoty sama o sobě váží, že si je vědom nákladů a ušlých zisků rodiče, který zůstává s dítětem v domácnosti a že se mu snaží utvořit takovou atmosféru, v níž bude moci za podpory státní pokladny vychovávat a živit své dítě. Z tohoto hlediska se český systém zdá být otevřenější a více sociálně zaměřený než ten francouzský.

Podíváme-li se na instituci rodičovské dovolené v České republice blíže, zjistíme, že pro všechny neměří stejným metrem, že dělá rozdíly mezi lidmi s nízkými a vysokými příjmy, že nemotivuje otce participovat na péči o potomka, že má negativní dopady na pracovní aktivitu žen a velice limituje možnosti matek samoživitelek.

Jak jsem již zmínila, rodičovskou dovolenou si lze rozvrhnout do dvou, tří, nebo čtyř let, měsíční výše příspěvku se odvíjí od délky rodičovské dovolené⁵⁰. Možnost výběru nicméně nenáleží všem bez rozdílu. Nárok neomezeně zvolit délku rodičovské dovolené mají jen ti/ty s nejvyšším výdělkem. Pokud se rodič rozhodne pro dvouletou rodičovskou dovolenou a s ní spojenou nejvyšší možnou měsíční částku, musí vykázat

⁵⁰ Vzhledem k tomu, že lze měsíčně získat maximálně 11 500 Kč, otcové (kteří jako muži stále vydělávají více než ženy) nejsou motivováni k participaci na rodičovské dovolené. Důvod je prostý, bylo by to pro ně a rodinu jako celek finančně nevýhodné. Tím se stále upevňují konzervativní představy o ženských a mužských rolích, které mají v důsledku výrazný dopad na profesionální postavení matek samoživitelek a jejich diskriminaci na pracovním trhu. Pokud by muži byli více motivováni k tomu, aby sdíleli péči o své potomky, došlo by ke zvýšení genderové rovnosti na trhu práce, protože by se zmínil stereotyp o ženách s malými dětmi dlouhodobě opouštějících zaměstnavatele a s tím, jak by více mužů využívalo tento příspěvek, pracující rodiče malých dětí by postupně začali být na trhu práce normou.

určitou výši příjmů. Osoby, které na mateřskou dovolenou nárok neměly, si nemohou délku rodičovské dovolené a výši rodičovského příspěvku volit vůbec. Jim je přiřazeno následující schéma: po dobu prvních 9 měsíců budou pobírat 7 600 Kč měsíčně, od desátého měsíce do čtyř let věku dítěte 3 800 Kč měsíčně. Tato úprava: „nepřispívá k řešení situace rodin, které jsou v horším ekonomickém postavení a které rodičovství díky nemožnosti volit délku a výši pobíraného příspěvku přivádí na hranici chudoby a do bezvýchodné situace na trhu práce“ (Dudová a spol., 2012: 1). Mezi rodiny, které v horším ekonomickém postavení jsou, patří bezpochyby rodiny matek samoživitelek.

Možné vysvětlení této znevýhodňující úpravy je snaha státu o to, aby ženy matky rodičovský příspěvek vůbec nečerpaly, protože se musí živit a tedy pracovat. Nelze totiž docházet do zaměstnání a zároveň pobírat rodičovský příspěvek. To zákon nezakazuje, nýbrž znemožňuje. Pokud chce být samoživitelka aktivní ve sféře veřejné, musí tu být někdo, kdo se o dítě postará v její nepřítomnosti. Ne všechny matky mají to štěstí, že se jim o děti budou celé dny starat prarodiče. Docházka do jeslí, které představují jednu z hrstky možností péče o děti mladší tří let, je ze zákona pro děti do dvou let časově omezena. Bez ztráty rodičovského příspěvku je možné je využít pouhých 46 hodin měsíčně. Matky samoživitelky se tak mohou snadno dostat do úzkých, protože jejich finanční situace často vyžaduje jak aktivní účast na pracovním trhu, tak nezbytnost pobírat rodičovský příspěvek. Paradox je, že ačkoli stát ženy implicitně nutí vzdát se rodičovského příspěvku a docházet do zaměstnání, neposkytuje jim prostředky, jak toho docílit. Možnost využití jeslí/ mateřských škol není téměř možná ani pro děti starší dvou let, natož pro děti, které jsou ještě mladší. Zaměstnavatelé/ky navíc nejsou otevření/y zkráceným/flexibilním úvazkům. V roce 2011 pracovalo na zkrácený úvazek 8,5 % žen ve věku od 15 do 64 let.

Ve Francii je rodičovská dovolená podmíněna výdělečnou činností, rodičovský příspěvek platbou důchodového pojištění. Právo na ni/něj tedy nemají všichni bez rozdílu, jako to je v České republice. Pokud však rodič splní nezbytné předpoklady, stát mu poskytne výrazně lepší prostředky finančního zabezpečení a/nebo možnosti sladění zaměstnání a péče o potomky bez ztráty rodičovského příspěvku, což je velmi důležité především pro matky samoživitelky a jejich rodiny.

Ve Francii existují dva typy rodičovské dovolené. První z nich je podobný české úpravě. Rodič zcela přerušil svoji pracovní aktivitu ve sféře veřejné, v druhém případě může být jak na rodičovské dovolené, tak být výdělečně činný, přičemž rodičovský příspěvek neztrácí.

Využití rodičovské dovolené na „poloviční úvazek“ by samozřejmě nebylo v praxi reálné, pokud by neexistovala fungující infrastruktura institucí denní péče o předškolní děti a pokud by nebylo možné pracovat na zkrácený/ flexibilní úvazek. Jak jsme nicméně viděli, možností institucionální péče o děti je celá řada. Jejich využití je

běžnou praxí, což dokazuje i počet dětí, které do nich dochází. Co se týče délky pracovní doby, v roce 2011 pracovalo na zkrácený úvazek 29,9 % žen ve věku od 15 do 64 let. Vzhledem k tomu, že to je téměř třetina všech pracujících žen, lze s opodstatněním říci, že práce na poloviční úvazek je nejen možná, ale ve velké míře i uplatňovaná. Pokud se matka nejprve rozhodne pro rodičovskou dovolenou na „plný úvazek“ a v jejím průběhu dojde např. k rozvodu/ rozchodu s partnerem, může zažádat o změnu a nastoupit na rodičovskou dovolenou na „poloviční úvazek“.

Francouzská úprava rodičovské dovolené ženy matky k pracovní činnosti, resp. snaze o finanční nezávislost, motivuje a garantuje jim opětovné nastoupení do původního zaměstnání i tehdy, pokud se rozhodnou s dítětem zůstat v domácnosti nejdelsí možnou dobu, tedy tři roky. V České republice je situace zcela odlišná. Pracovní aktivita matek na rodičovské dovolené je téměř nemožná, což pro ně má z dlouhodobého hlediska negativní dopad. Je prokázáno, že čím déle jsou ženy-matky mimo pracovní trh, tím je pro ně opětovná integrace o to náročnější. Pokud žena zůstane na rodičovské dovolené nejdelsí možnou dobu, tj. čtyři roky, ztrácí možnost návratu do původního zaměstnání. Zcela beze smyslu se tedy zdá být čtyřletá délka rodičovské dovolené tehdy, kdy je garance pracovního místa pouze tři roky. Dudová (2007) upozorňuje, že v České republice se v porovnání s ostatními evropskými zeměmi vrací po rodičovské dovolené do původního zaměstnání nejmenší procento matek. Polovina z nich končí rodičovskou dovolenou rozvázáním pracovního poměru.

3.2.3 Institucionální péče o předškolní děti v ČR a Francii

Institucionální zabezpečení péče o nejmladší představují jak v České republice, tak ve Francii jesle. Ve Francii jsou nicméně pouze jednou z řady finančně dostupných možností, které jsou rodičům dětí mladších tří let nabízeny.

V Československu byly jesle, jako zařízení kolektivní péče o děti od šesti měsíců do tří let, v relativně hojném počtu. Ještě v roce 1989 bylo na území České republiky 1313 jeslí a mikro-jeslí s téměř 53 000 místy (Sirovátka, 2007). Během devadesátých let se jejich počet začal výrazně snižovat. Dnes jich je na území České Republiky 45 s 1425 místy (VÚPSV, 2012). Důvodů jejich poklesu se nabízí několik. Možná se do něj promítala skutečnost, že vše, co mělo punc socialistického dědictví, bylo po revoluci považováno za nehodné následování. České pravicové vlády se také po roce 1989 vydaly cestou re-familizace, rodinná politika devadesátých let se nesla v duchu výrazného konzervatismu a snahy vytlačit ženy z trhu práce zpět do domácností⁵¹.

⁵¹ Snaha vyloučit některé sociální skupiny z trhu práce (ženy-matky, občany a občanky důchodového věku), měla pomoci lepší průchodnosti sociálních reforem 90. let a lepším výsledkům co se týče nezaměstnanosti v ČR v prvním desetiletí po převratu.

Lékařský diskurz k tomu přidal potřebnou racionalizaci názory, že: „*pro mnohá batolata je téměř celodenní odloučení od matky ještě příliš velkou zátěží a že optimálnímu vývoji dítěte ve věku do tří let nejvíce prospívá individuální péče v rodině*“ (VÚPSV, 2006: 9). Pravda je, že se tato politika minula účinkem, protože míra žen na trhu práce zůstala stále vysoká, klesla však porodnost⁵². Právě pokles porodnosti mohl být dalším důvodem. Zřizovatelé nepředpokládali, že půjde jen o časově omezený trend, zrušili řadu existujících jeslí (a školek) a rozprodali příslušné budovy.

Jesle jako zdravotnická zařízení spadaly do konce března 2012 pod Ministerstvo zdravotnictví a jejich právní úprava byla obsažena v zákoně č. 20/1966 Sb., o péči a zdraví lidu, a ve vyhlášce Ministerstva zdravotnictví č. 242/1991 Sb., o soustavě zdravotnických zařízení zřizovaných okresními úřady a obcemi. Dle této vyhlášky byly jesle definovány jako zařízení poskytující léčebně preventivní péči za plnou nebo částečnou úhradu, která navazují na péči v rodině a zabezpečují všestranný vývoj dítěte zpravidla do tří let věku. S účinností od 1. 4. 2012 je v platnosti zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a jejich poskytování. V souladu s tímto zákonem již jesle nepatří mezi zdravotnická zařízení. Dle Ministerstva zdravotnictví není nezbytné, aby všestranný rozvoj dětí do tří let spadal pod jeho správu a byl tedy poskytován ve zdravotnických zařízeních. Dle § 124 odst. 1 tohoto zákona (přechodná ustanovení) se provozování jeslí jako zdravotnických zařízení podle dosavadních předpisů muselo ukončit nejpozději do konce března 2013. Od té doby lze jesle zřizovat a provozovat jako vázanou živnost „péče o dítě do tří let v denním režimu“ a to podle zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání. Tím spadají pod Ministerstvo průmyslu a obchodu. Poplatek za umístění dítěte do tohoto zařízení je stanoven na komerční bázi jejím poskytovatelem. Důsledek takového počínu zřejmě bude, že se cena jeslí zvýší, protože se stanou plátcí DPH (Dudová, 2012)

V České republice neexistuje právní norma, která by obcím ukládala povinnost zřizovat jesle. Jejich zřizování se výrazně liší v závislosti na regionu a velikosti obce. Dnes se nejvíce jeslí nachází v Praze (7 zařízení s 265 místy) a Ústeckém kraji (9 zařízení s 228 místy), naopak žádné jesle nelze nalézt v kraji Pardubickém a Libereckém (VÚPSV, 2012). Tato zařízení se zpravidla koncentrují do větších měst, v těch menších či na vesnicích zcela mizí možnost jejich využití. Nejmenší obec, ve které jsou jesle, má přes dvanáct tisíc obyvatel, jen výjimečně jsou jesle mimo krajská města a Prahu. Ani v Praze, která nabízí nejvíce zařízení pro děti mladší tří let,

⁵² Havelková (2003: 30,31) říká, že k návratu žen do práce v domácnosti na plný úvazek dojít nemohlo, protože byl prakticky nemožný z ekonomických důvodů. Postkomunistické dědictví silné horizontální genderové segregace pracovního trhu způsobilo, že jsou ženy jako pracovní síla nenahraditelné. Ženy tvoří až 80% pracovní síly ve službách, bankovníctví, pojišťovnictví a obchodu. Díky tomu, že jsou ochotny pracovat za nižší odměnu, umožňují, aby některá celá odvětví ještě vůbec fungovala (zdravotní sestry, učitelky, atd.).

kapacitní možnosti neodpovídají poptávce⁵³. Na tuto situaci upozorňují i mezinárodní výzkumy⁵⁴, které kritizují nedostatečnou možnost využívání daných služeb v ČR a hodnotí ji jako jednu z nejhorších v rámci Evropy. Jak vyplývá ze studie Kuchařové (VÚPSV, 2009), dnes v České Republice navštěvuje jesle zhruba 1 % dětí mladších tří let. Pro více než polovinu rodičů jesle navíc slouží jako „příležitostná pomoc“. Pokud by totiž dítě dávali do jeslí na více než 46 hodin měsíčně, znamenalo by to pro ně ztrátu rodičovského příspěvku, což si řada z nich samozřejmě nemůže dovolit. Nedostatečnost jeselských zařízení dokazuje i fakt, že školky navštěvuje až 25 % dětí mladších 3 let (VÚPSV, 2009; Sirovátka, 2007).

Ačkoli je i ve Francii: „*péče o děti mladší tří let pojmána jako zodpovědnost rodičů, tj. stát či obec nemá povinnost zajistit formální péči o děti*“ (Dudová, 2012), existuje zde rozmanitější nabídka zařízení péče o nejmladší děti, která je kapacitně, finančně i místně dostupnější. Instituce, které se zaměřují na děti mladší tří let, jsou především klasické jesle a jejich obdoba mikro-jeslí (*les crèches a les mini- crèches*), rodinné jesle (*les crèches familiales*), rodičovské jesle (*les crèches parentales*), velmi rozšířená je služba mateřských asistentek (*les assistantes maternelles*). Vedle těchto institucí dále existují např. hlídačí centra (*les haltes-garderies*) nebo dětské zahrady (*les jardins d'enfants*). Nejdražší alternativu péče o děti poskytují chůvy⁵⁵ (*la garde à domicile*).

Klasické jesle spadají pod správu obcí, žádost o jejich zřízení musí schválit Úřad na ochranu matky a dítěte la PMI⁵⁶. Od roku 2000 došlo k legislativní změně, na základě níž vychovatelky/é nemusí disponovat zdravotnickou kvalifikací (Dudová, 2012). Praxi mohou vykonávat i osoby se vzděláním pedagogickým, psychologickým atd. Klasické jesle jsou určeny pro děti od 2 měsíců do tří let. Rodičům se zpravidla doporučuje zapsat dítě do jeslí ještě předtím, než se narodí, přičemž nejlepší je požádat o místo ve více zařízeních, aby se zvýšila pravděpodobnost přijetí alespoň v jednom z nich.

Stejně jako v České republice, i zde poptávka dlouhodobě převyšuje nabídku, jesle navštěvuje cca 9 % dětí mladších tří let. Spolu s mateřskými školami (které stejně jako v ČR mohou přijímat děti starší dvou let) pokryly v roce 2010 19 % dětí dané věkové kohorty. Děti mladší tří let jsou přednostně přijímány do mateřských škol

⁵³ Ve většině jeslí existují jistá kritéria, na základě nichž se děti vybírají. Největší šanci na kladné vyřízení žádosti pak mají děti, pokud je alespoň jeden z rodičů výdělečně činný, dále ty, které mají bydliště na území dané obce, příp. městské části. V neposlední řadě hraje roli i to, zda se jedná o jednorodičovskou rodinu. Pokud je matka s dítětem sama, má jistou „výhodu“ oproti ostatním rodinám a v řadě jeslí je díky svému statusu osamělé matky upřednostňována. Některé jesle berou v potaz také délku docházky, na kterou se dítě hlásí. České občanství hraje nepatrnou nebo žádnou roli. Protože se naplněnost jeslí mění v průběhu celého roku a lze se do nich přihlašovat kdykoli, může mít odmítnutí dítěte jen temporální charakter (VÚPSV, 2009).

⁵⁴ Např. Implementation of the Barcelona objectives concerning childcare facilities for pre-school-age children. Brusel, Evropská komise 2008 (VÚPSV, 2009).

⁵⁵ Měsíční mzda chůvy se v průměru pohybuje okolo 1260 eur, může být i dražší (Blanpain, 2007).

⁵⁶ La Protection maternelle et infantile.

v sociálně znevýhodněných oblastech, a to jak v městech, tak na venkově nebo v horských oblastech. Mohou být soustředěny do speciálně vytvořených tříd, nebo mohou být vzdělávány společně s dětmi staršími.

Vedle klasických jeslí existují i mini-jesle, rodičovské jesle nebo rodinné jesle. Mini-jesle spočívají na stejném principu jako jesle klasické, může je však navštěvovat maximálně 10 dětí (oproti 20 až 60 v jeslích klasických). Vedle kapacitního rozdílu existují ještě další rozdíly, a to nižší nároky na odbornost vychovatelek/ů a nižší nároky na prostory (samozřejmě při zachování stejných požadavků hygienických a bezpečnostních). Tato méně náročná kritéria: „vedou k rychlejšímu a méně finančně náročnému založení tohoto typu zařízení, což umožňuje lépe reagovat na poptávku v dané lokalitě“ (VÚPSV). Rodinné jesle jsou zařízení, v nichž se jednou či dvakrát týdně scházejí mateřské asistentky a děti, o něž pečují. Nezbytná je přítomnost kvalifikované osoby, která za spolupráce mateřských asistentek na chod jeslí dohlíží. Mateřské asistentky zpravidla pečují o děti ve svých domovech, rodinné jesle tedy slouží jako místo, kde se mohou všechny děti společně scházet, což je považováno za důležitou součást jejich rozvoje. V tomto případě nejsou zaměstnavateli/kami mateřských asistentek rodiče, nýbrž ředitel/ka zařízení. Rodinné jesle spadají pod správu obce, zřizovat je mohou také soukromé osoby či neziskové organizace. Rodičovské jesle jsou založeny samotnými rodiči, kteří se společně podílejí na péči o děti a chodu zařízení. I zde je nicméně nezbytný dohled kvalifikované osoby. Rodinné a rodičovské jesle pokryjí zhruba 2 % dětí.

Postoj české a francouzské politiky je ve financování jeslí diametrálně odlišný. V České republice zřizovatelé nemají žádný nárok na dotaci ze státního rozpočtu, tzn. že stát se na jejich chodu nijak finančně nepodílí. Jesle jsou tedy zpravidla placeny z rozpočtu obcí a od rodičů. V řadě případů jsou zdrojem financí i sponzorské dary, to však není pravidlo. V důsledku toho jsou pro rodiče finančně náročné, nemluvě o zátěži, kterou představují pro osamělé matky. Výše poplatku se samozřejmě liší v závislosti na typu docházky a na zřizovateli. Pokud je zřizovatelem obec, poplatek za měsíční docházku se pohybuje od 300 Kč do 2500 Kč měsíčně bez stravy⁵⁷ (VÚPSV, 2009). V některých jeslích se výše poplatku mění v závislosti na výši příjmu rodičů nebo na tom, zda dítě má, či nemá trvalé bydliště v obci/ městské části, kde se jesle nacházejí. U sociálně slabých rodin existuje možnost snížení poplatku za pobyt v jeslích.

Ve Francii jsou jesle větší měrou dotovány Fondem rodinných přídatků la CAF⁵⁸, který pokrývá investiční a provozní náklady jeslí z 66 %. Zbytek doplácí obec a

⁵⁷ U soukromých zřizovatelů zařízení denní péče o děti mladší tří let je cena výrazně vyšší, nežřídka je přesáhne 10 000 Kč měsíčně. V takových případech je zřejmé, že na ně dosáhnou pouze movitější rodiny, možnost jejich využívání matkami samoživitelkami je mizivá.

⁵⁸ La Caisse d'allocation familiale.

rodiče. Poplatky rodičů se odvíjí od výše rodinných příjmů a počtu dětí a pohybují se okolo 280 eur za měsíc (Blanpain, 2007). Státem jsou dotovány i další typy těchto zařízení, tj. mini-jesle, rodinné a rodičovské jesle.

Vedle jeslí je ve Francii velmi využívána činnost mateřských asistentek, které o děti pečují ve svých domovech. Pro to, aby se staly kvalifikovanými pracovníci, musí získat certifikát, který vydává krajská správa ve spolupráci s Úřadem na ochranu matky a dítěte. Tento certifikát obdrží poté, co se zúčastní školení, které má délku 120 hodin. Účast na první polovině školení, tj. šedesáti hodinách, je nezbytná před přijetím prvního dítěte. Zbýlých šedesát hodin je třeba splnit do dvou let od udělení licence.

Mateřské asistentky pečují o děti mladší šesti let, přičemž jedna žena může mít na starosti maximálně čtyři děti. Pracovní doba je vymezena na maximálně 48 hodin týdně v šesti po sobě jdoucích dnech. Pokud se rodiče s asistentkou domluví, je možné se o dítě v nezbytných případech postarat i déle v kuse, např. dva dny. Mateřské asistentky mají stejně jako lidé jiných povolání právo na dovolenou, jež mohou čerpat pět týdnů v roce.

Vedle vlastní domácnosti mohou o děti pečovat v *les maisons d'assistantes maternelles* neboli domovech na hlídání dětí, v nichž pracují maximálně čtyři mateřské asistentky. Kapacita zařízení je logicky 16 dětí. Tyto domovy představují výhodu především v těch případech, kdy domácnost asistentky nevyhovuje základním kritériím, nebo není v rámci obce dobře situována.

Ať se mateřské asistentky o děti starají ve vlastní domácnosti, nebo sdílí společné prostory s dalšími pečovatelkami a dětmi, zaměstnavateli jsou v obou případech rodiče dítěte⁵⁹. Ti s mateřskými asistentkami podepíší pracovní smlouvu, domluví se na platových podmínkách, přičemž ve všech krocích musí být dodržován zákoník práce. Minimální hrubá mzda (SMIC, *Le salaire minimum interprofessionnel de croissance*) je od července 2012 stanovena na 2,65 eur na hodinu při péči o jedno dítě. Nejčastěji se mzda pohybuje okolo 3 a 4 eur v závislosti na lokální poptávce a nabídce. Stát nabízí finanční podporu rodičům zaměstnávajícím mateřské asistentky⁶⁰ skrze přídavek PAJE *le complément de libre choix de mode de garde* (CMG neboli příspěvek na hlídání dětí) a odečty z daní. Aby měla rodina na příspěvek nárok, je třeba splnit několik podmínek. První z nich je, že rodič/e musí vykazat jistou míru měsíčního příjmu. U jednorodičovských rodin to je minimálně 399 eur, pokud jsou v rodině přítomní oba rodiče, je výše měsíčního příjmu stanovena na minimálních 798 eur. Tato podmínka se nevztahuje na studenty/ky, handicapované osoby, za určitých podmínek jej mohou pobírat i lidé nezaměstnaní (uchazeči o zaměstnání registrovaní na úřadu práce). Mateřská asistentka, kterou rodiče zaměstnávají, musí být

⁵⁹ Tím se domovy na hlídání dětí liší od rodinných jeslí, v jejichž rámci mateřské asistentky zaměstnává ředitel/ka zařízení.

⁶⁰ Příspěvek lze pobírat i při zaměstnání certifikované chůvy nebo pokud dítě dochází do mini-jeslí.

kvalifikovaná. Její hrubá mzda nesmí být vyšší než 47,15 eur denně, o dítě musí pečovat minimálně 16 hodin měsíčně.

Částka, která je rodinám vyplácena, závisí na finančních příjmech a věku dětí v rodině. V každém případě rodina platí minimálně 15 % procent všech nákladů. Výše příjmů je rozdělena do tří kategorií:

Počet dětí	Roční finanční příjmy rodiny		
	menší než:	nepřesahující:	vyšší než:
1 dítě	19 225 eur	42 722 eur	42 722 eur
2 děti	22 135 eur	49 188 eur	49 188 eur
3 děti	25 626 eur	56 947 eur	56 947 eur
4 děti	29 118 eur	64 706 eur	50 898 eur

Tabulka č. 10. Roční příjmy rodiny, od nichž se odvozuje výše CMG (zdroj: portál Caf.fr)

V závislosti na tom, do jaké skupiny rodina náleží a jaký je věk dítěte/děti, se odvíjí výše příspěvku⁶¹:

Věk dítěte	Výše příspěvku		
méně než 3 roky	458,18 eur	288,92 eur	173,33 eur
3 až 6 let	229,09 eur	144,48 eur	86,67 eur

Tabulka č. 11. Měsíční výše CMG (zdroj: portál Caf.fr)

Výše příspěvku je stanovena. Výše mzdy, kterou mohou mateřské asistentky žádat, nikoli. Ta závisí na lokální nabídce a poptávce o danou službu. S nedostatečným počtem mateřských asistentek stoupá i cena za služby, které poskytují. Místa, kde je jejich zastoupení nejslabší, jsou sever a jihovýchod Francie (Blanpain, 2007). Zde je i největší rozdíl mezi poplatky za jesle (jejich cena je zpravidla ve všech částech země obdobná, cca 280 eur) a mzdou, kterou mateřské asistentky žádají.

V departementech, v nichž je méně než 19 mateřských asistentek na sto dětí, se cena za péči pohybuje okolo 650 eur za měsíc. Departementy, v nichž je více než 40 asistentek na sto dětí, jsou co do poskytování péče výrazně levnější, tj. 480 eur na měsíc (Blanpain, 2007). V průměru se cena pohybuje okolo 510 eur na měsíc.

Může se zdát, že jesle jsou cenově mnohem výhodnější než péče poskytovaná mateřskými asistentkami. Cena jeslí je již od počátku nižší, protože finanční dotace od státu proudí bezprostředně do instituce samotné. Rodič na CMG nárok nemá. V případě mateřských asistentek lze CMG využít, čímž se ceny za oba typy služeb téměř stírají: „zaměstnávání mateřské asistentky je přístupné většině rodin a je hojně využíváno, a to zejména rodiči, kteří nezískali místo pro své děti v jeslích“ (Dudová, 2012). Mateřské asistentky pečují o zhruba 25 % dětí mladších tří let.

Vedle jeslí a instituce mateřské asistentky existují již zmíněná hlídací centra a

⁶¹ Stát navíc hradí 100 % povinných odvodů ze zaměstnání mateřské asistentky a poskytuje daňový kredit v podobě 50 % skutečných nákladů, což je 1150 eur na dítě na rok (Dudová, 2012).

dětské zahrady, které jsou určeny pro děti mladší šesti let, svým způsobem jsou tedy jakýmsi spojením jeslí a mateřských škol. Co se týče dětských zahrad, je docházka dětí do zařízení povětšinou pravidelná, otevírací hodiny se shodují s otevíracími hodinami jeslí a mateřských škol. Hlídací centra jsou na rozdíl od dětských zahrad určena jen k občasnému hlídání dětí, tj. několik hodin týdně (bez ohledu na pracovní ne-aktivitu rodičů).

Pokud shrneme výše řečené, nabídku různých typů institucionální péče o děti mladší tří let využívají rodiče téměř 50 % dětí. Jesle a školky pokrývají 19 % dětské populace, 25 % mateřské asistentky. Rodinné a rodičovské jesle pokryjí zhruba 2 % dětí. O zbylá procenta se dělí další instituce. V České republice jesle pokrývají pouhé 1 % dětí mladších tří let, 25 % dětí starších dvou let dochází do mateřských škol. Rozdíl mezi Českou republikou a Francií je tedy v tomto směru alarmující.

Mateřské školy jsou stejně jako jesle zařízení předškolní péče o děti, která navazují na výchovu v rodině a jejich úlohou tedy je poskytovat dětem péči a vzdělání. Do mateřských škol dochází děti od dvou/tří do šesti let, resp. do té doby, než nastoupí do první třídy základní školy. Mateřské školy jak ve Francii, tak v České republice spadají pod správu Ministerstva školství a jejich zřizovatelem jsou zpravidla obce⁶².

Klíčový zákon, dle něhož se v České republice zřizují, je zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Aby instituce získala status mateřské školy, je třeba, aby byla zapsána do Školského rejstříku. Tím zřizovateli vzniká nárok na finanční podporu ze státního rozpočtu⁶³, a to dle školského zákona, dále dle zákona č. 218/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech, zákona č. 250/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech územních rozpočtů, a v neposlední řadě dle zákona 306/1999 Sb., o poskytování dotací mateřským školám, předškolním a školním zařízením.

Vedle obecních školek existují také školky soukromé, které fungují jako volná živnost řídicí se zákonem č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání. Protože soukromé mateřské školy nejsou zapsané ve školském rejstříku, nevztahuje se na ně školský zákon č. 561/2004 Sb., tudíž nemohou čerpat dotace ze státního rozpočtu. Vedle soukromých školek existuje také možnost individuální péče poskytované chůvou, která se stejně tak řídí zákonem č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání. V tomto případě je o děti pečováno přímo v rodinách klientů či klientek. Pravidelná péče může být poskytována dětem starším tří let, rodiny s dětmi mladšími tří let mohou těchto

⁶² Mohou to být i církve, soukromé osoby atd.

⁶³ Dle § 133 školského zákona jsou mateřské školky financovány: a) finančními prostředky ze státního rozpočtu, b) finančními prostředky z rozpočtů územních samosprávných celků, c) příjmy z hlavní a doplňkové činnosti, d) finančními prostředky přijaté od zřizovatele, e) úplatami za vzdělávání a školské služby, f) příjmy z majetku ve vlastnictví školské právnické osoby, g) dary a dědictví. Nejčastěji to poté je kombinace třech z nich – financí ze státního rozpočtu, financí z rozpočtu obce/ kraje a z úplat od rodičů.

služeb využívat jen krátkodobě. Co je skryto pod pojmem „krátkodobě“, nicméně není stanoveno. V tomto případě není povinné splňovat podmínky dané hygienickou vyhláškou. Vedle soukromých institucí existují také mateřská centra či dětské koutky nebo firemní školky, které zřizují občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, či zaměstnavatelé.

K září roku 2012 v České republice existovalo 5011 státních mateřských škol, bylo v nich zapsáno 354 340 dětí. Nachází se ve všech krajích, v nichž jsou zastoupeny v řádech stovek. Nejvíce se jich nachází ve Středočeském (704) a Jihomoravském (645) kraji, nejméně na Karlovarsku (122) a v Libereckém kraji (239)(ČSÚ, 2012). Rozdíl v zastoupení mateřských škol samozřejmě není pouze regionální, závisí také na velikosti obce. Zhruba dvě třetiny obcí všech velikostí poskytují možnost institucionální péče o předškolní děti v mateřských školách. Čím je obec menší, tím je menší pravděpodobnost možnosti jejich využití (VÚPSV, 2009).

Stejně tak jako v případě jeslí, i v rámci mateřských škol poptávka dlouhodobě převyšuje nabídku, a to hlavně ve velkých městech, kde je situace přinejmenším nedostatečná. Jde především o Prahu, Brno, Plzeň či České Budějovice, kde je míra zaměstnanosti žen-matek malých dětí nejvyšší v rámci České Republiky. Důkazem je skutečnost, že v roce 2011/2012 zřizovatelé/ky mateřských škol museli/y odmítnout téměř 49 186 žádostí (VÚPSV), přičemž toto číslo každoročně stoupá⁶⁴.

Měsíční poplatky za docházku do mateřské školy určuje ředitel/ka zařízení. Je v jeho/ její pravomoci úplatu snížit nebo zcela prominout. Tato možnost je relativně hojně využívána⁶⁵, pokud se jedná o sociálně znevýhodněné děti. Sociální znevýhodnění je dle § 16 školského zákona definováno následovně:

- a. rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy,
- b. nařízená ústavní výchova nebo uložená ochranná výchova, nebo
- c. postavení azylanta, osoby požívající doplňkové ochrany a účastníka řízení o udělení mezinárodní ochrany na území České republiky podle zvláštního právního předpisu.

Naopak děti samoživitelek získávají finanční úlevy jen velmi zřídka⁶⁶. Děti, které

⁶⁴ Kritérií, která jsou užívána pro výběr dětí do zařízení, existuje celá řada. Jsou to věk dítěte, trvalý pobyt na území obce či městské části, ekonomická aktivita rodičů. Dále je brána v potaz délka docházky, zda má dítě v daném zařízení sourozence nebo zda se jedná o dítě osamělého rodiče. Nejdůležitější kritérium je trvalé bydliště na území obce či městské části. Vzhledem k tomu, že mateřské školy jsou zpravidla financované z rozpočtu obce/ městské části, jsou při nedostatečné nabídce preferovány právě děti, které mají na daném místě trvalý pobyt. Toto se stává trnem v oku pro rodiče, kteří pracují např. v jiné části města, kde jejich dítě/ děti kvůli nedostatečné kapacitě nevezmou. Tím se pro rodiče, a tím spíš matky samoživitelky, stává doprovázení a vyzvedávání dětí ze školky časově náročnější. V neposlední řadě je třeba zmínit, že upřednostňování dětí, které jsou v posledním roce před školní docházkou, je dáno zákonem.

⁶⁵ Téměř 50 % mateřských škol uvádí, že této možnosti využívá a odpouští znevýhodněným dětem úplatu za docházku do mateřské školy (VÚPSV, 2009).

⁶⁶ Pouze necelá 3 % mateřských škol odpouští dětem jednorodičovských rodin úplatu, 2 % mateřských škol ukládají těmto rodinám úplatu nižší (VÚPSV, 2009).

jsou v posledním ročníku obecní či krajské mateřské školy, ze zákona žádný poplatek neplatí.

Ve Francii, na rozdíl od České republiky, jsou mateřské školy bezplatné. Jejich provoz je zcela financován státem. Ačkoli docházka do mateřské školy není povinná, ve věku tří let do ní dochází téměř sto procent dětí. Dle L. 113-1 školského zákona má obec povinnost zajistit místo v mateřské škole každému dítěti, které dosáhlo tří let, a to v té, která je nejbližší jeho bydlišti.

Pokud v obci existuje více mateřských škol, je příslušné zařízení rodině přiřazeno v závislosti na konkrétním místě bydliště. Pokud rodiče chtějí dítě přihlásit do mateřské školy, pod niž nespádají, musí podat žádost na obecním úřadě. Tato žádost nemusí být akceptována, výjimkou je, pokud v místě, kde rodina bydlí, žádná mateřská škola k dispozici není.

Mateřská škola je dostupná v místě bydliště v 67 % obcí, přičemž na deset tisíc obyvatel jsou dostupné minimálně dvě školky:

Oblast	Počet obyvatel (2006)	Dostupnost mateřské školy v místě bydliště (%)	Průměrný počet mateřských škol na 10 000 obyv.
Metropolitní Francie	61 399 541	76,2	2,44
Provincie	48 555 767	70,8	2,41
Centrální Francie	2 519 567	67,4	2,33
Cher	314 675	62,5	2,51
Eure-et-Loir	421 114	61,2	2,45
Indre	232 959	56,9	2,23
Indre-et-Loire	580 312	75,3	2,1
Loir-et-Cher	325 182	57,9	2,21
Loiret	645 325	75,2	2,46

Tabulka č. 12. Geografické rozmístění mateřských škol ve Francii (zdroj : Insee, BPE 2008 - Distancier Odomatrix INRA, UMR1041CESAER)

V České republice by měla od roku 2014 teoreticky existovat služba hlídání a péče o dítě v dětské skupině⁶⁷, jejíž právní rámec by spadal pod Ministerstvo práce a sociálních věcí. Cílem tohoto konání je zvýšení místní i cenové dostupnosti zařízení péče o děti. Cílem opatření je rovněž: „*usnadnění udržení kontaktu rodiče se zaměstnáním v době péče o dítě a postupný vstup nebo návrat na trh práce s ohledem na jeho strategii v oblasti sladování profesního, rodinného a osobního života. Rovněž toto opatření přispívá ke snížení rizika ohrožení chudobou a nedostatku příjmů v případě, že rodič je delší dobu mimo trh práce*“ (Věcný záměr zákona o dětské

⁶⁷ Věcný záměr zákona o dětské skupině a o změně souvisejících zákonů byl schválen usnesením vlády ze dne 22. 8. 2012. Ministerstvo práce a sociálních věcí provozuje dětskou skupinu pro děti zaměstnanců ze svých řad od roku 2011.

skupině, 2012: 23).

V dětské skupině by bylo pečováno o děti od 6 měsíců věku až do zahájení povinné školní docházky v kolektivu dětí, přičemž její provoz by stál mimo režim školských předpisů a mimo zákon o živnostenském podnikání. Tato služba nicméně nebude oproti mateřským školkám a jeslím zajišťovat vzdělání dítěte, její povinností bude výchovná péče zaměřená na rozvoj schopností dítěte a jeho kulturních a hygienických návyků přiměřených jeho věku.

Ti/ty, kdo mohou tuto službu vykonávat, jsou fyzické osoby, právnické osoby (tj. obce, kraje, občanská sdružení, církve, obecně prospěšné společnosti), stát a jeho organizační složky. Poplatek za docházku dítěte do dětské skupiny bude moci být maximálně ve výši zřizovacích a provozních nákladů na poskytnutí služby. Dětská skupina tedy nemá primárně sloužit jako prostředek k dosažení zisku.

Pečující osoby budou muset disponovat odbornou způsobilostí k výkonu práce (tj. vzdělání všeobecné sestry, vzdělání sociálního pracovníka/ sociální pracovnice, vzdělání učitele/ky mateřské školy nebo prvního stupně základní školy, profesní kvalifikace chůvy). Nejvyšší počet dětí v dětské skupině poté nebude moci přesáhnout počet 24. V neposlední řadě bude nezbytné splňovat předem stanovené hygienické požadavky a prostorové podmínky pro provoz.

Oprávnění poskytovateli vznikne splněním podmínek stanovených v zákoně o službě hlídání a péče o dítě v dětské skupině. Mezi tyto podmínky se řadí také ohlášení záměru poskytování služby hlídání a péče o dítě v dětské skupině. Evidenci poskytovatelů povede Ministerstvo práce a sociálních věcí, kontrolu plnění podmínek Státní úřad inspekce práce a oblastní inspektoráty práce (Věcný záměr zákona o dětské skupině, 2012: 44-51).

Ne/ možnosti formální péče pro děti mladší tří let představují nejefektivnější způsob, jak negativně, či naopak pozitivně ovlivnit zaměstnanost žen (Sirovátka, 2007). V podmínkách České republiky jde spíše o první alternativu. Po roce 1989 došlo k rapidnímu snížení počtu jeslí, z třinácti set na několik desítek. Jejich koncentrace je především ve velkých městech a ani tam z kapacitního hlediska nestačí⁶⁸. Od dubna 2013 navíc mohou fungovat pouze jako vázané živnosti, čímž jejich cena pravděpodobně poroste, protože se stanou plátcí DPH (Dudová a spol., 2012). Soukromé jesle nebo chůvy, které měsíčně stojí desítky tisíc, si mohou dovolit jen rodiny velice dobře materiálně zajištěné, pro matky samoživitelky jsou v drtivé většině případů nemyslitelné.

Ve Francii naopak existuje rozmanitá nabídka péče o děti mladší tří let, která je jednoznačně lépe dostupná jak finančně, místně, tak kapacitně. Jesle i zde představují

⁶⁸ O tom vypovídá fakt, že jesle navštěvuje 1 % příslušné kohorty dětí, přičemž téměř 25 % dvou až tříletých dětí navštěvuje mateřské školy (Sirovátka, 2007).

nedostatkovou službu, přesto obsáhnou 9 % dětské populace mladší tří let. Vedle jeslí se v péči o nejmladší podílí mateřské školy a rodinné či rodičovské jesle, nejdůležitější roli však dnes hrají mateřské asistentky. Ty pečují o celých 25 % dětí mladších tří let. Zaměstnat mateřskou asistentku je samozřejmě dražší, než přihlásit dítě do jeslí či školky. Stát proto poskytuje finanční podporu ve formě příspěvku na hlídání dětí a daňových úlev. Tím se náklady na zaměstnávání mateřské asistentky výrazně sníží, čímž si ji mohou dovolit i rodiny s nižšími příjmy.

Co se týče mateřských škol, v České republice jsou na tom co do počtu bezpochyby lépe než jesle. Přesto jejich kapacita neodpovídá reálné poptávce, o čemž svědčí fakt, že musí stejně jako jesle uplatňovat jistá kritéria pro výběr „vhodných“ kandidátů/ek. V důsledku toho se v některých lokalitách neumísťují do školek ani děti starší tří let (Formánková, 2012). Jako jistá alternativa k jeslím a mateřským školám byla navržena tzv. dětská skupina, v níž by našly své místo děti od nejujtějšího věku až do počátku školní docházky. V tomto typu zařízení, oproti mateřským školám, nicméně neexistuje garance vzdělávání dítěte, není ani příliš jasné, jak lze efektivně pečovat o děti tak rozdílného věkového zařazení. V této souvislosti Českomoravská konfederace odborů zveřejnila v únoru 2013 stanovisko k návrhu zákona o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině, v němž uvedla řadu relevantních protiargumentů. Jedním z nich je např. předpoklad, že takto nastavené legislativní podmínky povedou k privatizaci služeb péče o předškolní děti s tím, že náklady na tyto služby budou zcela přeneseny na rodiče při současném snížení dosud platných obecných standardů (hygienických, bezpečnostních, stavebních atd.). Nastavením méně přísnějších podmínek může dojít k postupné likvidaci veřejných služeb péče o předškolní děti, které se tak stanou: „ *byznysem především „nepodnikatelských“ subjektů*“ (ČMKOS, 2012: 2).

Situaci mateřských škol ve Francii lze shrnout velmi stručně. Dochází do nich téměř sto procent dětí od tří let do začátku školní docházky, obec má ze zákona povinnost poskytnout dítěti staršímu tří let místo v mateřské škole, která je nejbližší jeho bydlišti. Tato skutečnost sama o sobě vypovídá o kvalitní místní a kapacitní dostupnosti. Pro rodiče navíc mateřská škola znamená minimální (nebo žádné) finanční náklady, protože je zadarmo.

Jedním z neodmyslitelných cílů rodinné politiky 21. století by měla být existence dostatečného množství nástrojů, které by matkám samoživitelkám umožňovaly sladit život soukromý se životem pracovním. Adekvátní nastavení mateřské a rodičovské dovolené, flexibilní pracovní pozice a s nimi kompatibilní institucionální zaopatření péče o děti předškolního věku, jsou nezbytnou podmínkou. Především péče o děti mladší tří let je jeden z klíčových faktorů ovlivňujících aktivitu žen-matek na pracovním trhu, resp. jejich finanční (ne)závislost a možnost autonomně vézt vlastní

domácnost.

Jestliže zhodnotíme výše diskutovaná opatření rodinné politiky v obou zemích, můžeme s jistotou říci, že český systém matek samoživitelkám nijak nenapomáhá ve sladění jejich profesních a rodinných rolí, naopak jim v jejich snahách cíleně brání. Kombinace dlouhé rodičovské dovolené, nízkého rodičovského příspěvku, nedostatku jeslí a mateřských škol a neochoty zaměstnavatelů/ek poskytovat flexibilní formy zcela zřetelně komplikuje ženám-matkám participaci na trhu práce, nutí je k tomu, aby zůstaly v domácnosti a staraly se o děti, upevňuje konzervativní rozdělení genderových rolí. Matky samoživitelky, které jsou současně jak hlavními pečovatelkami, tak žitelkami rodiny, se mohou dostat do bludného kruhu. Na to, aby mohly pracovat, potřebují peníze na zaplacení jeslí/ školky. Nicméně peníze na jesle či školku mohou mít pouze tehdy, pokud budou mít možnost aktivně se účastnit trhu práce. A i tehdy, když získají místo v jeslích či školce a najdou si práci, se může stát, že jim finance na poplacení těchto služeb a celkové vedení domácnosti nebude stačit. Jediné, co jim v takovém případě zbývá, je pomoc rodiny.

Francouzský systém je v tomto směru daleko propracovanější. Ačkoli i zde jsou ženy stále považovány za hlavní pečovatelky, stát jim v pracovní aktivitě nebrání, spíše naopak. Skrze opatření rodinné politiky jim poskytuje škálu prostředků, které sladění soukromého a veřejného života napomáhají. Rodičovská dovolená na „poloviční úvazek“, kvalitní síť zařízení denní péče o děti, reálná možnost pracovat na zkrácený úvazek, to vše ruku v ruce utváří prostředí, v němž matky samoživitelky mají daleko větší šance dosáhnout finanční nezávislosti a vést samostatně svoji domácnost.

V situaci, kdy stát ženám-matkám znesnadňuje aktivně se účastnit trhu práce a zabezpečit se vlastními silami, může to být on sám, kdo bude skrze benefity cílené rodinám s dětmi a matek samoživitelkám štědře kompenzovat výdaje za péči o děti. V následující části se zaměřím na to, zda a jak stát matek samoživitelkám finančně vypomáhá.

3.3 Opatření (ne)snižující riziko chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě a bydlení

V rámci České republiky jsou to především dávky státní sociální podpory a dávky pomoci v hmotné nouzi, o které mohou matky samoživitelky požádat za účelem zlepšení své finanční, resp. životní situace. Mezi dávky státní sociální podpory patří kromě rodičovského příspěvku porodné, příspěvek na dítě a příspěvek na bydlení. Tyto

dávky se rodině⁶⁹ vyplácí v závislosti na jejím příjmu, přičemž lze pobírat více dávek státní sociální podpory najednou.

Vedle státní sociální podpory lze zažádat o dávky systému pomoci v hmotné nouzi, který představuje ochranu, která je v hierarchii sociálních systémů na pomyslném konci. Tvoří jakousi poslední záchranou síť, která přichází na řadu tehdy, kdy už byly využity ostatní možnosti sociálních dávek nebo tyto negarantují sociální minimum (VÚPSV, 2012). Pomoc v hmotné nouzi se skládá z příspěvku na živobytí, doplatku na bydlení a mimořádné okamžité pomoci⁷⁰.

V rámci Francie je to především Fond rodinných přídatků la CAF, který spravuje finance vyhrazené rodinám a jejich potřebám. PAJE (příspěvek na výchovu dítěte) zastřešuje vedle již diskutovaných CLCA, COLCA nebo CMG také *la prime à la naissance ou à l'adoption* (porodné) a *l'allocation de base* (základní příspěvek na dítě). Kromě PAJE mohou rodiny s více dětmi pobírat *les allocations familiales* (AF, rodinné přídatky). Na rozdíl od České republiky, v níž neexistuje jediná dávka, která by byla cílená přímo matkám samoživitelkám (pokud nebereme v potaz vdovský důchod, na který mají právo pouze některé jednorodičovské rodiny), francouzský sociální systém poskytuje řadu benefitů, které jsou jejich rodinám určeny. Jimi jsou *le revenu de solidarité active* (RSA neboli příspěvek vzájemné podpory), *l'allocation de soutien familial* (ASF neboli příspěvek na podporu rodiny), *l'aide à la garde d'enfants pour parents isolés* (AGEPI neboli pomoc při péči o děti pro rodiče samoživitele). Posledně zmíněný nespravuje la CAF, nýbrž Úřad práce. Stejně jako v České republice lze zažádat o příspěvky na bydlení, tj. o *l'aide personnalisée au logement* (APL neboli osobní příspěvek na bydlení), *l'allocation de logement familial* (ALF neboli přídatek na bydlení pro rodiny), *l'allocation de logement sociale* (ALS neboli sociální dávka na bydlení).

V následujících odstavcích ve zkratce představím možnosti, kterými matky samoživitelky jak v České republice, tak ve Francii disponují, přičemž začnu porodným. Porodné je dávka, která je v obou zemích vyplácena jednorázově a která je podmíněna finančními příjmy rodiny. V České republice je porodné určeno nízkopříjmovým rodinám. Jeho výše je 13 000 Kč. Nárok na něj má žena, která porodila své první dítě. Pokud se jí jako prvorodičce narodila dvojčata či více dětí, dostane za každé další dítě 19 500 Kč. Aby žena mohla tuto dávku získat, její měsíční

⁶⁹ Rodina se zde poté chápe jako soužití rodiče/ů a s nimi žijících nezaopatřených dětí. Za nezaopatřené dítě se považuje dítě do skončení školní docházky, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže se soustavně připravuje na budoucí povolání (tj. studuje); jestliže se nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo vykonávat výdělečnou činnost pro nemoc nebo úraz; jestliže se dlouhodobě potýká s nepříznivým zdravotním stavem.

⁷⁰ Podmínky, za nichž jsou tyto dávky nárokovatelné, jsou zakotveny v zákoně č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů. Orgány, které o výplatě těchto dávek rozhodují, jsou příslušné krajské pobočky Úřadu práce ČR.

příjmy⁷¹ v předposledním čtvrtletí před porodem nesmí překročit 2,4násobek životního minima⁷². Aby osamělá matka měla nárok na porodné, nesměl by být její čistý měsíční příjem v předposledním čtvrtletí před porodem vyšší než 8 184 Kč.

Ve Francii dávka není určena nízkopříjmovým rodinám, nárok na ni ztrácejí pouze rodiny s vysokými výdělky. Vyplácí se s každým porodem/narozením, nikoli pouze s prvním. Její výše je 923, 08 eur na jedno dítě, s dalšími narozenými dětmi se suma úměrně násobí. Na porodné mají nárok rodiny, jejichž roční plat nepřesáhne následující limit:

Počet narozených dětí	Pár s jedním příjmem	Osamělý rodič nebo pár se dvěma příjmy
1	34 819 eur	46 014 eur
2	41 783 eur	52 978 eur
3	50 140 eur	61 335 eur
každé další dítě	8 357 eur	8 357 eur

Tabulka č. 13. Výše ročního příjmu rodiny ve Francii, od něhož se odvozuje nárok na porodné (zdroj: Portál Caf.fr)

Další dávku představuje přídavek na dítě. Její obdobou jsou ve Francii *l'allocation de base* (základní přídavek na dítě) a *les allocations familiales* (AF, rodinné přídavky).

Český přídavek na dítě představuje základní, dlouhodobou dávku, prostřednictvím níž stát rodině pomáhá krýt náklady spojené s výchovou a výživou dětí. Nárok na přídavek má nezaopatřené dítě, jestliže měsíční příjem rodiny za uplynulý kalendářní rok nepřevyšuje 2,4násobek částky životního minima. Přídavek se vyplácí do konce kalendářního měsíce, v němž dítě dovršilo zletilosti, nejpozději však do jeho 26. narozenin. Vyplácí měsíčně, jeho výše závisí na věku dítěte:

- a. do 6 let 500 Kč,
- b. od 6 do 15 let 500 Kč,
- c. od 15 do 26 let 700 Kč.

Cílem *l'allocation de base* je stejně jako v Čechách snaha pomoci rodině kompenzovat výživu a vzdělání dítěte. Na rozdíl od českého přídavku na dítě je však vyplácena do tří let věku dítěte. Výše přídavku je nastavena na 184,62 eur měsíčně na

⁷¹ Do těchto příjmů se nezapočítává rodičovský příspěvek či přídavek na dítě. Započítá se do něj naopak podpora v nezaměstnanosti nebo invalidní důchod.

⁷² Dle zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, je životní minimum minimální hranice peněžních příjmů fyzických osob k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb a existenční minimum minimální hranice příjmů osob, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití. Životní, ani existenční minimum nezahrnují nezbytné náklady na bydlení. Ochrana v oblasti bydlení je řešena skrze příspěvek na bydlení a doplatek na bydlení (viz. níže). Částky životního minima, které jsou platné od ledna roku 2012, jsou stanoveny nařízením vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního minima a existenčního minima. Částka životního minima osoby, která je posuzována jako první v pořadí, činí měsíčně 3 140 Kč. Částka životního minima osoby, která je posuzována jako druhá nebo další v pořadí, činí měsíčně 2 830 u osoby od 15 let věku, která není nezaopatřeným dítětem; 2 450 u nezaopatřeného dítěte od 15 do 26 let věku; 2 140 Kč u nezaopatřeného dítěte od 6 do 15 let věku; 1 740 Kč u nezaopatřeného dítěte do 6 let věku.

jedno dítě. Stejně jako u porodného, i v tomto případě má rodina na přídavek nárok pouze tehdy, pokud nepřekročí daný příjmový limit (viz porodné ve Francii).

Vedle PAJE lze také pobírat *les allocations familiales* (AF, rodinné přídavky). Ty jsou určeny rodinám, v nichž jsou dvě a více dětí mladších dvaceti let. Nárok na dávku je univerzální, tzn. není podmíněn výší platu nebo celkovými příjmy rodiny. Pokud se v rodině narodí druhé dítě a rodič tuto novinu náležitě oznámí na jedné z poboček la CAF, dávka je mu automaticky připsána. Její výše se mění s počtem dětí v domácnosti:

Počet dětí	Měsíční částka
2	128,57 eur
3	293,3 eur
4	458,02 eur
každé další dítě	164,73 eur

Tabulka č. 14. Měsíční výše AF (zdroj: Portál Caf.fr)

Pokud má rodina více než dvě děti, výše dávky roste s jejich věkem. Když dítě dosáhne věku 14 let, měsíční AF se zvyšují o 64,29 eur. Když je dítěti dvaceti let, rodina nárok na dávku ztrácí. Existuje nicméně výjimka, a to v případě, kdy se jedná o rodinu s minimálně třemi dětmi a ztráta části AF by pro ni měla negativní dopad. V takové situaci lze získat dočasný příspěvek, který lze pobírat do 21. narozenin dítěte. Výše tohoto příspěvku je 81,30 eur a podmínky pro jeho získání jsou následovné: dítě musí stále žít pod jednou střechou s celou rodinou a jeho měsíční příjem nesmí překročit 876,52 eur.

Další benefity, které mohou osamělé matky za určitých okolností pobírat, jsou příspěvky na bydlení. V českém prostředí to jsou příspěvek na bydlení a doplatek na bydlení, ve Francii poté *l'aide personnalisée au logement* (APL neboli osobní příspěvek na bydlení), *l'allocation de logement familial* (ALF neboli přídavek na bydlení pro rodiny), *l'allocation de logement sociale* (ALS neboli sociální dávka na bydlení). Ve všech případech jde o dávky, které jsou podmíněny výší příjmů, popř. složením domácnosti apod.

V případě přídávku na bydlení se berou v potaz příjmy rodiny, resp. výše nákladů na bydlení za uplynulé čtvrtletí. Za příjem se považuje jak rodičovský příspěvek, tak přídavek na dítě. Nárok na příspěvek na bydlení má vlastník/ce nebo nájemce/nice bytu, který/á je v bytě hlášen/a k trvalému pobytu, jestliže náklady na bydlení⁷³ měsíčně přesáhnou třetinu jeho/jejího měsíčního příjmu⁷⁴, v Praze je to poté 0,35 měsíčního platu, a zároveň nepřesáhnou normativní náklady na bydlení. Tyto

⁷³ Náklady na bydlení se rozumí nájemné a služby spojené s užíváním bytu a náklady za energie, vodné, stočné, odvoz odpadu a centrální vytápění nebo za pevná paliva. Jednotlivé částky jsou pak odstupňovány podle počtu osob s hranicí u 4 osob. Rozdíl mezi příslušnými normativními, případně skutečnými náklady a 30 % (35 %) příjmu se pak vyplácí jako dávka státní sociální podpory, a to příspěvek na bydlení (VÚPSV, 2012).

⁷⁴ Do něj se počítají přídavky na děti, rodičovský příspěvek, výživné atd.

normativní náklady představují průměrné náklady na bydlení podle velikosti obce a počtu členů v domácnosti. Jejich výše se liší také v závislosti na tom, zda jde o byt nájemní:

Počet osob v rodině	Počet obyvatel obce				
	Praha	nad 100 tisíc obyv .	50 000 – 99 999 obyv.	10 000 – 49 999 obyv.	do 9 999 obyv.
1	7 489	5 964	5 687	4 858	4 665
2	10 750	8 663	8 284	7 150	6 886
3	14 647	11 908	11 412	9 929	9 584
4 a více	18 307	15 017	14 419	12 631	12 214

Tabulka č. 15. Výše nákladů nájemního bydlení, od nichž se odvozuje přídavek na bydlení (zdroj: Portál Ministerstva práce a sociálních věcí).

či družstevní nebo v osobním vlastnictví:

Počet osob v rodině	Počet obyvatel obce				
	Praha	nad 100 tisíc obyv .	50 000 - 99 999 obyv.	10 000 - 49 999 obyv.	do 9 999 obyv.
1	4 396	4 396	4 396	4 396	4 396
2	6 557	6 557	6 557	6 557	6 557
3	9 131	9 131	9 131	9 131	9 131
4 a více	11 615	11 615	11 615	11 615	11 615

Tabulka č. 16. Výše nákladů vlastnického nebo družstevního bydlení, od nichž se odvozuje přídavek na bydlení (zdroj: Portál Ministerstva práce a sociálních věcí).

Výše příspěvku za kalendářní měsíc činí rozdíl mezi normativními náklady na bydlení a čistým příjmem rodiny vynásobeným 0,30 či 0,35, pokud se jedná o Prahu. Příspěvek na bydlení lze pobírat maximálně 84 měsíců, přičemž se sčítají všechny doby pobírání příspěvku na bydlení v posledních 10 letech⁷⁵,

Přiznání příspěvku na bydlení je jedna ze dvou klíčových podmínek pro vznik nároku na doplatek na bydlení. Tou druhou je, že osoba získá nárok na příspěvek na živobytí. Pokud tyto dvě podmínky splní, vypočítá se, zda prostředky na zaplacení bydlení (tj. 30 %/ 35 % příjmu a příspěvek na bydlení) stačí k pokrytí tzv. odůvodněných nákladů⁷⁶ na bydlení tak, aby jednotlivci zbyly finance na živobytí. Výše této dávky se poté vypočte tak, že se od těchto nákladů (snížených o příspěvek na bydlení) odečte částka, o kterou příjem osoby (zvýšený o příspěvek na živobytí)

⁷⁵ Toto časové omezení neplatí pro osoby starší 70 let, či osoby zdravotně postižené. Ty mohou o příspěvek žádat neomezeně.

⁷⁶ Tzv. odůvodněné náklady na bydlení se skládají z: „nájemného až do výše tzv. cílového nájemného, které je stanoveno Zákonem č. 107/2006 Sb. o jednostranném zvyšování nájemného, služeb spojených s užíváním bytu a prokazatelné nezbytné spotřeby energií, a to ve výši, která je v místě obvyklá. Tato výše se automaticky vypočítá z informací o velikosti bytu a jeho umístění a cen dodavatelů energií.“ (VÚPSV, 2012).

převyšuje částku jeho živobytí.

Na základě analýzy příjemců dávek hmotné nouze (VÚSPV, 2012), převažují mezi příjemci této dávky domácnosti bez dětí. Jsou zastoupeny 59 % (celkem 15 519). Rodiny s dětmi tedy tvoří 41 % (celkem 10 850), z nichž jsou rodiny s jedním rodičem zastoupeny 59 % a jejich počet rok od roku stoupá. V roce 2008 jich bylo 4 340, v roce 2011 už 6 420. Z výzkumu navíc vyplývá, že riziko vzrůstající chudoby, resp. neschopnosti jedince uhradit náklady za bydlení, se liší v závislosti na typu bydlení, ve kterém daná domácnost bydlí. Toto riziko je vyšší u těch, kteří/ré žijí v nájemním bydlení a jiné formě bydlení. Největší podíl domácností s nezaopatřenými dětmi žije v nájemním bydlení. Z nich poté osamělí rodiče a jejich děti tvoří většinu – téměř 60 %. Naopak nejmenší podíl domácností s nezaopatřenými dětmi žije v bytě, který vlastní.

L'aide personnalisée au logement (APL neboli osobní příspěvek na bydlení) je stejně jako české přídavky určena osobám, které mají vzhledem ke svým příjmům příliš vysoké náklady na bydlení. Může jít jak o nájemníky/ce, tak o vlastníky/ce nemovitosti, kteří/é splácejí *un prêt d'accession sociale* (Pas neboli sociální úvěr na bydlení), *un prêt aidé à l'accession à la propriété* (Pap neboli pomoc při koupi vlastní nemovitosti) nebo *un prêt conventionné* (Pc neboli smluvní úvěr), což jsou půjčky, jejichž cílem je podpora vlastnického bydlení pro rodiny s nízkými příjmy.

Druhý typ příspěvku na bydlení je tzv. *l'allocation de logement familial* (ALF neboli přídavek na bydlení pro rodiny). Tento příspěvek je určený především rodinám s dětmi nebo jinými závislými osobami. Zažádat o něj mohou také manželé, kteří jsou svoji nejméně pět let a kteří se vzali dříve, než před svými čtyřicátými narozeninami.

Poslední příspěvek na bydlení představuje *l'allocation de logement sociale* (Als neboli sociální dávka na bydlení), která je určena především pro mladé lidi, studenty/ky, domácnosti bez dětí, starší občany nebo handicapované osoby. Systém vyplácení těchto dávek je hierarchický. Pokud osoba/ domácnost nezíská nárok na APL, může zažádat o ALF. V případě, že nezíská ALF, může zažádat o ALS. Nikdy však nelze pobírat více příspěvků na bydlení najednou.

Většina podmínek pro získání jeden z příspěvků je shodná pro všechny tři typy. Pokud žádající osoba žije v pronájmu, tento byt nesmí být majetkem ani žádného rodinného příslušníka, ani partnera/ky. Zažádat o příspěvek lze i tehdy, pokud žadatel/ka žije např. v hotelu, na univerzitní koleji. Důraz není kladen na to, kde osoba bydlí, nýbrž jak dlouho. Pro přiznání žádosti musí na daném místě žít nejméně osm měsíců. Finanční zdroje domácnosti, tedy všech osob v ní žijících, nesmí přesáhnout určitý limit. Částka se vypočítává s ohledem na několik faktorů, jimiž jsou:

- a. složení domácnosti (počet dětí a dalších závislých osob v domácnosti),

- b. místo bydliště,
- c. výše měsíčního nájmu nebo splátky (v případě Pas, Pap, Pc),
- d. finanční zdroje domácnosti.

Poslední benefit, který se svým zaměřením do jisté míry shoduje v obou zemích, je vdovský a sirotčí důchod v Čechách, *le revenu de solidarité active* (RSA neboli příspěvek vzájemné podpory) a *l'allocation de soutien familial* (ASF neboli příspěvek na podporu rodiny) ve Francii. Vdovský a sirotčí důchod je dostupný pouze rodinám, v nichž jeden z rodičů zesnul. RSA a ASF jsou oproti tomu určeny jednorodičovským rodinám bez ohledu na příčinu jejich vzniku.

„Vdovský a sirotčí důchod⁷⁷ jsou nejstarším nástrojem sociální pomoci samoživitelkám. Explicitně a univerzálně bylo na našem území zavedeno roku 1924, nárok na podíl pozůstalých na důchodu po zemřelém byl uznáván už v druhé polovině 19. století“ (Hejzlarová, 2011). Vdova má nárok na vdovský důchod po manželovi, který byl poživitelem starobního nebo invalidního důchodu nebo splnil ke dni úmrtí podmínku potřebné doby pojištění pro nárok na invalidní nebo starobní důchod⁷⁸. Na vdovský důchod má pozůstalá nárok po dobu jednoho roku od smrti manžela. Vdova, která se po smrti manžela stará o nezaopatřené dítě (či své nebo manželovi rodiče), nárok na vdovský důchod po uplynutí jednoho roku neztrácí. Výše důchodu se skládá ze dvou složek- ze základní výměry a procentní výměry. Základní výměra je stejná pro všechny důchody a činí 2 270 Kč. Výše procentní výměry vdovského důchodu činí 50 % procentní výměry starobního důchodu nebo invalidního důchodu (pro invaliditu třetího stupně), na který by manžel měl v době smrti nárok. V roce 2011 byla průměrná výše vdovského důchodu 11 179 Kč měsíčně (ČSÚ).

Sirotčí důchod je obdobný důchodu vdovskému. Má na něj nárok nezaopatřené dítě, pokud jeho zesnulý rodič (osvojitel) pobíral ke dni své smrti starobní nebo invalidní důchod nebo pokud splnil podmínku pro nárok na invalidní či starobní důchod. Výše důchodu je 2 270 Kč a 40 % průměrné výměry důchodu, na který měl zemřelý v době smrti nárok. Průměrná výše sirotčího důchodu činila v roce 2011 5 428 Kč.

RSA představuje dávku, která má pomoci především nízkopříjmovým rodinám, v nichž o děti pečuje pouze jeden rodič, a to bez ohledu na to, jak k této situaci došlo, tzn. zda z důvodu zesnutí jednoho z rodičů, nebo v důsledku rozvodu/ rozchodu. Dávka nahrazuje dříve existující dávku *l'allocation de parent isolé* (API neboli dávka pro osamělé rodiče) a *le revenu minimum d'insertion* (RMI neboli minimální příjem).

Člověk, který o dávku žádá, musí být starší dvaceti pěti let, nesmí být na rodičovské dovolené a pokud studuje, jeho měsíční příjem musí být vyšší než 500 eur. Výjimku tvoří těhotné ženy nebo osamělí rodiče. Ty na dávku nárok mají bez ohledu

⁷⁷ Zákon, který upravuje vdovský a sirotčí důchod, je zákon č. 115/1995 Sb., o důchodovém pojištění. To znamená, podmínkou získání těchto důchodů je účast zesnulého/ho na trhu práce.

⁷⁸ Vdovec má nárok na vdovecký důchod na základě stejných podmínek jako vdova.

na to, kolik jim je let, zda jsou na rodičovské dovolené či stále studují s nulovými měsíčními příjmy.

Nárok na dávku je samozřejmě podmíněn výší průměrného měsíčního příjmu za uplynulé tři měsíce. Pokud překročí určitou hranici, člověk možnost pobírání RSA ztrácí. Tato hranice se vedle příjmů mění v závislosti na složení domácnosti:

Počet nezaopatřených dětí/ závislých osob	Osoba žijící sama	Osoby žijící v páru
0	483,24 €	724,86 €
1	724,86 €	869,83 €
2	869,83 €	1 014,84 €
Každé další dítě	+ 193,30 €	+ 193,30 €

Tabulka č. 17. Maximální měsíční příjem pro nárok na RSA (zdroj: portál Service-Public.fr- Le site officiel de l'administration française)

Tyto částky poté představují maximální možnou měsíční výši RSA, kterou může daná domácnost získat. To je možné pouze tehdy, pokud nedisponuje žádnými příjmy z výdělečné činnosti, ani přídavky na bydlení. Lidé, kteří pobírají RSA, zpravidla pobírají i jeden ze tří typů přídaveků na bydlení⁷⁹. V tom případě je v závislosti na počtu členů domácnosti určitá část RSA odečtena. Pokud jde o jednu osobu, je to 57,99 eur, pokud dvě, 115,98 eur, pokud tři a více, odečítá se 143,52 eur. Je-li tedy člověk v domácnosti sám, nemá žádné příjmy a pobírá přírdek na bydlení, měsíční RSA pro něj činí 425,25 eur (483,24 eur-57,99 eur).

Pokud domácnost disponuje určitými finančními příjmy, výpočet RSA je následující: (maximální možná měsíční výši RSA + 62 % z příjmů z výdělečné činnosti)- (finanční zdroje domácnosti - částka odečtená v důsledku pobírání příspěvku na bydlení). Vezměme si například svobodnou matku, která v domácnosti žije se svým dítětem, její měsíční příjem z výdělečné činnosti je 330 eur a pobírá jeden z přídaveků na bydlení: RSA = (724,86 + 204,60) - (330 + 113,98) = 483,50 eur.

Hovoříme-li o jednorodičovských rodinách, ať už jde o rodiny svobodných nebo rozvedených matek, vdov či těhotných žen bez partnera, existuje možnost navýšení měsíčního RSA:

Počet dětí v domácnosti	Měsíční výše RSA
0 (pokud je žena těhotná)	620,54 eur
1	827,28 eur
2	1034,23 eur
3	1241,08 eur
Každé další dítě	+ 206,85 eur

⁷⁹ Jimi jsou l'allocation de logement familial (ALF neboli přírdek na bydlení pro rodiny), l'allocation de logement sociale (ALS neboli přírdek na sociální bydlení), l'aide personnalisée au logement (APL neboli osobní příspěvek na bydlení).

Tuto navýšenou částku lze vyplácet od měsíce, kdy matka prokáže těhotenství, kdy se dítě narodí, nebo od měsíce zesnutí jednoho z rodičů. Pouze prostorová separace páru pro nárok na zvýšení přídatku nestačí.

Navýšená částka je vyplácena jeden rok v průběhu osmnácti měsíců od vzniku dané události. Nezbytnou podmínkou není věk dítěte. Na druhou stranu, pokud má matka dítě mladší tří let, částka jí bude vyplácena do jeho třetích narozenin, což může v závislosti na věku dítěte prodloužit příjem takto zvýšené částky. Příjem základní, resp. nenavýšené částky RSA není časově omezen, je vyplácen tak dlouho, dokud je potřeba, přičemž jeho výše klesá se zvyšujícím se příjmem osoby. Tím je v podstatě řečen i hlavní cíl této dávky, a to je snaha dopomoci osobě/rodině stát se finančně nezávislou.

ASF (příspěvek na podporu rodiny) představuje dávku, na niž mají automaticky nárok rodiny, v nichž jeden z rodičů zesnul, nebo je neznámý. Matka má právo na přídatku i tehdy, když otec dítěte známý je, o dítě nicméně nejeví zájem a neplatí alimenty⁸⁰. V tomto případě je matce tato dávka vyplácena temporálně, a to čtyři měsíce⁸¹. Pokud si chce zachovat nárok na přídatku i po uplynutí čtyřech měsíců a nemá soudem určenou výši alimentů, musí tak během těchto čtyřech měsíců učinit. Pokud se otec i přes soudní příkaz vyhýbá jejich placení, la CAF, jakožto matčin zástupce, učiní náležité kroky pro jejich získání. ASF bude mezitím vyplácena jako náhrada za ušlé finanční prostředky.

Zde je třeba připomenout, že ASF nelze považovat za celkovou náhradu výživného, funguje jako mechanismus kompenzace dodatečných (finančních) nákladů. Pokud se matka rozhodne opět vdát, uzavřít registrované partnerství nebo žít ve společné domácnosti s novým partnerem, ztrácí na dávku nárok. Výše příspěvku nepodléhá příjmům rodiny a je vyplácena plošně ve výši 90,40 eur měsíčně.

Matkám samoživitelkám, pro které návrat do zaměstnání nebo čas strávený na rekvalifikaci znamená zvýšení výdajů na péči o děti, je dále určena dávka *l'aide à la garde d'enfants pour parents isolés* (AGEPI neboli pomoc při péči o děti pro rodiče samoživitele). AGEPI nevyplácí la CAF, nýbrž *Pôle emploi* neboli Úřad práce.

Osoba žádající o AGEPI musí být zaregistrovaná na Úřadu práce, musí být příjemkyní RSA a musí mít v péči dítě/děti mladší deseti let. Jak z podstaty věci vyplývá, nezbytnou podmínkou dále je (znovu)nastoupit do zaměstnání⁸² nebo na

⁸⁰ Pro uznání přídatku je v tomto případě nezbytné splnit dvě podmínky. Alimenty nesmí být zaplacený alespoň dva měsíce a matka musí mít dítě v péči na základě soudního rozhodnutí.

⁸¹ Na ASF mají nárok rodiny se dvěma rodiči tehdy, pokud dítě adoptovali.

⁸² Smlouva se zaměstnavatelem/kou musí být na dobu neurčitou. V případě, že je zaměstnání pouze dočasné nebo jde o úvazek na dobu určitou, minimální doba jeho trvání musí mít dva měsíce.

rekvalifikační kurz⁸³.

Výše příspěvku závisí na čase stráveném v zaměstnání, či na rekvalifikaci. V rozmezí 15-35 hodin týdně rodič získá 400 eur pro jedno dítě, s každým dalším dítětem se částka navyšuje o 60 eur, až na hranici 520 eur. Pokud osoba na školení či v zaměstnání stráví méně než 15 hodin týdně nebo 64 hodin měsíčně, dostane 170 eur pro jedno dítě, 195 eur pro dvě, 220 eur pro tři a více dětí⁸⁴.

Příspěvek začíná být vyplácen poté, co Úřad práce obdrží potvrzení o započetí rekvalifikačního kurzu nebo kopii pracovní smlouvy. Příjemkyně musí tyto dokumenty předložit nejpozději šest měsíců po zahájení dané činnosti. U dětí mladších tří let je platba příspěvku podmíněna předložením potvrzení o registraci do jeslí (nebo jiné instituce péče o předškolní děti) nebo zaměstnání mateřské asistentky. U dětí starších tří let, které docházejí školky nebo školy, není žádné potvrzení potřeba. Osoba má na přídavek právo pouze jednou, a to po dobu dvanácti měsíců od data nástupu do zaměstnání nebo rekvalifikačního kurzu.

V Čechách kromě vdovského/sirotčího důchodu žádné dávky zaměřené na rodiny samoživitelek neexistují, jediné, co mohou ženy vedle již diskutovaných přídaveků zkusit, jsou mimořádná okamžitá pomoc a příspěvek na živobytí. Říkám zkusit, protože ne vždy je jim i přes těžkou životní situaci, ve které se nachází, vyhověno.

Mimořádná okamžitá pomoc představuje jednorázově vyplácenou dávku, která je poskytována v těch případech, kdy je nezbytné pomoc poskytnout zcela bezprostředně. Zákon o hmotné nouzi stanovuje řadu situací, v nichž lze tuto dávku poskytnout:

- a. osoba nesplňuje podmínky hmotné nouze pro opakované dávky⁸⁵, pokud jí však nebude poskytnuta pomoc, hrozí jí vážná újma na zdraví, osobu postihla vážná mimořádná událost, z níž si nemůže pomoci sama (živelní pohroma atd.),
- b. osoba nemá dostatek prostředků na uhrazení jednorázového výdaje jako je poplatek při ztrátě dokladů, při vydání duplikátu rodného listu atd.,
- c. osoba nemá dostatek prostředků na uhrazení nákladů spojených s pořízením/ opravou nezbytných základních předmětů dlouhodobé potřeby,
- d. osoba nemá dostatek prostředků na uhrazení nákladů souvisejících se vzděláním nebo zájmovou činností nezaopatřeného dítěte,

⁸³ Tento kurz musí být schválen Úřadem práce a musí trvat minimálně 40 hodin.

⁸⁴ Pokud osoba v jednom týdnu přesáhne 15 hodin, ale v rámci měsíce daných 64 nepřekročí, výše příspěvku zůstává stejná.

⁸⁵ Příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení.

- e. osoba je ohrožena sociálním vyloučením (je propuštěna z vazby, je po ukončení léčby chorobných závislostí, odchází z dětského domova či pěstounské péče).

V závislosti na tom, o jaký z uvedených případů se jedná, se určí výše této pomoci. Může se jednat o tisícikorunu, o doplnění příjmu do výše existenčního či životního minima, stejně jako o patnáctinásobek životního minima jednotlivce. Jak podotýká Hejzlarová (2011), o příjemcích této formy pomoci neexistují statistiky z hlediska toho, zda jsou samoživitelé/ky, či nikoli. Jak nicméně z jejího šetření vyplývá, příjemkyně jednorázové mimořádné pomoci jsou ze třetiny osamělé matky. Je to tedy důležitý nástroj, který matky malých dětí využívají, na druhou stranu na něj řada z nich vůbec „nedosáhne“, protože podmínky jejich života se posuzovatelům/kám nezdají tak kritické, aby jim hrozilo sociální vyloučení či újma na zdraví.

Další možností je příspěvek na živobytí, který je vyplácen měsíčně. Nárok na příspěvek na živobytí má osoba v hmotné nouzi, jestliže její příjem nedosahuje částky živobytí. Tato částka není pevně dána, nýbrž je posuzována individuálně v závislosti na možnostech dané osoby a snaze, kterou vyvíjí pro zlepšení své životní situace. Výše živobytí se poté odvíjí od existenčního a životního minima. Pokud jedinec na tento příspěvek získá nárok, výše tohoto příspěvku pro něj činí za kalendářní měsíc rozdíl mezi jeho živobytím a příjmem, od kterého se odečtou přiměřené náklady na bydlení (tyto přiměřené náklady jsou stanoveny do výše 30 %, v Praze 35 % příjmu osoby, či rodiny).

Dle šetření VÚSPV (2012), převažují z hlediska typů domácností domácnosti bez nezaopatřených dětí. V roce 2011 jejich podíl tvořil 60 % (celkem 58 019), zbylých 40 % připadalo na domácnosti rodin s nezaopatřenými dětmi (celkem 39 409). Mezi těmito domácnostmi pak převažují z 51 % rodiny osamělých rodičů, jejichž počet od roku 2008, kdy jich bylo 10 829, stoupl téměř dvojnásobně, tj. na 20 215.

Klíčový rozdíl mezi systémy sociálního zabezpečení v České republice a ve Francii spočívá v tom, zda jsou jednorodičovské rodiny při politických rozhodnutích brány v potaz, resp. kolik a jaká opatření stát poskytuje, aby je podpořil v těžkých životních okamžicích. Situace v České republice je tristní. Otázka samoživitelství není nikterak tematizovaná, což se odráží v téměř absolutní neexistenci opatření, která by byla směřována přímo matkám samoživitelkám a jejich dětem. Jediný benefit, který lze považovat za specifickou pomoc osamělému rodiči, je vdovský a sirotčí důchod. Z normativního hlediska je za rodinu považován sezdaný pár s dětmi. Proto je zřejmě úmrtí jednoho z manželů, na rozdíl od rozvodu či rozpadu partnerství, považováno za hodné pozornosti státu. Zde se nabízí otázka, proč by měly být děti narozené v manželství oproti těm „mimomanželským“ takto privilegované, resp. proč si sirotci zaslouží větší ochranu než děti, jejichž otec je neznámý nebo o ně nejeví zájem

(Hejzlarová, 2011). Matky, které ke statutu „osamělé“ nepřišly z důvodu úmrtí manžela, mají velmi často smůlu. Sociální politika se na ně zaměřuje až v ten okamžik, kdy si opravdu samy nevystačí a jejich příjmy jsou okolo životního minima. Z toho logicky vyplývá, že už tak skrovné benefity nemohou získat nezávisle na své mzdě. Mohou si je nárokovat pouze tehdy, pokud je jejich měsíční příjem uznán za nedostatečný. Čím vyšší tedy mají plat, tím je možnost pomoci ze strany státu nepravděpodobnější. To způsobuje, že řada matek samoživitelek na dávky, které by mohly zlepšit jejich životní situaci, ani „nedosáhne“.

U pomoci v hmotné nouzi navíc záleží nikoli na výpočtech (zda se např. měsíční příjem rodiny rovná 2,4 násobku životního minima, či nikoli), nýbrž na tzv. objektivním úsudku osoby, která se nikdy v obdobné životní situaci nemusela ocitnout. Ta pak posoudí, zda si žena pomoc od státu zaslouží, zda se opravdu, ač neúspěšně snaží vydělat si na živobytí sama, zkrátka zda se náležitě chová. Otázka je, na základě jakých kritérií lze samoživitelku definovat jako hodnou této pomoci. Hejzlarová (2011) se ve výzkumu zaměřeném na samoživitelství a pomoc státu u řady respondentek setkala s tím, že zamítnutí žádosti o pomoc v hmotné nouzi spolu s necitlivým přístupem úředníka/úřednice pro ně znamenalo zlomový okamžik, ve kterém velmi očekávaly pomoc a nedočkaly se jí.

Český sociální stát se tedy svými opatřeními nesnaží chudobě předcházet, ale začne konat až v době, kdy k chudobě dochází či už došlo. Tím se stává neúčinný pro absolutně nejslabší společenské skupiny, jako jsou osamělé matky a jejich děti.

Pokud shrneme výše zmíněné informace týkající se české rodinné politiky a jejího charakteru, lze říci, že se jedná o familisticky laděnou konzervativní politiku, které je vlastní snaha o zachování tradiční rodinné formy soužití, v níž jsou jasně vymezeny genderové role. Ženy-matky nejsou podporovány v profesionálním životě, muži v péči o potomky. Výše sociálního zabezpečení se odvíjí od výše platu, nevztahuje se tedy na ženy v domácnosti. Rodinné příspěvky podporují mateřství a denní péče o děti není dostatečně rozvinutá. Matky samoživitelky se musí v první řadě spoléhat na vlastní síly a podporu rodiny, stát zasahuje až tehdy, když možnosti rodiny zaopatřit své členy, bude vyčerpaná. V tom je konzervativní model podobný liberálnímu. Rodinná politika v České republice si, zdá se, vzala trochu od obojího. Stejně jako liberálové začíná považovat poskytování služeb za činnost, která náleží trhu (to je zjevné např. změnou zákona o provozu jeslí a návrhem zákona o dětské skupině), stejně jako konzervativci vsází na vzájemnou pomoc v rodinných kruzích.

Matky samoživitelky a jejich rodiny se v této atmosféře stávají reziduální skupinou, která trpí rigiditou rodinné politiky, která flexibilně nereaguje na *proměny rodiny a na měnící se potřeby a zájmy jejích členů*. Tím tedy samu sebe z dlouhodobého hlediska odsuzuje, protože brání společnosti v jejím hospodářském

rozvoji a populačním růstu.

Ve Francii je otázka samoživitelství tematizovaná od 70. let minulého století, kdy političtí aktéři začali brát na zřetel stále se zvyšující počet jednorodičovských rodin. Na tuto změnu rodinného chování náležitě reagovali a již v roce 1973 představili např. ASF, dávku, kterou matky samoživitelky pobírají do nynějška. Díky tomuto čtyřicetiletému vývoji jsou dnes jednorodičovské rodiny integrovanou součástí rodinné politiky. Tato skutečnost se samozřejmě odráží na charakteru příspěvků a dávek, které mohou pobírat.

V případě, že je daný benefit určen rodinám obecně, přičemž je pro nárok na něj třeba splnit určité podmínky, vždy je brána v potaz rodinná situace žadatelek/ů. Tím se předchází možnému znevýhodnění jednorodičovských rodin, které zpravidla disponují nižšími příjmy. Skutečnost, že si je vláda vědoma znevýhodněné sociální situace těchto rodin a že se jim snaží pomoci, je patrná i z existence řady opatření, která jsou koncipována jako specifický nástroj pomoci jednorodičovským rodinám. Příkladem může být mimo jiné AGEPI, která slouží jako pomoc při (opětovné) integraci rodiče samoživitele na pracovní trh. Francouzský systém sociálního zabezpečení navíc oproti tomu českému nefavorizuje jednorodičovské rodiny, k jejichž vzniku došlo úmrtím jednoho z rodičů. Žádný příspěvek, který by byl určen pouze sirotkům, protože ti na něj mají větší právo než děti, které jeden z rodičů opustil nebo o ně nejeví zájem, neexistuje.

Vzhledem k tomu, že většina příspěvků je i ve Francii podmíněna výší příjmů rodiny, může se stejně jako v České republice stát, že některé samoživitelky na příspěvek, o který žádaly, nedosáhnou. To nicméně nemění nic na tom, že se francouzský systém oproti českému snaží nevlídné situaci samoživitelek předcházet, a to nejen poskytováním přímé finanční pomoci, ale také utvářením prostředí, které jim nezabraňuje ve snaze finančně se osamostatnit, nýbrž je k tomu motivuje a poskytuje jim k tomu základní potřebné mechanismy.

Ačkoli se i Francie vyznačuje konzervativní politikou, familismus jí není vlastní v takové míře, jako v České republice. Přestože se snaží zachovat tradiční roli ženy jako hlavní pečovatelky, účinně reaguje na společenské změny a bere je při rozhodování v potaz. Svými opatřeními podporuje pracovní aktivitu matek a pomáhá jim sladit rodinný život s životem profesním, a to především skrze vyvinutou síť zařízení denní péče o děti, která je slovy Lewis (1992) jednou z nejlepších v Evropě.

4 Závěr

Ve své diplomové práci jsem se zabývala analýzou rodinných politik v České republice a ve Francii s ohledem na sociální postavení matek samoživitelek. Výzkumné otázky, které jsem zvolila, byly následující:

- a. Jaká to jsou opatření, která ženám napomáhají sladit život soukromý a veřejný?
- b. Jaká to jsou opatření, která snižují riziko chudoby skrze kompenzaci nákladů na dítě, popř. děti?

Podoba mateřské a rodičovské dovolené, dostupnost institucionální péče o děti a možnost využít flexibilní pracovní úvazek jsou tři stěžejní faktory, které buď negativně, nebo pozitivně ovlivňují aktivní participaci matek samoživitelek na trhu práce. V České republice je situace následující. Na mateřskou dovolenou mají nárok jen osoby, které si platí nemocenské pojištění, jsou tedy aktivní na pracovním trhu. Toto nastavení na jednu stranu motivuje k účasti na pracovním trhu, na druhou stranu má diskriminační potenciál. Mateřství není vnímáno jako hodnota sama o sobě, což se projevuje na žádné nebo rozdílné finanční kompenzaci ze strany státu. Na rodičovskou dovolenou a s ní spojený příspěvek má nárok každý rodič, který celodenně pečuje o dítě. Lze si ji rozvrhnout do dvou, tří nebo čtyř let, podle toho se odvíjí měsíční výše přídatku. Privilegium zvolit jednou ze všech tří variant nemá každý/á. Pokud osoba nesplňuje dané požadavky, jsou jí automaticky předěleny čtyři roky s velmi nízkým měsíčním rodičovským příspěvkem. Není třeba připomínat, že matky samoživitelky se nemohou spolehnout na finanční zabezpečení ze strany partnera. S jedenácti tisíci měsíčně je velmi náročné udržet domácnost v chodu, se čtyřmi by to byl nadlidský výkon. Řešení představuje placené zaměstnání. To legislativní úprava nezakazuje. Pokud však matka o rodičovský příspěvek nechce přijít a má dítě mladší dvou let, nesmí využít jesle déle než 46 hodin měsíčně. Pokud se rodičovského příspěvku vzdá, což je zřejmě implicitní cíl takové úpravy, dítě může do jeslí docházet neomezeně, jako to je v případě dětí starších dvou let. Nyní se nabízí otázka, zda je to v praxi možné.

Z právního hlediska neexistuje norma, která by obcím ukládala povinnost zřizovat jesle, stát se na jejich financování nepodílí. Jen zřídka kdy jsou jesle mimo krajská města a Prahu. Ani v Praze, kde je těchto zařízení nejvíce, nabídka neodpovídá poptávce. Zřizovatelé/ky jeslí jsou nuceni/y zavádět kritéria pro výběr uchazečů/ek. Jesle navštěvuje zhruba 1 % dětí mladších tří let, mateřské školy navštěvuje 25 % dětí starších dvou let. Šanci získat místo v jeslích matky samoživitelky mají, ne však

příliš veliké. Situace mateřských škol je o něco příznivější. Zhruba dvě třetiny obcí všech velikostí mají zřízené mateřské školy. Přesto ani zde nabídka zdaleka nepokryje nabídku, každoročně je zamítnuto desetitisíce žádostí.

Za předpokladu, že místo v jeslích a později v mateřské škole přece jen získají, musí si ještě najít zaměstnání, které bude relativně dobře placené, aby mohly kromě ostatních výdajů pokrýt i náklady na jesle, aby bylo dobře místně situované a aby mělo vhodně nastavenou pracovní dobu. Pokud si žena najde zaměstnání, které vyhovuje požadavkům péče o děti, jedná se zpravidla o místo hůře placené a tedy co do výdělku nedostatečné. Tím se začarovaný kruh uzavírá. Česká republika poskytuje málo, ne-li žádná opatření pomáhající matkám samoživitelkám sladit veřejný a soukromý život.

Ve Francii je nastavení mateřské dovolené relativně podobné tomu českému. Nárok na něj mají ty osoby, které si platí sociální pojištění. I v tomto případě jsou ženy motivovány aktivně se účastnit trhu práce před početím, i zde má podoba mateřské dovolené diskriminační potenciál. Nárok na rodičovskou dovolenou je oproti České republice také spojen s pracovní aktivitou, rodičovský příspěvek s placením důchodového pojištění. I zde tedy vyvstává otázka, proč ženy nemají nárok na rodičovskou dovolenou už jen z pouhého faktu rodičovství.

Délka rodičovské dovolené nesmí přesáhnout tři roky. Na rozdíl od České republiky má žena po celou dobu absence garantován opětovný nástup do zaměstnání. Důležitý aspekt francouzské úpravy rodičovské dovolené je možnost volit mezi rodičovskou dovolenou na „poloviční“ nebo „plný úvazek“. Záleží tedy na osobním rozhodnutí, zda matka chce/může celodenně pečovat o potomka/y. Výše měsíčního příspěvku se odvíjí od pracovní aktivity matky. Prvorodičce je přírůstek vyplácen půl roku (jednoletá rodičovská dovolená v tomto případě postrádá smysl), pokud je v domácnosti dětí více, příspěvek je vyplácen do třetích narozenin nejmladšího dítěte. Ženy jsou velice motivovány k tomu, aby se co nejdříve po porodu vrátily zpět na trh práce. Přitom neztrácí nárok na příspěvek, nejsou limitovány co do využití předškolní péče. Práce matek malých dětí obecně je velmi častá, 65 % matek dětí mladších 6 let dochází do zaměstnání (oproti necelým 40 % v České republice). V praxi ženy ve Francii setrvávají na rodičovské dovolené zhruba 18 měsíců. V České republice tři roky (VÚPSV), tedy dvakrát déle. Z toho lze vyvodit, že ženy ve Francii nejsou v takové míře jako ženy v České republice penalizovány v důsledku dlouhodobého opuštění pracovního trhu a že matky samoživitelky s větší pravděpodobností seženou zaměstnání, které bude vyhovovat požadavkům spojeným s nutností harmonizovat výdělečnou činnost a péči.

K tomu, aby mohly využít možnosti rodičovské dovolené na „poloviční úvazek“, musí mít k dispozici kvalitní síť finančně dostupné péče o děti. Co se týče jeslí, ani zde

obce nemají povinnost je zřizovat, stát je však z větší části financuje. Poptávka stejně jako v České republice převyšuje nabídku, přesto jesle navštěvuje 9 % dětí mladších tří let. Spolu mateřskými školami, mateřskými asistentkami a dalšími typy institucionální péče byla v roce 2010 pokryta zhruba polovina dětí mladších tří let. Mateřské školy jsou bezplatné, ze zákona mají povinnost přijmout děti, kterým byly tři roky. Francie tedy, na rozdíl od České republiky, ženy matky v zaměstnání podporuje a poskytuje jim nezbytné nástroje pro harmonizaci soukromé a veřejné sféry.

Druhá výzkumná otázka je zaměřena na opatření, která snižují riziko chudoby matek samoživitelek a jejich rodin. Česká koncepce rodinné politiky se o materiální situaci matek samoživitelkách vyjadřuje následovně: „*Česká společnost tolerantně přijímá neúplné rodiny s nezaopatřenými dětmi s vědomím, že jejich situace je po hmotné stránce náročnější a zranitelnější než v úplné rodině.*“ (Národní koncepce..., 2005: 43). Rodiny matek samoživitelek jsou i přes svoji početnost stále považovány za skupinu odlišující se od normy, od tzv. úplné rodiny, proto mohou být rády, že ačkoli jsou odlišné, jsou společností tolerované. Přestože je jejich mnohdy prekérní situace rozpoznána, tolerance je zřejmě to jediné, co jim náleží vzhledem k tomu, že neexistuje speciální podpora, která by jim byla směřována. Tuto normativnost odráží i fakt, že jediná dávka určená samoživitelkám, tj. vdovský a sirotčí důchod, je určena pouze rodinám, v nichž jeden z rodičů zesnul, čímž favorizuje sirotky a diskriminuje děti, které otce sice mají, který o ně však nejeví zájem nebo je neznámý. Jedním z obecných cílů rodinné politiky, jak jej Národní koncepce rodinné politiky definuje, je: „*posilování vědomí hodnoty rodiny a vlastní odpovědnosti za funkčnost a stabilitu rodiny*“ (Národní koncepce..., 2005: 9). Vztáhneme-li tuto premisu na matky samoživitelky, znamená to, že si za svoji situaci mohou samy. Proto to zřejmě má být v první řadě jejich rodina, která jim má být oporou, přičemž stát nastupuje na řadu až tehdy, když ostatní mechanismy selžou. Český stát se svými opatřeními nesnaží chudobě matek samoživitelek předcházet, nýbrž začne konat až tehdy, kdy k chudobě dochází nebo došlo.

Rodinná politika v České republice představuje rigidní, familisticky laděnou konzervativní politiku, která zcela zpátečnický staví na představě nukleární rodiny složené ze sezdaného páru a potomků, v níž otec bez přerušení buduje svoji profesní pozici, matka celodenně pečuje o děti a je zabezpečena z příjmu muže. Rodiny, které kvůli této politice nejvíce trpí a které v podstatě skrze své sociální postavení nedostatečnost politických opatření odrážejí, jsou právě matky samoživitelky a jejich děti.

Francouzská rodinná politika je také politika konzervativní, přesto však není tak výrazně familisticky laděná jako rodinná politika České republiky. Je pravda, že stále pracuje s tradiční představou matky pečovatelky, otce k participaci příliš nemotivuje.

Tuto zdánlivě přirozenou povinnost ženy však skrze kvalitní síť péče o děti defamilizuje. Také včasně odpovídá na společenské změny. Již více nepracuje s představou unifikované nukleární rodiny, v níž jsou přítomní oba rodiče. Je citlivější k různorodosti forem rodinného soužití a jejich sociálních situací a účinněji reaguje na ohrožení sociálním vyloučením.

Od 70. let 20. století je existence matek samoživitelek v politických rozhodnutích zohledňována. To se odráží na charakteru opatření, která kompenzují náklady spojené s výchovou dětí a chodem domácnosti. Všechny dávky, které jsou navrženy pro rodinu jako takovou a které jsou podmíněny finančním příjmem rodiny, obsahují odlišná kritéria pro rodiny se dvěma rodiči a rodiny s jedním rodičem. Vedle toho existuje množství dávek, které jsou navrženy především pro jednorodičovské rodiny, resp. rodiny matek samoživitelek. Jejich cílem je jak finanční pomoc, tak snaha o integraci matek na pracovní trh. Fakt, že rodinná politika nestaví na normě sezdaného páru s dětmi, lze demonstrovat i na tom, že nedělá rozdíly mezi rodinami samoživitelek co do původu jejich vzniku. Nefavorizuje vdovy a jejich děti. Pokud je dávka navržena pro jednorodičovské rodiny, mohou o ni požádat všechny bez rozdílu.

Stát chudobě matek samoživitelek předchází lépe než Česká republika. Mezi lety 2005 až 2011 bylo v České republice ohroženo chudobou v průměru 39 % jednorodičovských rodin, ve Francii to bylo 29 %, tedy o celých 10 % méně, což je relativně veliký rozdíl.

Na závěr bych chtěla ve zkratce zvážit, zda a skrze jaké prostředky by bylo možné sociální postavení matek samoživitelek v obou zemích zlepšit. Základní princip, ze kterého by měly všechny rodinné politiky 21. století vycházet, je legální garance rovných příležitostí, která však „nezůstává pouze na papíře“, ale nachází svůj obraz každodenního žití zkušenosti lidí. Všechny rodinné politiky by v první řadě měly zavádět taková opatření, která by eliminovala genderovou nerovnost v oblasti péče. Obě zkoumané země se vyznačují odlišným přístupem k otcovským a mateřským rolím, což se odráží v rozdílném profesionálním nasazení žen a mužů a podporuje genderovou diskriminaci na trhu práce. Přítomnost otce a jeho zapojení do výchovy není pro rodiny matek samoživitelek (v nichž je otec neznámý, o rodinu se nezajímá, nebo není naživu) příliš relevantní. V jaké míře se otcové obecně o malé děti starají, však ovlivňuje i jejich situaci. Kdyby se muži i ženy na péči rovnocenně podíleli, nedocházelo by ani u jednoho z nich k (dlouhodobému) vyloučení z pracovního trhu, pracující rodiče, a tedy i matky samoživitelky, by se stali normou. Dlouhodobá absence matek a jejich následná penalizace je tíživější v České republice. Oběma zemím je však vlastní nerovné odměňování mužů a žen a genderová diskriminace na trhu práce, na níž má mateřství nezanedbatelný vliv.

Aby byla taková změna reálná, muselo by nejprve dojít k upravení mateřské/

otcovské a rodičovské dovolené. V České republice je „kámen úrazu“ především nízká finanční kompenzace, která u mateřské/ otcovské dovolené činí 70 % průměrné měsíční mzdy, rodičovský příspěvek je ještě výrazně nižší. Vzhledem k tomu, že muži mají vyšší výdělky, jejich odchod ze zaměstnání by byl pro rodinu ekonomicky nevýhodný. Motivace by pro ně dle mého soudu byla stoprocentní náhrada mzdy na mateřské i rodičovské dovolené. Rodičovská dovolená by samozřejmě nemohla trvat tři roky a déle. Ve Francii výše příspěvku na mateřské/ otcovské dovolené představuje 100 % průměrného platu, což je faktor velice motivující, otcovská dovolená je na druhou stranu časově omezena. Muži ji mohou zpravidla čerpat pouze 11 dní. Rodičovský příspěvek ze z platu nevypočítává a rozhodně jej ze 100 % nenahrazuje. Nezbytnou změnou by v tomto případě představovalo zrušení časového omezení otcovské dovolené a stoprocentní náhrada mzdy na rodičovské dovolené.

Pokud by matky samoživitelky nárok na mateřskou a rodičovskou dovolenou v důsledku předešlé pracovní absence neměly, stát by jim musel zaručit finanční pomoc alespoň v prvních měsících po porodu a poté jim poskytnout prostředky pro aktivní účast na trhu práce. To za prvé znamená státem garantovanou kvalitní, místně i finančně dostupnou péči o předškolní děti. Ve Francii je situace relativně příznivá, v České republice je katastrofická. Za druhé to je reálná možnost flexibilní pracovní doby bez snížení kvality zaměstnání. I v tomto případě by si Česká republika měla brát z Francie příklad. V neposlední řadě je nezbytné, aby byla všechna opatření ve vzájemné souhře. Ani jedno z nich nemůže být dostatečně účinné, pokud se nespojí s těmi ostatními.

Seznam tabulek:

- Tabulka č. 1. Počet žen na sto mužů s vysokoškolským vzděláním v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013).
- Tabulka č. 2. Genderová horizontální segregace v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2012)
- Tabulka č. 3. Zastoupení žen v řídicích funkcích v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)
- Tabulka č. 4. Rozdíl výše výdělků mezi ženami a muži v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)
- Tabulka č. 5. Zaměstnanost matek samoživitelek v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)
- Tabulka č. 6. Zaměstnanost matek dětí mladších 6 let v ČR a Francii (zdroj: Eurostat 2013)
- Tabulka č. 7. Riziko chudoby jednorodičovských s alespoň jedním dítětem a dvourodičovských rodin s jedním dítětem v ČR a Francii (zdroj: ČSÚ 2013)
- Tabulka č. 8. Délka mateřské dovolené ve Francii (Zdroj: portál Service-Public.fr- Le site officiel de l'administration française)
- Tabulka č. 9. Měsíční výše rodičovského přídatku ve Francii (zdroj: portál Caf.fr)
- Tabulka č. 10. Roční příjmy rodiny, od nichž se odvozuje výše CMG (zdroj: portál Caf.fr)
- Tabulka č. 11. Měsíční výše CMG (zdroj: portál Caf.fr)
- Tabulka č. 12. Geografické rozmístění mateřských škol ve Francii (zdroj : Insee, BPE 2008 - Distancier Odomatrix INRA, UMR1041CESAER)
- Tabulka č. 13. Výše ročního příjmu rodiny ve Francii, od něhož se odvozuje nárok na porodné (zdroj: Portál Caf.fr)
- Tabulka č. 14. Měsíční výše AF (zdroj: Portál Caf.fr)
- Tabulka č. 15. Výše nákladů nájemního bydlení, od nichž se odvozuje příspěvek na bydlení (zdroj: Portál Ministerstva práce a sociálních věcí).
- Tabulka č. 16. Výše nákladů vlastnického nebo družstevního bydlení, od nichž se odvozuje příspěvek na bydlení (zdroj: Portál Ministerstva práce a sociálních věcí).
- Tabulka č. 17. Maximální měsíční příjem pro nárok na RSA (zdroj: portál Service-Public.fr- Le site officiel de l'administration française).
- Tabulka č. 18. Výše měsíčního RSA pro matky samoživitelky (zdroj: La Caf.fr)

Seznam literatury:

- Bartáková, H. 2006. „Postavení žen na trhu práce v České republice a v dalších zemích Evropské unie.“ Pp. 203-233 in Sirovátka, T. (ed.): *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert.
- Blanpain, N. 2009. „Les dépenses pour la garde des jeunes enfants. Crèche et assistante maternelle : un coût proche pour les familles après allocations et aides fiscales“. *Études et résultats*: 1-8.
- Ducan, S., Edwards, S. et al. 1997. *Single Mothers in an International Context: Mothers or Workers?* London: UCL Press.
- Dudová, R. 2007. „Jak být dobrou matkou- strategie kombinace práce a rodiny a hegemonický diskurz mateřství.“ Pp. 25-29 in Machovcová, K (ed.): *Ženy na trhu práce: realita a perspektivy*. Praha: Gender Studies, o.p.s.
- Dudová, R. 2009. *Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČRS*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dudová, R. 2012. „Rodinná politika a formální péče o malé děti- příklad Francie a Nizozemí.“ in Wichtlerová, L (ed.): *Rodinná politika II – zaměřeno na kontext změn mateřské a rodičovské dovolené a nedostupnost a legislativní změny v oblasti zařízení péče o předškolní děti*. Praha: Nadace Open Society Fund.
- Dudová, R., Hašková, H. 2010. „Diskurzy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* (2): 36-46.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton university Press.
- Esping, A. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford University Press.
- Guba, E., Lincoln, Y. 1994. „Competing paradigms in qualitative research“ Pp. 105-116 in Denzin, N., Lincoln, Y. (ed.): *Handbook of qualitative research*. London: SAGE Publications.
- Hasmanová Marhánková, J. 2011. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. „Sandwichová“ generace- kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory)*. Praha: Gender Studies, o. p. s.
- Hašková, H. 2007. „Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná politika a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti mezi lety 1945-2006.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*: vol 8 (2): 15-26.

- Havelková, H. 2003. „Od národních ikon k superženám – gender a společenská změna od prekomunismu k postkomunismu“. Pp. 17-37 in *Promarněné talenty: soukromé bitvy se stávají věcí veřejnou*, European Commission.
- Havelková, B. 2009. „Genderová rovnost v období socialismu“. Pp. 179-206 in M. Bobek, Molek, P., Šimíček, V. (ed.): *Komunistické právo v Československu – Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hejzlarová, E. M. 2011. *Analýza finančních nástrojů využitelných pro cílovou skupinu samoživitelek a návrhy na reformu některých z nich*. Praha: Univerzita Kralova.
- Hobson, B. 1994. „Solo Mothers, Social Policy Regimes and the Logics of Gender.“ Pp. 170-187 in Sainsbury, D. (ed.): *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Keller, J. 2009. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Slon.
- Kimmel, M. 2000. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Kouba, K. 2011. „Kvalitativní metody příčinného usuzování v politologii.“ Pp. 398-425 in Novák, M. (ed.): *Úvod do studia politiky*. Praha: Slon
- Krebs, V. a kol. 2007. *Sociální politika*. Praha: ASPI, a. s.
- Kuchařová, V. 2006. „Rodiny a rodičovství v prostředí ohroženém sociálním vyloučením.“ Pp. 48- 60 in Sirovátka, T. (ed.): *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita a VÚPSV.
- Kuchařová a kol. 2009. *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV.
- Kulhavý, V., Sirovátka, T. 2006. „Nerovné pozice mužů a žen na trhu práce v České republice: empirická evidence.“ Pp. 233- 259 in Sirovátka, T. (ed.): *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert.
- Lewis, J. 1992. „Gender and the development of welfare regimes“. *Journal of European Social Policy*: vol 2(3): 159 – 173.
- Letablier, A., Georges, N. 2007. *Les familles monoparentales en France*. Centre d'études de l'emploi.
- Letherby, G. 2003. *Feminist research in theory and practice*. Philadelphia: Open University Press.
- Mareš, P. 2006. „Zaměstnání, rodina a dítě v dynamice moderní společnosti.“ Pp. 19-54 in Sirovátka, T. (ed.): *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert.
- Martin, C. 2010. „The reframing of family policies in France: processes and actors“. *Journal of European Social Policy*: vol 20(5): 410-421.
- Matějková, B., Palonciová, J. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: VÚPSV.
- Micheaux, S., Monso, O. 2007. „Faire garder ses enfants pendant son temps de travail“ in *Insee première*.

- Morel, N. 2007. „Le genre des politiques sociales. L'apport théorique des „gender studies“ a l'analyse des politiques sociales.“ *Sociologie du travail* (49): 383- 397.
- Morrow, R. A. 1994. *Critical theory and methodology*. London: SAGE Publications.
- *Národní koncepce rodinné politiky*. 2005. Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Novák, M. 2011. „Pojmový úvod do komparativní politiky.“ Pp. 269-338 in Novák, M. (ed.): *Úvod do studia politiky*. Praha: Slon.
- Orloff, A. 1993. „Gender and The Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States“. *American Sociological Review* (58): 303-328.
- O'Connor, J. 1996. „From women in the welfare state to gendering welfare state regimes“. *Current Sociology*: vol 44(2): 1-98.
- Orloff, A. 1996. „Gender in The Welfare State“. *Annual Review of Sociology* (22): 51-78.
- Pleiferová, Š. 2010. „Slaďování rodinného a pracovního života a (ne)rovné příležitosti matek samoživitelek.“ *Zpravodaj Rovné příležitosti do firem*.
- Potůček, M. 1995. *Sociální politika*. Praha: Slon.
- Příhodová, K. 2006. „Délka rodičovské dovolené v ČR může pro ženy-matky představovat past“. *Rovné příležitosti do firem*.
- Ramazanoglu, C., a Holland, J. 2004. *Feminist methodology: challenges and choices*. London: SAGE.
- Reinharz, S. 1992. *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press
- Renzetti, C., Curran, D. 2005. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Rychtaříková, J. 2013. „Děti narozené v manželství a mimo manželství: dvě různé populace“. *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje* (1): 4-26.
- Sirovátka, T. 2006. „Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky.“ Pp. 77-113 in Sirovátka, T. (ed.): *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert.
- Sirovátka, T, Saxonberg, S. 2007. „Refamilisation of the Czech Family Policy and its Causes“. *International Review of Sociology* vol. 17(2): 319-341.
- *Síť zdravotnických zařízení 2011*. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR.
- Sjöberg O. 2004. „The role of family policy institutions in explaining gender role attitudes: a comparative multilevel analysis of thirteen industrialized countries“. *Journal of European Social Policy* vol 14(2): 107-123.
- *Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v ČR*. 2005. Národní centrum sociálních studií o.p.s.

- *Study on Poverty and Social Exclusion among Lone Parent Households*. 2007. European Commission.
- Šimíková, I. 2012. *Analýza databáze příjemců dávek hmotné nouze- zhodnocení role nákladů na bydlení a dávek spojených s bydlením ve vztahu k příjemcům dávek hmotné nouze*. Praha: VÚPSV.
- Šlechtová, H. 2006. „Jak jsou hodnoceny rodinné politiky vyspělých zemí (sekundární analýza výzkumů a komentářů).“ Pp. 113-165 in Sirovátka, T. (ed.): *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert.
- Štastná, A. 2009. *Neúplné rodiny v České republice a vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV.
- Valentová, M. 2006. „Postoje k opatřením týkajícím se rodiny a rovnováhy pracovního a rodinného života (mezinárodní srovnání).“ Pp. 165- 203 in T. Sirovátka, T. (ed.) *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: Albert.
- Valentová, M., Šmídová, I., Katrňák, T. 2007. Genderová segregace trhu práce v kontextu segregace vzdělanostní: mezinárodní srovnání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* (2): 43-52.
- Večeřa, M. 1996. *Sociální stát – východiska a přístupy*. Praha: SLON.
- Wichtlerová, L. a kol. 2012. *Rodinná politika II – zaměřeno na kontext změn mateřské a rodičovské dovolené a nedostupnost a legislativní změny v oblasti zařízení péče o předškolní děti*. Praha: Nadace Open Society Fund.

Seznam zdrojů:

- Integrovaný portál Ministerstva práce a sociálních věcí:
<http://portal.mpsv.cz/>
- Portál CAF: Caisse d'allocation familiale (Fond rodinných příspěvků):
<http://www.caf.fr/>
- Portál Českého statistického úřadu:
<http://www.czso.cz/>
- Portál Droit-finances.net (Právo-finance):
<http://droit-finances.commentcamarche.net/>
- Portál L'Assurance Maladie en ligne (Zdravotní pojištění on-line):
<http://www.ameli.fr/>
- Portál L'Insee: L'Institut nationale de la statistique et des études économiques (Národní institut pro statistiku a ekonomická studia):
<http://www.insee.fr/fr/>
- Portál Le Ministère du Travail, de l'Emploi, de la Formation professionnelle et du Dialogue social (Ministerstvo práce):
<http://travail-emploi.gouv.fr/>
- Portál Ministerstva práce a sociálních věcí:
www.mpsv.cz
- Portál mon-enfant.fr (moje dítě):
<http://www.mon-enfant.fr>
- Portál RSA- Revenu de solidarité active
<http://rsa-revenu-de-solidarite-active.com>
- Portál Service-Public: Le site officiel de l'administration française (oficiální stránky francouzské veřejné správy):
<http://www.service-public.fr/>
- Portál Školských odborů:
<http://www.skolskeodbory.cz/index.php>
- Portál Ústavu zdravotnických informací a statistiky:
<http://www.uzis.cz/>
- Školský zákon:
<http://zakony-online.cz/?s122&q122=all>
- Věcný záměr zákona o dětské skupině a o změně souvisejících zákonů:
http://www.mpsv.cz/files/clanky/13503/zamer_zakona.pdf

- Portál Service-Public: Le site officiel de l'administration française (oficiální stránky francouzské veřejné správy):
<http://www.service-public.fr/>
- Zákon o důchodovém pojištění:
<http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=43085&fulltext=&nr=155~2F1995&part=&name=&rpp=15#local-content>
- Zákon o nemocenském pojištění:
<http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=62555&fulltext=&nr=187~2F2006&part=&name=&rpp=15#local-content>
- Zákon o státní sociální podpoře:
<http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=0&idBiblio=43008&recShow=0&fulltext=&nr=117~2F1995&part=&name=&rpp=15#parCnt>
- Zákon o zdravotních službách – Poskytování služeb nezletilému pacientovi:
<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-372#cast2>
- Zákon o životním a existenčním minimu:
<http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=0&idBiblio=62336&recShow=0&fulltext=&nr=110~2F2006&part=&name=&rpp=15#parCnt>
- Zákoník práce:
<http://business.center.cz/business/pravo/zakony/zakonik-prace/>